

RUBICON

AZ IFJÚ
GÖRGEI
ARTÚR

AZ UTOLSÓ
NAGY MAGYAR
HADVEZÉR

Görgei Artúr

A POROSZ MÍTOSZ
A MILITARIZMUS GYÖKEREI

VOLT-E ALTERNATÍVA?
MAGYARORSZÁG SZOVJETIZÁLÁSA

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést!

ajándék, amely

12

hónapra kínál olvasnivalót!

Éves előfizetési díj:
6950 Ft

Születésnapra, évfordulóra lepje meg családtagjait, barátait
Rubicon-előfizetéssel!

Kedvezményes akciók keretében tízet fizet tizenkettőt kap!

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

Előfizetés menüpont

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXIX. ÉVFOLYAM 315. SZÁM

LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:

Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György, Oborni
Teréz, Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádas utca 8.

Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletügyi Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,

vidéken a postahivatalokban.

Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

Tel.: +36 1 243 9232

www.colorinterpress.hu

HU ISSN 0865-6347

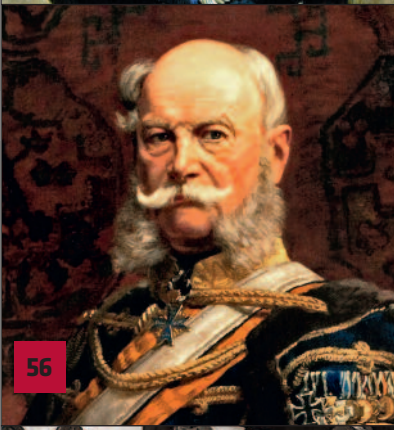
4

36

40

56

72

TARTALOM 2018/1

A HÓNAP TÉMÁJA: GÖRGEI ARTÚR

4

Hermann Róbert

GÖRGEI ARTÚR

32

Rosonczy Ildikó

GÖRGEI OROSZ FOGSÁGA

DOSSZIÉ

34

Németh István

A POROSZ MÍTOSZ, 1226–1947

36

I. A Hohenzollernek katonaállama

40

II. Nagy Frigyes nagy korszaka

48

III. Átalakuló ország

56

IV. A császárság születése és bukása

69

V. Poroszország agóniája

NAGYÍTÓ ALATT

72

Borhi László

TÖRTÉNHESETT VOLNA MÁSKÉNT?

*Magyarország és Közép-Európa szovjetizálása,
1945–1948*

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fotótár ·
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok ·
Hermann Róbert · Németh István · Photocon

www.rubicon.hu

←
GÖRGEI ARTÚR,
1849. MÁJUS–JÚNIUS
BARABÁS MIKLÓS
CERUZARAJZA

Barabás Miklós Pesten élte át Buda ostromát, s a vár visszafoglalását követően a honvédsereg több magas rangú vezetőjéről is készített ceruzarajzot. A kép Görgeit honvéd őrnagyi egyenruhában, lovaglósizmában, kezében jegyzetfüzettel ábrázolja.

←

Barabás M.
1849.
tervezésről

Görgei Artúr

HERMANN RÓBERT

GÖRGEI ARTÚR

Ki volt Görgei Artúr? *„Ördögi félisten vagy félisteni ördög”* – ahogy ő maga summázta a róla alkotott vélemények egyik szélsőségét? A *„sötét szemüveges, kákán is csomót kereső szkepszis”* embere a *„délbáblátó egyívú pátoszéval”* szemben, ahogy Sárközi György fogalmazta meg? Arany János Csóri vajdájának egyik fele, a másikkal, Kossuthal szemben? A politikában csetlő-botló *„túl-igen katona”*, ahogy Szemere Bertalan fogalmazta meg? Vagy *„silány gazember”*, ahogy Vörösmarty nevezte? A kormányzattól függetlenedni akaró magyar Wallenstein, a hatalomátvételre törő magyar Cromwell vagy Bonaparte, a monarchiát restaurálni kívánó magyar George Monk, netán az emberei életét kímélni akaró magyar Robert E. Lee vagy a magát szégyenteljesen megadó magyar Bazaine? Esetleg *„a megalkuvó köznemesség és/vagy a honvédségben szolgáló cs. kir. tisztikar békepartii részének képviselője a hadseregen belül”*, ahogy a sztálinista, majd a marxista történetírás hirdette?

Ahány vélemény, annyi szélsőség, igaz és hamis elemekkel, túlhangsúlyozott jellemvonásokkal. Görgei emlékiratai minden nézet és minden szélsőség számára adnak érveket. Annak is, aki Kossuth véleményével egyetértve a forradalmat eláruló Dumouriez-t, sőt *„a haza gyáva hóhérját”* szeretné látni a tábornokban, s annak is, aki nagy realistának kívánja őt tartani a *„szájhős”* Kossuthal szemben. Az alábbiakban arra keresünk választ, hogy milyen képzettséggel és hogyan került fiatalemberként a magyar honvédségbe, mit sorolhatunk 1848–49-es pályafutásának legkiemelkedőbb eseményei közé, milyen történeti problémák fűződnek egyéves ténykedéséhez, s mi a magyarázata annak, hogy ő s egyedül ő lett a magyar szabadságharc *„árulója”*.

Görgei Artúr 1848–49. évi szerepének megítélésével kapcsolatban sajátos paradoxonnal találkozunk. Noha Görgei a szabadságharcban játszott katonai szerepével írta be magát a magyar polgári átalakulásért folytatott küzdelem történetébe, a vele foglalkozó munkák jelentős része elsősorban a tábornok politikai nézeteivel, vélelmezett vagy valós politikai szándékaival foglalkozik. Sőt, volt olyan időszak, amikor katonai döntései mögött is folytonosan politikai motivációt kerestek, s nem a katonai erőviszonyokból és az ezekből adódó lehetőségekből vezették le azokat. A másik oldalon Görgei hívei szintén hajlamosak voltak egy „utó-Széchenyit” vagy „elő-Deákot” látni és láttatni Görgeiben, aki szembeszállt a felelőtlen agitátor Kossuthtal, de – akárcsak Széchenyi – elbukott a „nagy demagóggal” folytatott reménytelen harcban.

AZ ÉLETHOSSZ ÉS AZ ÉLETKOR

A Görgei-biográfiával kapcsolatban két problémával kell megküzdenie az életrajzíróknak. Az egyik az életpálya és a pályafutás időtartama között fennálló aránytalanság. Görgei több mint 98 évet élt – ugyanakkor ebből tényleges közéleti (hadvezéri) pályája kevesebb mint egy évig tartott. Hiszen Görgei 1848-ig egyike volt a cs. kir. hadsereg névtelen, ambiciózus tisztjeinek, közülük is azoknak, akik egy idő után megunták a békeévek téltlenségét és az egzisztenciális felemelkedés kilátástalanságát, s kiléptek e hadseregből. 1849 után pedig hadifogoly, majd kegyelemben részesített, internált forradalmár, aki szinte a szabadságharc katonai vereségének egyszemélyi felelősévé vált, bűnbakká, árulóvá, olyan személyiséggé, akivel kapcsolatban legfeljebb arról vitatkoztak a kortársak, hogy pénzért vagy merő passzióból és gonoszságból árulta-e el a szent ügyet.

A másik, ezzel összefüggő probléma Görgei életkora. A kutatók és feldolgozások írói ugyan rendre kiemelik a tábornok fiatalságát, ám ebből szinte semmilyen következtetést nem vonnak le, legfeljebb azt, hogy milyen zseniális katona lehetett (volna belőle), ha már ilyen fiatalon ilyen kiváló haditettek fűződtek a nevéhez. Noha a 19. századi magyar történelem nem szűkölködött ifjú tehetségekben (elég, ha Petőfi és a márciusi ifjakra vagy a velük

egy nemzedékbe tartozó Andrassy Gyulára gondolunk), a Görgeiéhez hasonlóan fiatal korban befutott ilyen ragyogó pályafutás a hazai politikában sem volt általánosnak mondható.

Sőt, ha 1848–49 esetében, az életkor és pozíció kettőségében vizsgáljuk ezt, húszas-harmincas éveik fordulóján járó főispánokkal, képviselőkkel, miniszteri osztályfőnökökkel ugyan találkozunk, de miniszterekkel már nem. Ha a szabadságharc katonai karrierjeit néz-

ük, az egyetlen Klapka Györgyöt leszámítva a magyar katonai felső vezetésben az idősebb tábornokok domináltak. 1848–49-ben Henryk Dembinski 57–58, Aulich Lajos 55–56, József Bem 54–55, Mészáros Lázár 52–53, Kiss Ernő 49–50, Vetter Antal 45–46, Damjanich János 44–45 éves volt, de még a legfiatalabb hadseregarancsnok, Perczel Mór is a 37–38. életévében járt.

Görgei hadvezéri képességeit viszonylag kevesen vonták kétségbe, s leg-

GÖRGEI ARTÚR

Barabás Miklós litográfiája, 1849. május-június. Barabás saját ceruzarajza alapján készítette ezt a litográfiát, amelyen a tábornok kezében már nincs ott a jegyzetfüzet, s kezét csípőre teszi. A Buda alatt készített ceruzarajzokból tudomásunk szerint ez az egyetlen, ami nyomdai sokszorosításban is megjelent. Görgei volt egyébként Barabás Miklós 1849. január 26-án született fiának, Elemérnek a keresztapja.

inkább a magyar hadtörténelem nagy katonaegetiséihez szokták őt mérni. Am Hunyadi János 30 évesen még csak egy Itáliát megjárt kitűnő katona, Kinizsi Pál egyike Mátyás alvezéreinek, különösebb kiemelkedő haditett nélkül. A szigetvári Zrínyi Miklós egy a magyar végvidék vitéz katonái közül, Pálffy Miklós pozsonyi várkapitány, Bethlen Gábor Báthori Gábor fejedelem főembere, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós Horvátország bánja, aki még nagy hadjáratot nem vívott. Hadik András kitűnő huszártiszt, semmi több. Az egyetlen kivétel Thökölly Imre, aki már 20 évesen hadsereg élén állt, ugyanakkor egyetlen nagy csatát sem nyert életében.

A politikusokkal összevetve még szembetűnőbb a különbség. Széchenyi István 30 évesen, 1821-ben még csak egy cs. kir. huszárszázados, aki éppen ebben az évben ismerkedik meg Wesselényi Miklóssal. Utóbbi 30 évesen az erdélyi ellenzék egyik tagja, de messze van még az országos ismertségtől. Kossuth Lajos 30 évesen érkezik meg a pozsonyi országgyűlésre, egy távol lévő főrend követeként. Deák Ferenc 30 éves korában kezdi meg országgyűlési követi pályáját Pozsonyban. Batthyány Lajos hasonló korában egy a fiatal mánások közül. Szemere Bertalan 30 évesen lesz Borsod megye főszolgabírája, 31 évesen a megye egyik követe. Az országos ismertséghez talán még Teleki László állt legközelebb ebben az életkorban – de ez sem csak politikai, hanem legalább annyira a szépírói ténykedésének volt köszönhető.

Jól látszik mindebből, hogy a magyar politikai elit tagjai életük negyedik évtizedének elején jórészt pályakezdők vagy még azok sem voltak – hogyan várható el tehát egy harmincéves, addigi élete nagyobb részét külföldön töltő fiatalembertől, hogy teljes biztonsággal igazodjon el a hazai politika útvesztőiben?

A CSALÁDI HÁTTER

A Görgey család egyike volt a Felvidék, ezen belül a Szepesség legrégebb magyar nemesi famíliáinak. A család első okleveles említése 1256-ból származik, amikor is IV. Béla Arnold szepesi ispán fiának, Jordánnak ajándékozott egy, a lengyel végeken, a Poprád folyó mentén található királyi erdőt. A család hűségesen szolgálta az Árpádokat, majd az Árpád-ház kihalása után Károly Róbert pártjára áll. Az 1312. évi rozgonyi csatában – az Amadék ellen vívott harcban – a család négy tagja is megsebesült, s egyikük a csatamezőn lelte halálát. A család tagjai Szepes megyében különböző tisztségeket töltöttek be, s gyakran ők adták a megye alispánját. Rokonságban álltak a Berzeviczyekkel, Máriaissyakkal, Kosztolányiakkal, de még a Kossuth családdal is.

A 16. században a család áttért az evangélikus hitre, s a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek háborúi során rendre az utóbbiak oldalán harcolt. A család két székhelye, Toporc és Görgő a Máriaissyak batizfalvi birtokával együtt azon helységek közé tartozott, amelyekben az 1681:26. törvénycikk értelmében az országgyűlés megengedte protestáns egyházak, iskolák és parókiák építését vagy a régiék fenntartását. A család egyik tagja, a „kuruc” Görgey János Thökölly követe volt Lengyelországban, majd 1685-ben meghódolt I. Lipótnak, hogy aztán 1703–1710 között immáron Rákóczi oldalán harcoljon „*stennel a hazáért és a szabadságért*”.

János nevet viselő ükunokája 1793. szeptember 29-én a flandriai Maubeuge mellett halt hősi halált, amikor rohamra vezette a Blankenstein-huszárok egyik századát. Görgey Jánosnak négy fia és egy lánya volt, a legidősebb fiú, Görgey György volt Görgei Artúr édesapja. Az apa 1777. április 14-én született Toporcon, s 1809-ben maga is harcolt a Napóleon elleni nemesi felkelésben. 1809. január 9-én vezette olthoz menyasszonyát, a nála hét évvel fiatalabb Pertzian Vilma Erzsébetet.

Az apa a magyar nemesi hagyományokat képviselte a családban, az anya a Szepesség polgári tradícióit hozta magával. Pertzian (vagy Perczián) Vilma édesapja, János Lőcsén volt köztisztviselőnek örvendő örmény kereskedő. Görgey János édesanyja, a rátarti és büszke Doloviczényi Anna Mária azonban nehezen viselte, hogy fia egy polgárlányt hozott a családba, s az esküvő után megátkozta fiát. A rangon aluli há-

zasságot a család többi tagja is rosszallta, s lenézésüket lépten-nyomon éreztették az ifjú arával. A fiatal pár helyzete csakhamar tarthatatlanná vált, s Görgey György ezért döntött úgy, hogy felesége hozományából birtokot vásárol valahol az Alföldön. Az összeget rábízta legjobb barátjára, Podmaniczky János báróra, aki aztán elsikkasztotta azt. Hiába indított pert a báró ellen, az eljárás annyira elhúzódott, hogy annak végét sem Perczián Vilma, sem Görgey György nem érte meg.

A család anyagi romlását aztán teljessé tette a napóleoni háborúkat követő devalváció. Így a szülők egyre romló anyagi körülmények között nevelték gyermekeiket. Perczián Vilma 10 gyermeket szült férjének, közülük négyen érték meg a felnőttkort: Guidó (1810–1864), Ármin (1812–1877), Artúr (1818–1916) és István (1825–1912).

Az anya szigorú, spártai nevelésben részesítette gyermekeit. A szülők igyekeztek megfelelő képzettséghez juttatni a fiúkat. Guidó a selmecbányai bányászati akadémiára járt, majd kamarai tisztviselő lett; 1848–49-ben, amikor öccsei a császári-királyi csapatok ellen vitézkedtek, az osztrák pénzügyminisztérium tisztviselőjeként szolgált. Ármin katonai pályára lépett: 1830 és 1838 között szolgált a császári-királyi hadseregben, majd egy szerencsés házasság révén levethette a császár kabátját, s Szepes megyében lett pénztári ellenőr. A legfiatalabb fiú, István jogi tanulmányokat végzett, s ügyvédbojtárként érte őt 1848-ban a forradalom.

Artúr tehát egy háromnyelvű (magyar, szlovák, német) táj szülötteként látta meg a napvilágot. A kétféle, nemesi és polgári értékrend egyaránt befolyásolta nevelését, a nagyanya és Podmaniczky példáján látta az előbbi hátrányait. A családban élt egy latens rendi-függetlenségi hagyomány, párosulva az evangélikus vallási kisebbségi létből adódó tapasztalatokkal.

A HADAPRÓD

Artúr a késmárki evangélikus líceumban kezdte tanulmányait, de anyja betegsége miatt 1827-ben hazatért, s két éven át éjjel-nappal ápolta őt. Az édesanya 1829. január 9-én bekövetkezett halála után visszatért Késmárkra, és folytatta tanulmányait, kitűnő eredménnyel. 1832-ben a család régi barátja, Wieland György báró, altábornagy, aki ott volt Görgey János oldalán

Maubeuge-nél, ingyenes alapítványi helyet szerzett Artúr unokatestvére, Görgey Gusztáv számára a tullni utászkar iskolában. Gusztáv azonban nem utász, hanem huszár akart lenni, ezért a helyet felajánlották a nála két évvel fiatalabb Artúrnak.

Görgey György levélben kérdezte meg fiát, akar-e katona lenni. Artúr válasza rövid volt: „*ha Tullnba találkozok alkalom [ingyenhely], akkor katona akarok lenni; ellenkező esetben a filozófiai akarom végezni, és azután egyik avagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: először és mindenek előtt a hazá iránti szeretetből, minthogy ennek hasznára lehetni nekem emitt több alkalom látszik kínálkozni, mint más szakokban, másodszor a matematikai és fizikai ismeretek iránti szeretetből.*” Tíz évvel később Artúr már arról írt öccsének, Istvánnak, hogy amikor apja feltette a kérdést, akar-e katona lenni, azonnal megértette: „*Katonává kell lenned*”, de reszketve adta meg magát a sorsnak. „*Mai pályámat – katonának lenni béke idején – akkor azért utáltam, mivel nem ismertem: ma azért utálok, mert ismerem.*”

Addig azonban még eltelt egy évtized. Ahhoz, hogy a tullni utászkar iskolába bekerülhessen, előbb be kellett lépnie egy cs. kir. gyalogezredbe. Görgey Artúr a cs. kir. 60. (Wasa) gyalogezredbe vették fel hadapródként. A magyarországi, ezen belül eperjesi törzsszállomáshelyű ezred legénysége magyarokból és szlovákokból állt – 1848–49-ben mindhárom zászlóaljja a honvédseregben harcolt.

Artúr 1832. november 23-tól volt a tullni utászkar iskola tanulója, s tanulmányait itt is tanárai legteljesebb meglegedésére végezte. Tanulmányai befejeztével 28 tantárgyból legjobb, 6-ból jó minősítést kapott. (Egy időskori leveléből tudjuk, hogy harmadévből megbetegedett, s ezért nyáron kellett letennie a vizsgáit. Ezek mindegyike sikerült – a stratégia és taktika tanára azonban majdnem megbuktatta, s csak a többi tanár könyörgésére engedte át...)

Artúr már tullni tanulmányai során hozzászólt a nélkülözéshez, de ismerve apja rossz anyagi helyzetét, nem akart otthonról segélyezést elfogadni. Tanulmányai végeztével abban reménykedett, hogy mielőbb tisztté nevezik ki vagy bejut a Magyar Királyi Nemesi Testőrségbe. 1836 novemberében azonban visszavezényelték a Wasa-gyalogez-

redhez, majd 1837 szeptemberétől Bereg megye ajánlatára került a bécsi magyar királyi nemesi testőrséghez.

A TESTŐR

A testőrök öt évig tartó szolgálata során ekkortájt a lovassági kiképzésre fektették a fő hangsúlyt, emellett német és francia nyelvet, aritmetikát, algebrát, geometriát, terepismeretet és vázlatkészítést, valamint erődítést tanítottak, illetve folytatták a gyalog-sági kiképzés oktatását is. 1838. február 28-án Haller Ferenc ezredes, testőr alhadnagy előterjesztést készített a testőrök képzésének reformjáról, amelyet az uralkodó 1839. január 13-án hagyott jóvá, s májustól már az új rendszer szerint folyt a kiképzés. Az addig évről évre ismétlődő, csupán az évszaktól függő kiképzés helyett öt tanévre elosztva oktatták a különböző ismereteket a gárdistáknak.

Az első évben – az eddigieken kívül – bevezették a magyar nyelv és a haditörvények oktatását, a II. tanévben földrajzot és statisztikát, a III. évben általános fegyvertant, lövegelhelyezést és -kezelést, világtörténetet (középpontban a Habsburg-monarchia történetével), tábori erődítést, utászkar ismereteket tanultak a diákok. A IV. évben következett több lovasezred felállítása és mozgatása, az állandó erődítést, több gyalogezred vezetése és harcászati gyakorlatai, a három fegyvernemnek a terep és a körülmények szerinti harcászata és alkalmazása, a geometria és a trigonometria, az V. évfolyamban pedig a korábbiak ismétlésére került sor, illetve a testőröket a bécsi helyőrség ezredeihez osztották be gyakorlatra. Folyamatosan oktatták a céllovászatot, az úszást és a vívást. Görgey leveleiből úgy tűnik, a reformot úgy vezették be, hogy a magasabb évfolyamok is az új tanrend szerint haladtak, azaz Görgey 1839–40-ben a III., 1840–41-ben a IV., 1841–42-ben az V. évfolyam új tantervét tanulta.

Aki ezek után itt leszolgált az öt évet, a későbbiekben mind csapattisztként, mind vezérkari tisztként, mind katonadiplomataként megállta a helyét. Az 1848–49-es szabadságharc legkiválóbb tisztjei között tucatnyi volt testőrt – Klapka Györgyöt, Máriássy Jánost, Forró Eleket, Irinyi Bertalant vagy Szabó Imrét – találunk.

Bécs komoly csábítást jelentett a 18 évesen odakerülő tisztnövények szá-

mára. A császárváros százával nyújtotta a különböző szórakozási lehetőségeket, amelyeknek ebben az életkorban meglehetősen nehéz volt ellenállni. A bajtársi ivászatok, éjszakai mulatozások, kártyapartik mind-mind alkalmasak voltak arra, hogy a gárdisták többségének amúgy sem vastag pénztárcáját még inkább megvékonyítsák. Görgey Artúr azonban ellenállt ezeknek a csábításoknak. Hosszú katonai szolgálata alatt nem csinált adósságokat, kerülte a mulatozást és a társaságot, s tanulmányainak szentelte minden idejét.

Az állandó nélkülözés azonban aláásta egészségét, s 1838–39-ben több hetet töltött a karlsbadi fürdőben, ahol májbajjal kezelték. Felgyógyulása utáni leveleiből a súlyos betegségen átesett emberek életöröme árad. Nyolc év múltán, 1840 nyarán látogatott először haza a Szepességbe.

A HUSZÁRTISZT

A cs. kir. hadseregben eltöltött évek során anya- (pontosabban: apa-) nyelvének használatával egyre több gondja volt. A beszéd még csak ment valahogy, de írni rosszul tudott. A szepességi út lehet az egyik magyarázata annak, hogy felébredt benne a honvágy s a hazaszeretet. Amikor 1841-ben határoznia kellett, hogy a testőrségtől melyik alakulathoz kérje magát, s a (magyar) huszárok és a (galíciai) dzsidások közül kellett választania, a huszárok mellett döntött: „*Mind a két helyen egy a költség, de nagyon különböző az élet, különböző a nemzeti érdek, különböző a tiszt szelleme.*” Az év végén egy levelében „*újra kiszakajtott magyar embernek*” nevezte magát, s ekkortól kezdve rendszeresen olvasta a magyar irodalom újabb szerzőit, Jósika Miklós regényeit, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Berzsenyi, Kisfaludy Károly s a fiatalon elhunyt Nagy Imre verseit, sőt külön füzetbe másolta be kedvenc verseit.

1842. május 1-jén főhadnagyi rangban a jászkunsági kiegészítésű 12. (Nádor) huszárezredhez vezényelték, ahol 1845. július 31-ig szolgált. Az ezred előbb Felső-Ausztriában, majd Csehországban állomásozott. A csapatszolgálat azonban már egyáltalán nem volt kedvére való. „*A százados kiabál, az őrnagy harap, a közember, ha váratlanul engem meglát, összerenzen, kinyúlílik oly hosszúra és egyenesre, akár csak nyársra húzták volna, és úgy néz rám,*

úgy néz rám, néz rám, rám! olyan nézésel, aminővel én fognék egykor a hóhéromra tekinteni, ha ti. annak keze általi halálom lenne megírva a végzet könyvébe” – írta egyik levelében. A színmagyar alakulat körében egyre erőteljesebben kötődött Magyarországhoz. „Hazám ott virul keleten, nekem is csakúgy hazám, mint neked” – írta öccsének. Sőt azt is érezte, hogy a magyar katonánál „a letett eskü a hazaszeretettel” gyakran „összeütközésbe jönni látszik”.

Az ezred hazavezénylésére hiába várt, ezért elsősorban öccse, István segítségével próbált meg tájékozódni a magyarországi viszonyokról. 1843-ban elhatározta, hogy megrendeli a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlapot. A megrendeléshez azonban engedélyt kellett kérnie a bécsi Justiz-Hofstellétől. Efeletti felháborodásában írta a következőket öccsének, Istvánnak: „El van-e tiltva Magyarországon a Pesti Hírlap? tilos-e a magyaroknak? Nem a! De hát akkor az a magyar ember; kinek szerencsétlensége, hogy viszonyai őt Ausztriában, Csehországban sat. élni kényszerítik, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előrehaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? csak azért, mivel ezeket a Pesti Hírlap hozza? mégpedig azért, mert valamennyi hírlap közül e Pesti Hírlapban találni a legtöbb igazat és tartalmasat. Óh, királyok, ti testvértagadók, kényurak a népek. És miniszterek, ti királyok zsarnokai, mikor nő meg a fületek elég nagyra, befogadni az udvaroncok hízelgésein fölül még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára.”

Meglehetősen radikális szavak ezek, s azt mutatják, hogy az ifjú főhadnagy a cs. kir. hadsereggel kapcsolatos elégedetlenségét lassan a birodalom egész berendezkedésére kiterjesztette, s – valószínűleg öccse leveleinek hatására is – egyre inkább a magyar reformellenzék Kossuth vezette, radikálisabb szárnyának céljaival azonosult.

1843 májusában meghalt apja, Görgey György. Artúr, akinek éppen ekkor alakult ki gyöngéd kapcsolata Medgyasszay Friderikával, úgy érezte, most már semmi sem tarthatja a katonaságnál, „ezen a marionettpályán”, amelyen addig is csupán apja kedvéért tartott ki. Elkeseredését tovább növelte, hogy kiderült: nyugalmazott katonatisztként is csak akkor nőülhet, ha előtte leteszi a cs. kir. hadseregben megkövetelt házassági biztosítékot, a kauciót.

Az elhatározás azonban egészen 1845 májusáig váratott magára. Szerepe volt ebben annak, hogy időközben ezredsegédtisztté nevezték ki, s a család anyagi helyzete is rendeződni látszott. Május 18-án bejelentette bátyjának, Guidónak, hogy legkésőbb augusztusban rangjának megtartása nélkül kilép a hadseregből.

„Indító okaim; mostani pályám elleni mély ellenszenvem, mely ezredsegédtiszt szolgálattelem rövid ideje alatt – ahol első kézből kapom minden piszok bűzét az orromba, s ahol tulajdonképpen csak arra való vagyok, hogy azt én meg is emésszem – elképzelhetetlen fokra hágott. Ez az indok azonban hiába ösztökélne, ha ennél erősebb más okok nem járulnának hozzá, úgymint: egy ellenállhatatlan vágy Magyarországra, hazám felé, melytől mostani állásomban örökre távol kellene élnem, minthogy ezredünket [a Nádor-huszárokat] a magyarok iránti erős rokonszenvvel vádolják. Továbbá: vágyódásom egy tevékenyebb, szabadabb élet után, oly viszonyok után, melyek nem kényszerítenek föllebbvalóim közül az olyanoknak is, kiket megvetni van okom, kiket mint becsületes ember meg kell, hogy vessek, a tiszteletnek külső nyilvánításával hódolni, és igen gyakran a legnemesebb erőmet az ő oklanságuknak vagy rosszakaratuknak áldozni fel.”

Végül az utolsó ok: azok az akadályok, amelyek házassági tervei előtt álltak, amíg a cs. kir. hadsereg kötelékében szolgált. Noha Guidó bátyja igyekezett lebeszélni elhatározásáról, Artúr hajthatatlan maradt. 1845 júliusában – kiváló minősítéssel – rangjának megtartása nélkül elhagyta a cs. kir. hadsereget.

Az elhatározást – ahogy erre a Guidónak írott levél is utal – politikai okok is befo-

lyásolták. 1845-ben Prágában munkámegmozdulásra került sor, s ennek elfojtására a Nádor-huszárokat is bevetették. Az eset után a tisztek arról beszéltek, hogy ha az ezredet Magyarországra helyeznék át, milyen kellemetlen lenne, „ha adandó, a prágaihoz hasonló esetben tulajdon hazánkfiái közt kellene esetleg vérontást csinálni”. Ismerve a hazai feszült politikai helyzetet, felvetődött a kérdés: „Hátha Magyarország politikai tényezői egymásra pattannak, s ekkor a meggondolatlan fiatalság az utcára viszi a politikát, az ellentállást, s oda fejlődnek a dolgok, hogy esetleg őket, a Nádor-huszárokat parancsolják oda rendet csinálni?”

Volt, aki azt mondta, hogy a császárra esküdött, ha megparancsolják, be kell vágnia a tömegbe. Másvalaki erre feltette a kérdést: „Hát ha atyád, öcséd ott van a tömeg között, a mozgalom pedig igazságos, mert csak az ország jogát követelik, védik?” Egy harmadik kijelentette: „Ő magyar emberbe nem vágat.” Görgeyt is nógatták, hogy nyilatkozzon. „A feltett esetben én előbb kviétálnék; kilépnék a császári hadseregből és a dilemmából – mondta. – Akkor aztán hazám polgára lennék, semmi más. Szabad urává lennék megint meggyőződésemmel és aszerint cselekedném tovább a körülményekhez képest.” Erre valaki figyel-

GÖRGEI ARTÚR 1849. MÁJUS VÉGÉN

A tábornok a korszak azon szereplői közé tartozott, akikről már 1849-ben dagerrotípiák készültek. A fényképész két testtartásban, leeresztett, illetve atillájába rejtett kézzel örökítette meg Görgeit. A rajz ez utóbbi alapján készült.

GÖRGEI ARTÚR

Krause litográfiája. A művész 1849 tavaszán Görgei mellett könyomaton örökítette meg Klapka György és Aulich Lajos tábornokot is. Görgeit szemüvegben ábrázolja, a tábornok ugyanis rövidlátó volt.

meztette, hogy kilépés esetén alá kell írnia azt a kötelezvényt, *„hogy soha az ausztriai császár hadai ellen harcolni nem fogsz”*. Mire Görgey így felelt: *„Kénytelen vagyok vele, tudom, el sem kerülhetem. De éppen e kényszerűségében rejlik ezen reverzális erkölcsi érvénytelensége.”*

Leiningen-Westerburg Károly – Görgey egyik barátjának elbeszélésére hivatkozva – szintén arról ír, hogy egy

esti borozgatás alkalmával, amikor Magyarország viszonyairól folyt a beszéd, *„és lelkesedve emlékeztek meg Magyarország törvényes szabadságának előharcosairól”*, többen megfogadták, *„hogy kilépnek a szolgálatból, és más módon használnak a hazának”*. Reggelre azonban a többség más szemmel nézte a dolgokat, s egyedül Görgey maradt meg elhatározása mellett.

Görgeyt parancsnokai úgy jellemezték, mint aki igen sok természetes tehetséggel bír, a fegyvergyakorlatokban, felszerelésben és kiképzésben igen ügyes, buzgó, igyekvő és takarékos; nem iszákos, kártyás, adósságcsináló vagy veszekedő; dicsvágyó és szerény; a szolgálatban megbízható és szertet is alkalmaztatni. A minősítési lap rubrikáiban szereplő adatok arra mutatnak,

hogy az ifjú Görgey – minden ellen-szenve ellenére – jó katona akart lenni s az is volt. A cs. kir. tisztikarban előforduló deviáns magatartásformák egyikét sem követte; fölös energiáit inkább a szolgálat kínosan pontos ellátásában vezette le.

Katonai képzését tekintve a Wasgalyalozezrednél a gyalogsági, Tullnban a műszaki, a nemesi testőrségnél a vezérkari, a Nádor-huszároknál a lovasági szolgálat alapjaival ismerkedett meg – azaz a tüzérség kivételével minden fontosabb területéről volt fogalma. E komplex képzettségnek köszönhető, hogy 1848–49-ben hadtest-, majd hadseregparancsnokként is képes volt az egyik legnehezebb feladatra, a fegyvernemek közötti együttműködés megszervezésére.

A VEGYÉSZ

Kilépését követően nehezen döntötte el, hogyan folytassa pályáját. Először arra gondolt, hogy öccséhez, Istvánhoz hasonlóan ügyvéd lesz. 1845 szeptemberétől Prágában az egyetemen kémiai tanulmányokat folytatott, s Josef Redtenbacher professzor irányításával a kókuszdió illóolajait vizsgálta. Vizsgáit kitűnő eredménnyel zárta. Közben házassági terve füstbe ment: 1846 októberében Görgey és Medgyaszay Friderika kölcsönös megegyezéssel felbontották eljegyzésüket. Úgy tűnt, Görgey a kémia művelése révén végre megtalálja igazi tevékenységi körét.

1846. november 23-án az egyetem vezetése kétéves ösztöndíjat szavazott meg számára. Olyannyira beleszeretett a kémiába, hogy az akkori állásával elégedetlen István öccsét is Prágába hívta: *„mint vegyész többet használhatsz hazádnak, mint akármely más pályán”*. Redtenbacher pedig annyira elégedett volt a munkájával, hogy asszisztensi állást szerzett neki a lemerbergi egyetemen; Görgey azonban ezt végül nem fogadta el.

Redtenbacherék házánál ismerkedett meg Adéle Aubouin francia társalkodónóval, akit 1848. január 16-án eljegyzett. Március elején néhány napot Bécsben töltött, majd visszatért Prágába, ahol március 29-én feleségül vette Adéle-t. Tanúja volt a március 13-i bécsi forradalomnak és a prágai forradalmi mozgolódásoknak, de élénk figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket is. *„Bárcsak hazánkfiái már eltörölték volna a robotot, ezt a po-*

koli átkát az emberi nemnek – írta öcsésének március 18-án. – *Igaz, hogy én könnyen beszélhetek, mert nem veszítetek velem semmit; hanem legyen ma szerencsém egy pár ezer honfira akadni, aki bennem bíz, hát eltörlöm a nemeséget: s itt aztán csakugyan veszteséggel járok.*”

Az esküvő után az ifjú pár Bécsbe, majd onnan Pozsonyba át Toporcra utazott. Pozsonyban Artúr István társaságában az országgyűlés karzatán tanúja volt az áprilisi törvények születésének, s úgy vélte, „*hogy ily nagy vívmányokat nem lehet – ingyen kapni, azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni; ezt az árát meg kell adnunk, ha előre nem: hát utólag.*”

Görgei terve az volt, hogy afféle jószágkormányzóként átveszi nagynénje, Görgey Ferencné Kosztolányi Mária toporci birtokának vezetését, s a jobbágyfelszabadítással szabadabbá vált földön korszerű gazdálkodási módszereket vezet be. Nem mondott azonban búcsút a kémiának sem. A toporci kúriában laboratóriumot kívánt berendezni, hogy folytathassa Prágában megkezdett kísérleteit.

Addig is nekilátott, hogy végleges formába öntse első önálló tudományos munkáját a kókuszdió szilárd és folyé-

kony zsírsavairól. Volt professzora, Redtenbacher ugyanis meg akarta jelentetni az értekezést, amely bizonyította a laurinsav és a kaprinsav jelenlétét a kókuszdióolajban. 1848. május 21-én fejezte be értekezését, amelyet még abban az évben közzétett a korszak híres kémiai folyóirata, a *Liebig-féle Annalen der Chemie und Pharmacie*, s megjelent az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványsorozatában is. A közlemény 1848-as dátummal, de némi késéssel látott napvilágot. Így aztán a tudósjelölt a tiszteletdíjat és a különnyomatokat csak 1851 őszén Klagenfurtban kapta meg, amikor már egész Európa ismerte a nevét – ámbar nem vegyészeti ténykedése miatt.

Kémiai ismeretei – saját bevallása szerint – hadvezéri mentalitását is befolyásolták. „*Kémiai tanulmányaim közben tanultam azt meg, hogy pusztán okoskodásaiban, sőt megfigyeléseiben is mily sokféleképpen csalódhatik az ember a valóság felől; de egyúttal azt is megtanultam, miféle módon lehet csalódásait sikeresen ellenőrizni és így a valóság fölismerésében biztosan eljutni*” – mondta később Thán Károlynak, hozzátéve, hogy „*én katonai sikereimnek legnagyobb részét kémiai tanulmányaimnak, a bűvárokodás révén*

szerezett értelmi fegyvelmezettiségemnek köszönhetem.”

A HONVÉDTISZT

Görgey István szerint Artúr még 1848 áprilisában Pesten felkereste Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minisztert, s közölte, hogy ha a pesti egyetem szervezetében változás történne, szívesen pályázna a vegytani tanszékre, de a miniszter elutasította őt. Állítólag járt Széchenyinél is, valamilyen találmány ügyében. A dátumok összevetése alapján azonban úgy tűnik, hogy ezekre a látogatásokra nem áprilisban, hanem csak június elején került sor.

Görgei ugyanis 1848. május 26-án elhagyta Toporcot, s másnap reggel 7 órakor már Késmárkról írt levelet a feleségének. A levélben megismételte előző napi szóbeli ígéretét: „*nem keresem majd soha szándékosan a veszedelmet, és nem fogom elfeledni, hogy az életemmel tenéked tartozom. Nem kockáztatom az életemet, sem az egészségemet, és nem leszek katona. Bár ember tervez, Isten végez. – De ha kitérne a háború, és valamely végzetes fordulat által Magyarország fennállása forogna kockán, akkor beállok önkén-*

HOGYAN ÍRJUK? GÖRGEY VAGY GÖRGEI?

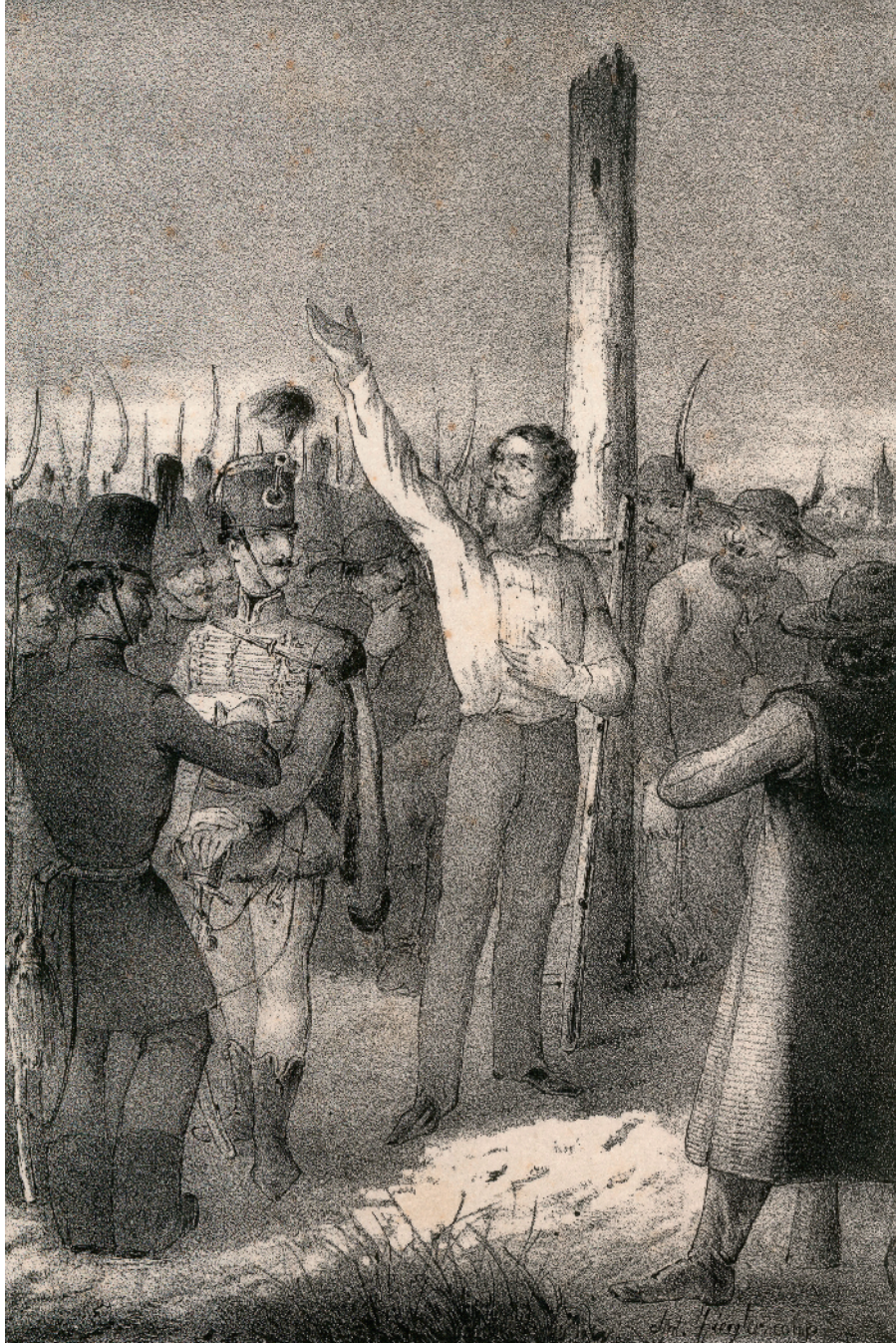
Görgei őszinte örömmel üdvözölte az 1848. tavaszi változásokat. Olyannyira komolyan vette az egyenlőség eszméjét, hogy 1848 nyarán öccsével, Istvánnal együtt áttértek nevük y-os írásmódjáról az i-végűre. Példájukat később bátyjuk, Ármin is követte. Míg azonban Ármin és István 1849 után visszatért az y-os írásmódhoz, Artúr haláláig megmaradt az i-s alak mellett.

Görgei Artúr nevét a kortársak és a későbbi történészek azóta is kétféleképpen, y-nal, illetve i-vel írják. A tábornok öccse, Görgey István a következőket írja erről a kérdésről: „[1848-ban] *A pesti radikális hírlapok, miket naponta mohón olvasgatunk, egy napon »avas obskuritásnak« minősítvén a régi nemesi családnevek hagyományos ódon ortográfiáját, én rögtön kapacitálva, kezdtem nevemet a végén ipszilon helyett csak i-vel írni – meg nem gondolván, hogy ez tulajdonképpen nem egyéb, mint (következetesség az elvem ellen) egy mulélkony új divat hebehurgya követése; a család többi idősebb tagjai szemében pedig a család tiszteletreméltó múltjának, a tradíciónak, a név megváltoztatásában magának a család egységének a semmibevevétele s a család-tagjai neheztelésének a kihívása. Azonban Arthur bátyám meglátván új divatú aláírásomat, ellentetés nélkül legott követte példámat; azt mondta: kettőnknek minden csekélységben is egyetértőleg kell eljárunk. – Hogy bátyám is követte példámat: ennek aztán már komolyabb következménye lett – amit persze álmában sem láthatott előre. A ma már történelmi beccsel bíró okiratok egész tömege az*

ő aláírását i-vel a végén mutatja, míg testvéreink és ezek gyermekei, sőt tulajdon feleségeink is, a nemzetség többi tagjaival a régi helyesírást követik és végre magunk is okosabbnak találtuk az egykori következetlenséget egy indokoltabb új következetlenséggel reparálni.”

Annai bizonyos, hogy Görgei Artúr 1848. augusztus végétől már i-vel írta a nevét, de, ellentétben öccse állításával, a későbbiekben sem tért vissza az y-os névíráshoz. (A család más, a honvédseregben szolgálatot vállaló tagjai, így a tábornok két testvére, Görgey Ármin és István, illetve unokatestvére, Görgey Kornél igen.) „Arthur Görgei” néven jelentek meg 1852-ben az emlékiratai németül, angolul és olaszul, s szintén az i-s alakot használta az 1867-ben publikált *Gazdátlan levelek* című munkájának mind a magyar, mind a német kiadásában, s i-vel írta alá a végrendeletét is. Ugyanakkor 1881-ben a *Budapesti Szemle* hasábjain megjelent két vitairatában az y-os alakot találjuk, akárcsak az emlékiratok 1911-ben megjelentetett magyar fordításában. Az előbbi azonban lehetett szerkesztői beavatkozás eredménye, az utóbbi pedig egyértelműen a fordító Görgey Istvánnak tulajdonítható.

Azaz a tények (és a statisztika) inkább az i-s névalakot támasztják alá. Ennek következtében magunk azt a gyakorlatot követjük munkáinkban, hogy hősünk nevét az 1848-as forradalom előtti időszak eseményeinek említése kapcsán y-nal, 1848 nyarától kezdve i-végződéssel írjuk.

ZICHY ÖDÖN GRÓF KIVÉGZÉSE, 1848. SZEPTEMBER 30.

Vincenz Katzler litográfiája. A liberális politikusból konzervatívvá vált Zichy Ödön gróf 1845–1848 között volt Fejér vármegye főispáni helytartója (adminisztrátora), 1848 tavaszán azonban kénytelen volt megválni posztjától. Jellačić támadása idején Székesfehérvárott tartózkodott. Amikor szeptember 29-én a horvát sereg megindult a Velencei-tó északi partján állomásozó magyar sereg ellen, állítólag a város sorompóiig kísérté el a horvát csapatokat, s ott „jó és szerencsés végzést kívánok, uraim” szavakkal búcsúzott tőlük. Ugyanezen a napon unokaöccse, Zichy Pál kilépett vértés százados társaságában kálozi birtokára indult. Az utazáshoz Jellačićtól menlevelet is kapott a dél felől közeledő Karl Roth tábornokhoz. Útközben Soponyán a Hunyadi-szabadcsapat katonáival találkoztak. Az előrs parancsnoka letartóztatta és megmotozta a két gróft, s ekkor került elő a Jellačić-féle menlevél, valamint egy kötegnyi cs. kir. kiáltvány. Ezután Abára, majd onnan szeptember 30-án Adonyba kísértette őket, ahol a helyiek népítélettel akartak végezni a két gróffal. (Ez utóbbi község Zichy birtokához tartozott.) Az Adonyba érkező Görgei a népharag elől a Csepel-szigetre szállította s a Batthyány Lajos gróftól kapott szeptember 24-i kinevezési okirat alapján hadbíró-ság elé állította őket. A hadbíró-ság Zichy Ödönt halálra ítélte, s az ítéletet a Csepel-szigeti Lórév községben még aznap végre is hajtották; Zichy Pált pedig kísérettel a fővárosba küldték.

tesnek, még pedig lehetőleg olyan csapathoz, mely közel tihozzátok táboroz.” A levél további részében arról ír, hogy le fog tenni „eddig örült” szerénységéről, „és igen igyekezni fogok szerezni magamnak olyan állást, amelyre hivatottságot érzek magamban”. Úgy tűnik tehát, hogy ekkor még nem határozta el, vajon a tudósi vagy a katonai pályát választja-e; sőt egyelőre nagyobb hajlamot érzett az előbbi, mint az utóbbi iránt. Eötvös elutasító magatartása nyomán azonban ismét a katonatiszti pálya került előtérbe.

Az ifjú exfőhadnagy tehát 1848 júniusában jelentkezett a magyar honvédségbe, s jó szervezőképességével csakhamar felhívta magára mind Batthyány Lajos miniszterelnök, mind Kossuth Lajos pénzügyminiszter figyelmét. Az örökös tartományokban szerződéseket kötött lőkupak és gyutacs szállítására, s kidolgozta egy magyarországi lőkupak- és gyutacsgyár terveit.

Görgeit augusztus 27-én a tiszánineni önkéntes mozgó nemzetőrség táborának parancsnokává nevezték ki, s az ezt követő napokban többször is járt a fővárosban. Szeptember 13-án, egy újabb pesti út során saját kezű levélben számolt be Kossuth Lajosnak, a volt pénzügyminiszternek eddigi ténykedéséről, majd közölte, hogy seregével együtt berendelték Szolnokról. „*Én nem jövök, hanem Szolnokon maradok – folytatta – , hogy félbe ne szakadjon az, amihöz fogtam. Csak akkor jönnék el onnan – de akkor haladéktalanul –, ha Méltóságod ide vagy akárhová rendel.*” Az aláírás is árulkodó: „*életre-halálra kész embere – Görgei őrnagy*”. Két nappal a Batthyány-kormány lemondása és a horvát betörés után e hűségnyilatkozat azt jelezte, hogy Görgei a megkezdődő háborúban hosszú távon Kossuthot tekinteni e küzdelem vezérének.

Batthyány Lajos miniszterelnök a hónap végén a Csepel-sziget parancsnokságával bízta meg. Görgei feladata az volt, hogy vágja el egymástól a Josip Jellačić vezette horvát hadsereget és a Karl Roth vezérőrnagy vezette, Szlavóniából betört horvát hadosztályt. Görgei erői ahhoz gyengék voltak, hogy nyílt ütközetben mérkőzzön meg bármelyik sereggel, azonban az érintkezés felvételében meg tudta gátolni őket.

A Duna és a Sió között kettős őrvonalat épített ki, és szeptember 29-én ezen akadt fenn Zichy Ödön gróf, Fejér megye volt főispáni helytartója (adminisztrátora), akit Görgei hadbíró-ság elé állított szeptember 30-án hazaárulás

vádjával kivégeztetett. Zichy valóban összejátszott az ellenséggel, de az ítélet így is komoly feltűnést keltett. 1848–49-ben ez volt az első és egyetlen eset, hogy egy arisztokratát hadbíró-sági ítélet alapján kivégeztek. Görgei nevét azonban mégsem ez az ítélet tette ismertté a politikai elit és a közvélemény előtt. Batthyány Lajos, Szemere Bertalan és Kossuth Lajos már korábban ismerte, a kivégzés híre pedig Görgei nevének említése nélkül terjedt el az országban.

Október 2-án Móga János altábornagy, a dunántúli magyar hadsereg vezére az Ercsinél gyülekező 5. hadosztól parancsnokává nevezte ki, majd másnap Perczel Mór ezredes alá rendelte Görgeit. Görgei fontos szerepet játszott Roth hadosztályának október 7-i ozorai fegyverletételében. Valósággal megmámorosodott e napok egymást követő eseményeitől s a kapott lehetőségtől az önállóságra. „Csak most erélyt, csak most erőfeszítést és mentve vagyunk, mert a nép – könnyezve írom – a nép velünk tart!” – írta, látván, hogy a kelet-dunántúli megyék lakossága milyen lelkesedéssel támogatja a reguláris csapatok hadműveleteit.

Bírálta a pákozdai csata után kötött fegyverszünetet és a magyar tábor vezetőit: „az Istenért, csak most ne fegyverszünetet, csak most ne! csak most el mindegyikkel, aki fegyverszünetről még

csak álmodozik is, – de el örökre!” Nem kímélte közvetlen parancsnokát, a radikális Perczelt sem: „egy jó hadvezérhez, a szónoklati tehetségén, meg a tiszta akaraton kívül, egy kis jártasság is kívántatik a hadi tudományok úgy elméleti, mint gyakorlati részeiben” – írta a politikusból lett hadvezérről az Országos Honvédelmi Bizottmánynak.

Október 7-én a végrehajtó hatalmat Batthyánytól átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) ezredessé, az ozorai győzelmet követően, 11-én vezérőrnaggyá léptette elő, ám ez utóbbi kinevezést nem hozták nyilvánosságra.

AZ OZORAI DIADAL, 1848. OKTÓBER 7.

Ismeretlen művész litográfiája. Jellačić támadását követően, szeptember 21–22-én Szlavóniából Roth és Philippovich tábornokok vezetésével egy kb. 9000 főnyi horvát hadosztól tört át Drávasztaránál, hogy Baranya, Tolna és Fejér megyéken átvonulva csatlakozzon a bán seregéhez. A magyar kormányzat népfelkelést rendelt el a veszélyeztetett területeken és a Duna mindkét partján, mozgósította a megyék nemzetőrségét, ezenkívül Görgei vezetésével önkénteseket, lovasságot és tüzérséget küldött a Csepel-szigetre és az átellenben lévő településekre. Ezek az egységek megszakították a kapcsolatot Roth és Jellačić csapatai között. Így Roth csak akkor értesült Jellačić pákozdai kudarcáról, amikor október elején Székesfehérvár alá ért.

Megpróbált visszatérni Szlavóniába, de Görgei huszárai és gyalogsága követték. Roth egyik zászlóalja október 5-én Bárándpusztánál kénytelen volt letenni a fegyvert. A Siónál a Csapó Vilmos vezette tolnai nemzetőrség és népfelkelés vágta el az útját, s az Ozorával átellenben lévő Sió-parton október 7-én feltétel nélküli fegyverletételre kényszerítették. Ez volt a szabadságharc első igazi nagy sikere: a horvát hadosztól fogságba került, fegyverzete, közte hat löveg a magyar csapatok zsákmánya lett.

A kép alkotója látványos csatajelenetté formálta a fegyverletételt.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke Pesten megbízta, hogy utazzon a magyar főszereglajtai táborába, s ott tartsa rajta a szemét a főszereg vezetőin. Ha árulásra készülnének, lépjen fel velük szemben, s használja a tábornoki kinevezést.

Görgei elvállalta a megbízatást, s október 13-tól a Lajtánál álló feldunai hadtest dandárparancsnoka volt. Az elővéd parancsnokaként állandó konfliktusai voltak Mógával, mert Görgei az aktív védelem híveként osztrák területen kívánt megmérkőzni az ellenséggel. Október 16-án Lajta-Brucknál sikeres ütközetet vívott.

A SCHWECHATI CSATA, 1848. OKTÓBER 30.

Vincenz Katzler litográfiája. Görgei a csatában a magyar hadközép (centrum) egyik dandárját irányította, azonban a Répásy Mihály ezredes vezette balszárny késlekedése miatt az ő dandárja alkotta a magyar balszárnyat. A csata kezdetén Guyon Richárd őrnagy önkéntesei megrohanták és bevették Mannswörth falut. Ezt követően Görgei csapatai megszállták a Schwechat előtti magaslatokat, s tüzérsége elkezdte lőni a falut. Görgei már támadni akart, amikor Móga János fővezértől azt a parancsot kapta, hogy álljon meg s várja be a balszárnyat. A magyar lovasság jelentős részét egyesítő Répásy-dandár ugyanis még mindig nem volt sehol, és Móga attól tartott, hogy a cs. kir. csapatok benyomulnak az így keletkezett résbe. Röviddel ezután a nyílt terepen az ágyútűznek kitett magyar csapatok meginogtak és megfutottak. Ugyanez történt a centrum második sorában álló nemzetőrökkel és önkéntesekkel is. A visszavonulókat a tüzérség és a huszárok fedezték.

A cs. kir. főerők Bécs alá érkezése után azonban némileg megváltozott a véleménye. Amikor Kossuth a feldunai hadtest miklósfalvi, majd parndorfi főhadiszállásán haditanácsra hívta össze a csapatok vezetőit, először Görgei is a határ átlépése és a Bécs felmentésére indítandó támadás ellen emelt szót. Október 27-re azonban – valószínűleg egy Kossuthtal folytatott négyszemközti beszélgetés hatására – már úgy vélekedett, hogy „*nincs választás, előre kell menni, mert ha nem megyünk, többet vesztenénk, mintha három csatát vesztenénk*”. Az október 30-i schwechati csatában ő vezette az elővédet, s meg kellett tapasztalnia, hogy a frissen kiképzett önkéntes zászlóaljak igazán rosszul állják a tüzet; csapatai szinte kivétel nélkül megfutottak.

A TÁBORNOK

A csata után Kossuth nyilvánosságra hozta Görgei tábornoki kinevezését, s november 1-jén kinevezte a feldunai hadtest parancsnokává. A bámulatosan gyors karrier (négy és fél hónap alatt lett századosból tábornok, századparancsnokból hadtestparancsnok) természetesen nem járt együtt hadvezéri képességeinek hasonló mértékű növekedésével. Görgei érezte a reá háruló feladat nagyságát, sőt időnként lehetlenségét is, hiszen az ellenség közvetlen közelében, 150 kilométer hosszú arcvonalon kellett kiképeznie és harcképesé tennie egy állandóan változó összetételű, több mint felerészben frissen felállított alakulatokból álló hadsereget.

Akaraterje és teherbírása azonban egyelőre győzte e feladatot. Sőt, a kötelességteljesítés igénye időnként túlzásokra is ragadtatta. Egyik segédtisztjét megróttá, amiért nem keltette fel egy érdektelen sürgöny érkezésekor: „*azért vagytok mellettem, hogy midőn emberi gyöngémnek adózni kénytetem, örködjetek, miképp a közügy hiányt ne szenvedjen; engemet kíméljétek nem szabad.*”

Görgei – akárcsak Kossuth – abban reménykedett, hogy az ősz és a tél folyamán megszervezett hadsereg tavasszal már egyenlő ellenfele lesz a támadásba lendülő cs. kir. hadseregnek. Nem ez történt: a cs. kir. csapatok már december közepén támadtak. Görgei előbb Győrig, majd Budapestig vonult vissza. Győr feladása után már komoly koncepcionális vitái voltak Kossuthtal.

Az OHB elnöke legalább kisebb sikereket követelt, Görgei viszont úgy látta, hogy minden megütközéssel serege s ezzel az ország jövőjét kockáztatná. Aggodalmait igazolta tábornoktársa, Perczel Mór december 30-án bekövetkezett móri veresége. Az OHB és az országgyűlés ezután áttette székhelyét Debrecenbe, de Kossuth előbb még támadási parancsot küldött Görgeinek.

Görgei és a fővárosban maradt katonák tehát a politikai felső vezetés tudta és belegegyezése nélkül voltak kénytelenek dönteni az eljövendő hadműveletekről. Az 1849. január 2-án összeült haditanács elhatározta a főváros feladását és a magyar csapatok tisztántúli összpontosítását. Görgei javaslatára a haditanács úgy döntött, hogy a feldunai hadsereg Lipótvár felé elterelő támadást indít, majd a bányavárosokon

és a Szepelességen keresztül csatlakozik a Felső-Tiszánál álló magyar csapatokhoz. Ezzel lekötheti a Budapestet elfoglaló cs. kir. fősereget, s visszatarthatja azt a Tisza-vonal elleni támadástól. *„Várjatok, fiúk, ha a német orránál tovább nem látand, miről most, győzelmi mámorában majdnem bizonyos vagytok, akkor majd vezetjük mi az orránál fogva”* – mondta tisztjeinek.

Az előző hetek katonai kudarcai felerősítették a honvédsereg tisztikárában már korábban mutatkozó válságot, s január elején több tucat tiszt hagyta el a feldunai hadtestet is. Görgei minden távozót elengedett, de kijelentette, hogy aki a legénységet is távozásra akarná bírni, azt főbe löveti. A válság és a bomlás megállítására 1849. január 5-én Vácott politikai nyilatkozatot adott ki, amelyben kijelentette, hogy a

feldunai hadtest az 1848-as alkotmány megtartásáért küzd, s annak minden külső és belső ellenségével szembeáll. Noha a nyilatkozat politikai tartalma megfelelt Kossuth ekkori politikájának, taktikai okokból élesen bírálta az OHB-t a hadviselésbe történt beavatkozásáért.

A téli hadjárat terve bevált: Görgei 1849. január 5. és február 6. között hetekre lekötötte a cs. kir. főerőket, majd a bányavárosokon és a Szepelességen átvonulva Guyon Richárd ezredes február 5-i branyiszközi győzelme után egyesült a többi magyar hadtesttel. A hadjáratnak voltak válságos, sőt olykor reménytelennek tűnő pillanatai is. Hodrusbányánál a Görgei vezette kis különítmény megfutott, s a fővezér ottmaradt egy használhatatlan ágyúval, egyik segédisztjével és egy öreg huszárral.

GÖRGEI ÉS KLAPKA AZ ISASZEGI CSATÁBAN, 1849. ÁPRILIS 6.

Than Mór vízfestménye. Görgei 1849. április 7-re Gödöllő környékére tervezte a tavaszi hadjárat első szakaszának döntő csatáját, ezért váratlanul érte a hír, hogy Klapka György és Damjanich János tábornok hadtestei már harcban állnak, sőt Klapka csapatai már hátrálnak is. Görgeit aggasztotta, hogy vajon Aulich Lajos csapatai időben érkeznek-e a csataterre, ezért ő maga is utasítást küldött Aulichnak. A II. hadtest egységei azonban ekkor már a csatater felé tartottak. A fővezér

Klapka csapatait kereste fel. Megjelenése lelkesítő hatással volt a katonákra, noha azzal kezdte, hogy leszidta a hátrálókat. Görgei ezután Klapkával találkozott.

A tábornok azt fejtette, hogy *„a küzdelem félbeszakítását kénytelen tanácsolni, mert gyalogságának elfogyott a tőlténye, és nagyon ki van merülve. – A győzelem ma már lehetetlen, de holnap megint lehetséges lesz.”* Görgei erre figyelmeztette Klapkát: ő dolgozta ki a terveket, ő maga mondta, hogy napról napra be kell tartani a menetparancsokat. Különben is, *„gyalogsága a hátrálásban mutatott gyorsasá-*

gáról ítélve nem látszik annyira kimerültnek, hogy még néhány szuronytámadást meg ne kísérelhessen, ehhez pedig akkor is elegendő a tőlténye, ha igazán mindent ellőtte.” Az értelmi meggyőzés után az érzelmi következtet: *„Ma kell győzni, vagy mehetünk vissza a Tisza mögé! E két megoldás van, harmadik nincs. Damjanich még mindig állja a csatát, Aulich előrenyomul: győznünk kell!”* Klapkára hatottak Görgei szavai, s ismét támadást parancsolt. A fővezér személyes fellépésének alapvető jelentősége volt a csata eredménye szempontjából.

GÖRGEI MEGVÉDI A HALDOKLÓ HENTZIT A HONVÉDEK HARAGJÁTÓL, 1849. MÁJUS 21.

Vincenz Katzler színezett litográfiája. Komárom 1849. április 26-i felmentése után Görgei tovább akart támadni, Klapka pedig Buda ostromát indítványozta. Buda bevételét kérte Kossuth is, mert úgy vélte, ezáltal elismertetheti az ország függetlenségét. Az erőviszonyok ismeretében az ostrom valóban indokolt volt. A Bécs előtt álló cs. kir. hadsereg közel kétszeres túlerővel rendelkezett. Görgei tehát Buda alá vonult. Május 4-én megadásra szólította fel a várat védő, svájci származású, de debreceni születésű Heinrich Hentzi vezérőrnagyot. Hentzi elutasította az ajánlatot, sőt az elkövetkező napokban többször is indokolatlanul lövette Pestet, pedig Görgei csapatai onnan nem intéztek támadást. Május 21-én, a hajnali órákban indult meg a döntő roham, s reggel 6-kor már magyar zászló lobogott a pesti oldalon. A harcban maga Hentzi is halálos sebet kapott. Noha Görgei parancsot adott a várórság lekasabolására, a honvédek nem eljesítették az utasítást. A tábornok ugyan felkereste a haldokló Hentzit, de a képen ábrázolt jelenet a képzelet szüleménye. Görgei azt mondta, Hentzinek szerencséje van, hogy halálos sebet kapott, mert különben kénytelen lett volna őt Pest bombázása miatt felakasztatni.

Amikor a cs. kir. vadászok átlótték a csákJát, csak ennyit mondott: „*Miért nem egy hüvelykkel lejjebb?*” Ugyanakkor osztozott csapatai minden megpróbáltatásában, Kőrmöcbánya kiürítésekor maga is ott tolta az ágyúkat és a szekereket a Szalka-hegyen, Besztercebánya elhagyásakor a Sturecen. A katonák tudták, hogy bízhatnak benne, s ezért tűzbe mentek volna érte.

A hadügyminisztérium 1849. február 12-én hadtestével – amely időközben a VII. hadtest, illetve 16. hadosztály nevet kapta – Henryk Dembiński altábornagy parancsnoksága alá rendelte Görgeit. Dembiński kinevezése rossz döntés volt: az 1831. évi litvániai visszavonulásáról elhíresült lengyel tábornok Magyarországon is csak a visszavonulásban jeleskedett. Maga Görgei napiparancsában „*látszólagos lealáztatásnak*” nevezte azt, hogy csapatait Dembiński alá rendelték, de főbe lövetéssel fenyegette azt, aki nem teljesíti az újdonsült fővezér parancsait, s maga is igyekezett követni azokat. Ugyanakkor keményen a szemébe mondta a véleményét, ha a helyzet úgy kívánta. Szárnyparancsnokként vett részt február 26–27-én a kápolnai csatában, majd megosztotta csapataival a visszavonulás minden kínját az ezt követő napokban.

Mivel úgy látta, hogy Dembiński további működése a hadsereg létét fenyegeti, március 3-án Tiszafüreden a tisztikar körében kibontakozó mozgalom élére állt, s társaival együtt azt követelte, hogy a fővezér közölje szándékait vagy tartson haditanácsot. Miután Dembiński erre nem volt hajlandó, Szemere Bertalan fő kormánybiztos a tisztikar kívánságára leváltotta őt a főszereg (I., II., VII. hadtest) éléről, s Görgeit nevezte ki ideiglenes fővezérré.

Kossuth a történekről értesülve azzal a szándékkal utazott a táborba, hogy az engedetlen, lázadó Görgeit főbe löveti. A táborba érkezve azonban meggyőződött arról, hogy Görgei és társai eljárása indokolt volt. Kossuth tehát ideiglenesen jóváhagyta Görgei fővezérségét, ám március 8-án e pozíciót Vetter Antal altábornagnak adta át. Görgei ezt követően előbb a II. és VII. hadtestből álló felső-tiszai hadsereg, majd a hónap közepétől ismét saját hadtestének parancsnoka volt. Március 8-án – mintegy fájdalomdíjként – megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát.

Görgei mindent megtett azért, hogy Kossuth bizalmát visszaszerezze. „*Egye-*

A SCHLIK-HADTEST REISCHACH-DANDÁRJA MEGROHANJA A MONOSTORI MAGYAR SÁNCOKAT, 1849. JÚLIUS 2.

Bachmann-Hohmann rajza alapján Josef Freysauf által készített litográfia. 1849. július 2-án Komárom térségében került sor a magyar szabadságharc egyik legvéresebb csatájára. Julius von Haynau tábornagy cs. kir. főerege megtámadta és visszavonulásra kényszerítette a Duna déli partján található sáncrend-

szert védő honvédsereget. A Sigmund Reischach vezérőrnagy vezette osztrák balszárny elfoglalta a monostori magyar sáncokat, a jobbszárny pedig Ószőny községet. Az előbbi akció azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a cs. kir. csapatok elérik a komáromi hajóhidat, s elvágják a Duna jobb parti táborban lévő magyar csapatokat. Görgei személyesen vezette rohamra a II. magyar hadtest csapatait, és a sáncokat sikerült visszafoglalnia, majd az ácsi erdőbe űzte vissza a támadókat.

dül Kossuth hisz a forradalomban, a hadseregben s önmagában. Egy antik tiszta jellem; – kár, hogy nem katona” – írta róla Damjanich János tábornoknak. 1849 márciusában pedig hosszú levelekben számolt be hadmozdulatairól és terveiről az OHB elnökének. „Tisztelt Elnök úr! Csatlakozzék velem és menjünk, haljunk meg két tiszta akaratú vértanúként ez árva honért, ha azt ezen hiúság- s önzésteljes hidraszerű ármánytól megszabadítani nem tudjuk” – írta az egyikben.

Amikor Vetter Antal fővezér március végén megbetegedett, Kossuth némi tétovázás után, március 30-án őt nevezte ki a főserég (I., II., III. és VII. hadtest) ideiglenes fővezérévé. Görgei

pedig rászolgált a bizalomra. A tavaszi hadjárat hat csatájában és ütközetében (Hatvan, április 2.; Tápióbicske, április 4.; Isaszeg, április 6.; Vác, április 10.; Nagysalló, április 19.; Komárom, április 26.) előbb a főváros alá szorította vissza a cs. kir. főereget, majd a főváros és az ország nagy részének kiürítésére kényszerítette. Az első sikereknek Kossuth is közvetlen tanúja volt, s április 7-én ihletett szavakkal számolt be Görgei működéséről. A tábornok valóban kitett magáért. Április 4-én Tápióbicskénél ő rendelte előre Damjanich honvédjeit, amikor Klapka csapatai megfuttak, április 6-án Isaszegnél ismét ő állította meg a visszavonuló Klapkát. Április 7-én ő terjesztette elő a hadjá-

rat második szakaszának tervét, április 26-án személyesen vezényelte a jobbszárnyat a komáromi csatában.

Kossuth, mielőtt elhagyta a tábor, tanácskozott Görgeivel és a többi tábornokkal az olmtúzi oktrojált alkotmányra adandó magyar válaszról. Kossuth ekkor terjesztette elő nagy tervét az ország függetlenségének kimondásáról és a Habsburg-ház trónfosztásáról. A beszélgetésről csak a két főszeplő visszaemlékezése maradt fenn, ám ezek csupán abban egyeznek meg, hogy volt ilyen megbeszélés. Emlékirata szerint Görgei határozottan elene szólt a tervnek, amelyet Kossuth csak meglehetősen homályos formában körvonalazott. Ez az ellenkezés

JELENET A KOMÁROMI CSATÁBÓL, 1849. JÚLIUS 2.

Than Mór vízfestménye. Görgei a 2. (Hannover) huszárezred élén lovasrohamot vezet Herkálypusztánál a cs. kir. 5. (Liechtenstein) könnyűlovas ezred ellen. A művész azt a pillanatot örökítette meg, amikor Görgei kalaplengetve figyelmezteti a jobbszárnyat vezénylő Poeltenberg Ernő tábornokot az oldalát fenyegető veszélyre. (Görgei ekkor már egyik oldalán zsinórozott vörös blúzt és tollas kalapot viselt, hogy a csatákban könnyebben megtalálják őt

a futárok.) Görgei mögött egy huszár kardcsapást mér ellenfelére. A művészi ábrázolás megerősíthetné azt a szóbeszédet, hogy Görgeit a roham során egyik saját huszára sebesítette meg, de a kép egy másik változatán a huszár jóval távolabb van a tábornoktól. Az előtérben, a földön két lekaszabolt magyar tüzért láthatunk a III. hadtest vörös sipkás lovasütegéből; ezt az üteget a cs. kir. könnyűlovasok megtámadták és elfoglalták, azonban erre nem Herkálypusztánál, hanem órákkal korábban Ószőnyernél került sor.

nem lehetett túlzottan erős, hiszen Kossuth itt, Gödöllőn ajánlotta fel Görgeinek, hogy tegeződjenek.

Debrecenbe visszatérve Kossuth valóban kimondatta a trónfosztást. Görgei viszont a győztes hadjárat kellős közepén kénytelen volt tapasztalni, hogy a trónfosztás célszerűségét illetően igencsak megoszlanak a vélemények a hadsereg tisztikarában. Amikor a lévai főhadiszállásra megérkezett a trónfosztás híre, több tiszt nyíltan kikelt ellene. Úgy vélték, ilyen határozatot csak akkor szabad hozni, ha az ország egész területe felszabadult. Görgei futárral üzent Kossuthnak: *„Annyit mondjon, hogy ha máskor oly fontos dolgot tenni akar, előbb legyen szíves velem közölje.”*

Ugyanakkor Görgei érzelmeinek megfelelt a függetlenség kimondása, ám ezt csak a teljes katonai győzelem után vélte célszerűnek. Erre mutat,

hogy két héttel a trónfosztás és a függetlenség proklamálása után, április 29-én tüzes kiáltványt intézett a hadsereghez *„az esküszegő rút dinasztia-
ról”*, a legszembetűnőbb népjog harcáról a bitor zsarnokság ellen.

Közben április 15-én Kossuth neki ajánlotta fel a hadügyminiszteri tárcát, amelyet Görgei május 1-jén el is fogadott. Május 4–21. között megostromolta és bevette Buda várát. A döntést később sokan bírálták, maga Görgei is kritikusan nyilatkozott róla, ám az erőviszonyok akkori állása mellett más hadműveletre nemigen volt lehetőség. Közben május 16-án a Borsod megyei Dédesen képviselővé választották.

Buda bevételével a magyar szabadságharc – s Görgei katonai és politikai pályafutása – a zenitjére jutott. Ám Görgei és Kossuth viszonya e napokban már egyáltalán nem volt olyan szí-

vélyes, mint néhány héttel korábban Gödöllőn. A készülő orosz intervencióról érkező hírek hatására Görgei – tévesen – úgy vélte, ezt Kossuth provokálta ki a függetlenség és a trónfosztás kimondásával. Kézenfekvőnek tűnt a megoldás: vissza kell vonatni a *Függetlenségi nyilatkozatot*, s akkor az orosz hadsereg is visszavonul.

Május 22-én a képviselőház Szemere Bertalan miniszterelnök indítványára altábornaggyá léptette elő és a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályával tüntette ki Görgeit, ő azonban nem fogadta el a kitüntetést. A hónap végén Debrecenbe utazott, ahol letette a miniszteri esküt. Június 1-jén Kossuth ellenzékével, az ún. békepárttal tárgyalt a *Függetlenségi nyilatkozat* esetleges visszavonásáról. A tanácskozásról csak egymásnak ellentmondó visszaemlékezéseket ismerünk, azonban tény, hogy Görgeinek

nem sok kedve volt egy tisztán katonai hatalomátvételhez. Amikor az egyik képviselő a parlament szétzavarását javasolta neki, Görgei megkérdezte tőle: „Meggondolta-e Ön, hogy a szurony sohasem áll ott meg, ahová intéztetik? Megakadályozhatom-e, hogy azon katonák, kik egy testületet, mely tekintéllyel bír; széthajtanak, megakadályozhatom-e, hogy ne gyilkoljanak, ne raboljanak?” Ugyanakkor egy június közepi minisztertanácson nyíltan bírálta a függetlenség kimondását, Kossuth pedig egyre többször célozgatott arra, hogy Görgeinek vagy a hadügyminiszteri, vagy a fővezéri tisztségtől meg kellene válnia.

Görgei valóban nem tudott eleget tenni mindkét tisztségének. Június 2–27. között több ízben személyesen vezette a hadügyminisztériumot, ám amikor a magyar főszereg első Vág menti ellentámadási kísérlete kudarcba fulladt, ismét a harctérre szorított. Június 20–21-én Zsigárd és Pered térségében személyesen vezette az újabb támadást a cs. kir. csapatok ellen, de egy beérkező orosz hadosztály, illetve az egyik magyar hadtest tétlensége miatt a támadás sikertelen maradt. A csatában kiválóan szerepelt, személyesen rendezte a megingott zászlóaljkat, s amikor kíséretének

egyik tagja figyelmeztette, hogy az elengedő tüzérség lőtávolában van, csak ennyit mondott: „Ha fél, hazamehet.” Alvezéreinek nem kellő aktivitása azonban szerencsétlen döntésekre is indította, így június 20-án leváltotta Asbóth Lajos ezredet, az egyetlen hadtestparancsnokot, aki megfelelt hivatásának.

Június 26-án, az utolsó olyan minisztertanácson, amelyen miniszterként vett részt, elfogadtatta a kormánnyal a főszereg komáromi és a többi haderő alsó-tiszai összpontosításának tervét. Görgei ugyanis úgy vélte, hogy amíg a magyar főszereg Komáromnál áll, a cs.

GÖRGEI ÉS VEZÉRKARA A VÁCI CSATA NAPJÁN, 1849. JÚLIUS 15.

Than Mór vízfestménye. A képek több változata maradt fenn, az ezeken szereplők névsora nem azonos. A képen ábrázolt személyek balról jobbra a következők: 1. Psotta Mór ezredes, a feldunai hadsereg tüzéparancsnoka, 2. Mednyánszky Ede báró, százados, 3. Bethlen József gróf, százados (vagy Duffaud Ferenc százados), 4. Esterházy István gróf, százados (vagy Spiller Vilmos főhadnagy), 5. Bayer József ezredes, a hadsereg tábori főnöke, 6. Albrecht Vilmos alezredes (bár ő még Komáromban elhagyta a sereget), más forrás szerint Horváth János ezredes, a 9. huszárezred parancsnoka, 7. Tomsits István százados, 8. Czillich Ede ezredes, a III. hadtest hadosztályparancsnoka, 9. Csáky Gábor gróf, százados, 10. Inkey vagy Duka Tivadar százados, Görgei segédtisztje, 11. Sennyey Lajos báró, főhadnagy (vagy Radány Kálmán főhadnagy), 12. Kempelen Károly száza-

dos, 13. Beniczky Lajos alezredes, bányavárosi kormánybiztos, 14. Görgei Artúr, fejsebe miatt bekötött fejjel, 15. Dobiecki Ferenc lovag, őrnagy (vagy Arthur von Seherr-Thoss gróf, százados), 16. Huszthy Sándor százados, 17. Protheud József őrnagy, 18. Görgei Ármin alezredes, Görgei Artúr bátyja, 19. Molnár Ferdinánd ezredes, a hadügyminisztérium elnöki osztályának főnöke (bár ő ekkortájt Szegeden volt), 20. Leiningen-Westerburg Károly gróf, vezérőrnagy, a III. hadtest parancsnoka, 21. Batthyány László gróf, főhadnagy, 22. dr. Orzovenszky Károly törzsorvos, 23. Starhemberg István gróf, százados, 24. Schmidegg Kálmán gróf, százados, 25. Koch Ferdinánd százados, 26. Gally Gyula főhadnagy, 27. Térey Pál főhadnagy, 28. Kornis József gróf, főhadnagy, 29. Név nélkül, egy feljegyzés szerint ő a 11. szám alatt látható Sennyey Lajos főhadnagy, 30. Friebeisz Károly hadnagy, 31. Poeltenberg Ernő lovag, vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka.

GÖRGEI ARTHUR KOMÁROMNÁL, SEGÉDTISZTJEI ÁLTAL KÖRNYEZVE, AZ 1849. ÉVI JÚNIUS 3-ÁN KOMÁROMI CSATÁBAN TÖRTÉNT MEGSEBESÜLÉSE UTÁN.

1. Psotta Mór ezredes	9. Csáky Gábor	17. Protheud őrnagy nyargonozó regényben anélkül testen	25. Koch százados grand'profes.
2. Mednyánszky nyargonozó	10. Inkey	18. Görgei Ármin őrnagy	26.
3. Gr. Bethlen József	11. Ft. Sennyey Lajos	19. Molnár ezredes főhadnagy	27. Térey Pál
4. Gr. Esterházy István	12. Kempelen őrnagysegéd	20. Leiningen tábornok	28. Gr. Kornis Adám
5. Bayer ezredes tábori főnök	13. Beniczky Lajos ezredes	21. Dr. Orzovenszky törzsorvos	29.
6. Albrecht alezredes	14. Görgei Artúr	22. Gr. Batthyányi László	30.
7. Tomsits százados	15. Dobiecki őrnagy	23. Gr. Starhemberg	31. Pöeltenberg tábornok
8. Czillich ezredes	16. Huszthy Sándor	24. Gr. Schmidegg János	

kir. főerők sem mozdulnak el onnan, sőt, talán az orosz főereg is ebbe az irányba nyomul. Ezalatt pedig a délvidéki magyar erők leszámolhatnak az ottani cs. kir. erőkkel, és bevehetik Temesvárt. A kormány el is fogadta e haditervet.

Görgei június 28-án részt vett a Haynau főerege ellen vívott vesztes győri ütközetben, ahol személyesen vezényelte a VII. hadtestet, majd a lovasság élén ő fedezte a visszavonulást. Június 29-én – a cs. kir. csapatok győri győzelméről értesülve – a kormány elvetette a komáromi összpontosítás tervét, s Dembiński előterjesztésére valamennyi haderő szegedi összpontosításáról határozott, Görgeit pedig a seregével való azonnali levonulásra utasította.

Görgei, még mielőtt e tervet közölték volna vele, levélben tudatta Kossuthal, hogy továbbra is a komáromi összpontosítás szellemében kíván működni, tehát a győri vereség miatt nem változtatta meg elhatározását. Amikor azonban megérkezett az új haditervet hozó küldöttség, szóban megígérte, hogy engedelmeskedni fog a távollétében hozott határozatnak. A küldöttség érkezése előtt írott levél azonban a küldöttség visszaérkezése után került Kossuth kezébe, aki azt a küldöttségnek adott szóbeli ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. Görgei június 30-án, a küldöttség elutazása után írott, a levonulást megígérő levelét pedig valószínűleg csak azután kapta meg, hogy meghozta a leváltásról szóló döntést. Miután Görgei ebben sem ígérte meg az azonnali levonulást, Kossuth valószínűleg ennek alapján sem látta indokoltnak a döntés visszavonását.

Görgei azonban erről csak többnapos késéssel értesült. Július 2-án Haynau főerői megtámadták a Duna jobb partján elhelyezkedő komáromi sánctábor, s elfoglalták annak egy részét. Görgei személyesen vezette a sáncok visszavételére csapatait, majd az estig tartó csatában előző állásaikba szorította vissza a túlerőben lévő cs. kir. csapatokat. Egy személyesen vezetett lovasrohamban egy orosz gránátszilánk csaknem az agyvelejéig felhasította a koponyáját, a csata után eszméletét veszítette, s július 4-ig élet és halál között lebegett.

Július 4-én lemondott a hadügyminiszteri posztról is, de a minisztertanács július 5-i határozata alapján megmaradt a feldunai hadsereg fővezérének. Miután július 11-én sikertelenül próbált meg át-

törni a cs. kir. főseregen, a még mindig életveszélyes állapotban lévő fővezér a Duna bal partján indult Szeged felé. Július 15–17. között Vácnál megütközött Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornagy orosz csapataival. A harmadik csatánapon ismét személyesen vezette az utóvédet, majd eszméletlenül fordult le lováról. Miután nem tudott áttörni az orosz főerőkön, a Felvidékre vonulva egy hónapig lekötötte azokat, s meg-meg-újuló ájulási rohamok közepette vezette katonáit a Tisza felé.

A nyári hadjárat volt Görgei hadvezéri pályájának csúcspontja. A téli hadjáratban még csak azt tudta, mikor kell elrendelni a visszavonulást ahhoz, hogy a hadsereg komolyabb veszteségek nélkül kerüljön ki az újabb és újabb egérfogókból. A tavaszi hadjáratban megmutatta, hogy számban kisebb erőkkel képes kimanőverezni egy nagyobb hadsereget az ország nagy részéről úgy, hogy közben minden ütközetet és csatát megnyer. A nyári hadjáratban a reménytelenre vállalkozott: a hadászati külső vonalon mozogva próbálta megkerülni a többszörös túlerőben lévő ellenséges hadsereget, saját erőinek négyeseresét, az orosz-osztrák intervenció erők egyharmadát. Ezzel lehetővé tette a Szegednél összpontosult magyar főerőknek, hogy egyedül mérkőzzenek meg Haynau főseregével. Görgei teljesítménye ellenfeleit is meglepte.

Közben Sztjepan Alekszandrevics Hruljov ezredes, majd Friedrich Wilhelm (Fjodor Vasziljevics) Rüdiger lovassági tábornok kezdeményezésére tárgyalásokat folytatott az orosz fővezérséggel. Görgei azért vette fel a tárgyalások fonalát, mert abban reménykedett, hogy éket verhet a szövetségesek közé. Az oroszok célja a tárgyalásokkal az volt, hogy megadásra bírják a legeredményesebb magyar hadsereget. Görgei az 1848. áprilisi törvények biztosítását jelölte meg tárgyalási alapként.

Görgei hadserege augusztus 9–10-én érkezett meg az összpontosítás újabb helyszínére, Aradra, azonban csodálkozására a Dembiński vezette fősereget nem találta ott. Dembiński ugyanis a kormány utasítása ellenére Arad helyett Temesvárra vonult, s éppen augusztus 9-én szenvedett döntő vereséget Temesvárnál. Augusztus 10-én – a csatavesztésről még mit sem tudva – a magyar minisztertanács elhatározta, hogy felajánlja a koronát a cári család valamelyik tagjának, ha az hajlandó biztosítani az 1848. áprilisi

törvényeket. Feltételként azt szabta, hogy Magyarország az orosz birodalmon belül olyan státuszt kapjon, amilyen a kongresszusi Lengyelország rendelkezett 1815–1830 között. Alternatív javaslatként kész volt visszavonni a *Függetlenségi nyilatkozatot* s az 1848. áprilisi államjogi helyzet elismerése fejében elfogadni Ferenc József uralkodását is. A minisztertanács egyben kijelentette, hogy ha az orosz fél nem hajlandó erről tárgyalni, sem pedig Ferenc József felé közvetíteni, a magyar hadsereg a döntő csata után – amennyiben azt nem a magyarok nyernék meg – hajlandó letenni a fegyvert az oroszok előtt.

Az augusztus 9-i temesvári vereség után Kossuth augusztus 11-én Görgeit nevezte ki fővezérré, majd a katonai és polgári teljhatalom birtokosává (diktátorrá). Görgei a teljhatalom birtokában még aznap haditanácsra hívta össze tisztjeit, s miután az orosz táborból beérkező hadikövetek híradásából egyértelművé vált számára, hogy az oroszok nem hajlandóak politikai kérdésekről tárgyalni, az orosz hadsereg előtti fegyverletételt javasolta – összhangban a minisztertanács előző napi döntésével. Görgei a határozathozatal idejére elhagyta a termet, s a haditanács két ellenszavazattal az ő javaslatát pártolta. Ezt követően augusztus 13-án hadseregével a szőlősi mezőn letette a fegyvert az oroszok előtt. Amikor ellovagolt a III. hadtest katonái előtt, s azok még utoljára megélték, Görgei kötélidegei is felmondták a szolgálatot, és sírva borult lova nyakára. *„Isten veled, Görgei”* – szólta a búcsú.

A tábornok abban reménykedett, hogy az orosz hadsereg biztosítani fogja a magukat megadókat életét. *„Most még haragudni fog rám a nemzet, de három hét múlva – hiszen tudom – kezet csókol majd nekem”* – mondta világi háziasszonyának, Bohusné Szogyény Antóniának. Fegyverletételi szándékát bejelentő levelében kérte is Rüdigert, hogy bajtársait ne szolgáltatassák ki az ellenség bosszúvágyának: *„Talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozata.”* Az orosz fővezér és a cár is ettől tartott, s ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy Görgei kegyelmet kapjon.

Az orosz hadifogságban Görgei levelet írt a mozgó seregek vezetőinek és a magyar kézen lévő erődök és várak parancsnokainak. E levelekben tudatta a fegyverletételi híret, s a mozgó csapatokat, valamint a nehezebben védhető erősségeket példájának követésére hívta fel. Klapkát, Komárom parancs-

A MAGYAR FŐSEREG FEGYVERLETÉTELE A VILÁGOSI VÁR ALATT, 1849. AUGUSZTUS 13.

Franz Werner kiadásában megjelent litográfia. A köztudattal ellentétben a fegyverletétel nem Világoson, hanem az onnan két falura lévő Szőlős község határában található mezőn történt. Görgei hadserege augusztus 11-én érkezett meg Világosra, s augusztus 13-án, a déli órákban indult el a szőlősi mezőre.

„1849. augusztus 13-án az esti szürkületben egy orosz hadtest parancsnoka, gróf Rüdiger lovassági tábornok tartott szemlét a parancsnokságom alatt álló magyar csapatok felett – írta emlékirataiban Görgei. – De a huszár talpon állt a lóva fejénél, kardja a nyeregkápára volt akasztva; a gyalogság fegyvere gúlában; az ágyúk mind szorosan egymás mellett védtelenül; és védtelenül hevertek a zászlók is a fegyvertelen hadsorok előtt.”

nokát viszont figyelmeztette: „Fontold meg, mit tehetsz, s mit kelljen tenned.”

A HADVEZÉR

Görgei stratégiai elképzelései – a kényszerhelyzetben kidolgozott Vág menti támadási terv kivételével – beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, mind 1849. januárban, mind áprilisban, mind júliusban. A terveket merészség és kockázatvállalás jellemezte; ám ezek egyike sem ment túl az észszerű mértéken.

Az ifjú tábornok általában gyorsan és jól reagált, például 1848. december végén Győrnél, amikor az utolsó pillanatban hagyta el a várost, vagy 1849. január közepén, amikor egy nap állt rendelkezésére, hogy a cs. kir. csapatok előtt érje el a bányavárosokat. De

ugyanazt mondhatjuk el 1849. április 4-i tápióbszkei, április 6-i isaszegi, július 2-i komáromi vagy július 15–17-i váci szerepléséről.

Személyes fellépésével általában elérte a kívánt hatást, a győzelem kivívását vagy a visszavonulás megállítását. Egyetlen kivételként az 1849. január 22-i hodrusbányai ütközetet említhetjük, amelyben a tábornok maga is majdnem odaveszett.

1848–1849-ben Görgei volt a legjobban szervezett, a regularitás követelményeinek leginkább megfelelő, az irreguláris elemektől csaknem teljesen megtisztított magyar hadsereg. Ez egyebek mellett annak volt köszönhető, hogy a tábornok világos szervezési elképzelésekkel rendelkezett, s ezeket képes volt keresztülvinni. Emellett jól választotta meg munkatársait (Bayer József tábornokfőnök, Danie-

lis János főintendáns, Psotta Móric tüzérparancsnok stb.). A hadtest- és hadosztályparancsnokok esetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Ezek kiválasztásánál azonban a lehetőségeit korlátozta, hogy tekintettel kellett lennie az előléptetések szolgálati rendjére, illetve bizonyos politikai szempontokra.

Hadvezéri működése során Görgei öt (vagy hat) jelentősebb mulasztást követett el.

1. Az elsőt 1848. december második felében, amikor a stratégiai helyzet rossz felmérése miatt a Duna bal partján hagyta a feldunai hadtest közel felét. A dunántúli hadjárat eredményét azonban ennek bevetése sem változtathatta volna meg. Hozzáteendő, hogy a bal parti erők egy részét így akadálytalanul lehetett bevonultatni Komáromba, s végül némi erősítést még így

A FEGYVERLETÉTEL, 1849. AUGUSZTUS 13.

Adam Albrecht litográfiája. Görgői seregének fegyverletétele a forradalom és szabadságharc egyik legtöbbet ábrázolt eseménye. Az alkotók többsége nem volt szemtanú, s inkább a megrendelői elvárásokhoz alkalmazkodott. A kép előterében Friedrich (Fjodor Vasziljevics) Rüdiger orosz lovassági

tábornok, a III. hadtest parancsnoka fogadja Görgei és tisztikara meghódolását. A művész azzal is a magyar fél vesztes helyzetét hangsúlyozta, hogy a magyar vezérkar tagjai gyalog állnak a lovon ülő Rüdiger előtt, holott valójában mindkét vezér és mindkettejük vezérkara lovon ült a fegyverletétel alkalmával.

is sikerült a bal partról Győrbe küldeni.

2. A második mulasztást 1849 februárjában Kassa előtt követte el, amikor egy napot késett a támadással. Azonban ez a mulasztás sem volt végzetes. Franz Schlik altábornagy ott lévő cs. kir. hadtestét ugyanis így sem fenyegette volna teljes vereség, mivel Klapka György felső-tiszai hadteste nem tudta elzárni visszavonulásának útját.

3. A harmadik mulasztást az 1849. április 6-i isaszegi csatával kapcsolatban szokták Görgei szemére vetni, mondván, hogy a Gáspár András vezérőrnagy vezette VII. hadtest bevetésével teljessé tehetné a cs. kir. főereget. Görgei azonban olyan értesítést kapott a csata során, hogy Gáspár hadteste már előnyomul, s ezért nem küldött neki határozott támadási parancsot. A cs. kir. főereget Gáspár támadó fellépése esetén sem lehetett

volna teljes egészében bekeríteni, bár ha a VII. hadtest beavatkozik, kétségkívül nagyobb veszteségeket szenvedett volna.

4. A negyedik mulasztást a Vág menti hadjárat kapcsán lehet felróni Görgeinek. A hadjárat első napján, 1849. június 16-án Zsigárdnál kétségkívül hiányzott a személyes fellépése, s ezt igazából azzal sem lehet menteni, amivel ő maga védekezett, hogy ti. ki akarta próbálni új hadtestparancsnokait. E védekezés már csak azért sem fogadható el, mert a tavaszi hadjárat során mindvégig a csatamező közvetlen közelében tartózkodott, hogy szükség esetén személyesen segítse át a nehézségeken alvezéreit (főleg Klapkát); holott Damjanich János, Klapka György és Aulich Lajos mögött jóval nagyobb hadi tapasztalat volt, mint Nagysándor József, Knezić Károly vagy As-

bóth Lajos mögött. Ráadásul a Vág menti hadjárat folyamán a hadtestparancsnokok a tavaszinál bonyolultabb haditerv kivitelezését kapták feladatul; Görgei személyes részvétele tehát kétszeresen is indokolt volt.

5. Ötödik mulasztásként azt szokták a tábornok szemére vetni, hogy 1849. június végén nem ismerte fel, hogy Haynau szinte észrevétlenül átcsoportosította a cs. kir. főereget a Duna jobb partjára, s így elsöprő túlerő birtokában indíthatott támadást a Rába-vonal megszerzésére. A hiba kétségtelen, ugyanakkor a felelősség legalábbis megoszlik a Görgei által létrehozott, Bayer József ezredes vezette, Tatán székelő Központi Hadműveleti Iroda és a Klapka vezette komáromi erődparancsnokság között, ugyanis a jobb parti erők nagyobb része (a VII. és VIII. hadtest) ez utóbbi, míg a Pápa tér-

ségében állomásozó Kmety-hadosztály az előbbi alárendeltségébe tartozott. A Központi Hadműveleti Iroda némi mentségére szolgálhat, hogy a Duna bal partján, a Vág mentén állomásozó I., II. és III. hadtesttől sem érkeztek hírek az ellenséges átcsoportosításról; a komáromi erődparancsnokság pedig csak június 25-én érzékelte ezt, de még akkor is késett a győri állás megerősítésével. Sőt, a készülő ellenséges támadásról értesülve Görgei előbb ért Budapestről Győrbe, mint Komáromból Klapka.

6. A hatodik mulasztást az 1849. júliusi felvidéki hadjáratl kapcsolatosan szokták felróni Görgeinek. Ennek lényege az, hogy a Sajó vonalán kifejtett sikeres ellenállás után nem sietett a Tisza felé, hanem megállt a Hernád vonalán, s ezzel elvesztegette az összpontosításhoz szükséges időt. Ez a szemrehányás azonban csak annak ismeretében jogos, hogy Dembiński és Bem nem Arad, hanem Temesvár mellett szenvedett vereséget Haynautól. Gör-

gei ugyanis ezen idővesztés ellenére is elérte Aradot, tehát megállását – amellyel éppen a déli főszeregek kívánt időt nyerni – utólag gyorsított menetekkel helyre is hozta.

Görgei hadvezéri működésének jellemzői közé sorolhatjuk a nagy hadseregek irányításának és a csapadályhelyzetek kikerülésének képességét éppúgy, mint az észszerű kockázatvállalást és a saját erők lehetséges kímélését. E szempontból potenciálisan jobb hadvezérnek tarthatjuk a szabadságharc másik nagy hadvezér egyéniségénél, Bem tábornoknál. Bemre ugyanis éppen e négy tulajdonság nem volt jellemző, ami persze nem jelenti azt, hogy Bem – tekintetbe véve a rendelkezésére álló eszközöket – ne lett volna a szabadságharc egyik legjobb és legötletesebb hadvezére. Bemmél közös tulajdonsága volt viszont a műszaki megoldások iránti érzékenység; elég itt példaként felhozni az Aulich-hadosztály Körmöcbányáról történő kimenekítésére helyreállított Szalka-

alagutat, az 1849. április 23–26. között Komáromnál rögtönzött talphidat vagy a budai ostrom megszervezését.

A hasonló beosztásokat betöltő tábornokok közül Görgei sikeresebb és jobb hadvezér volt a csak visszavonulni tudó Dembińskinél, a primitív hibákat vétő és semmifajta függelmet nem tűró Perczelnél vagy a csatákat csupán elveszíteni tudó Mészárosnál. Vetter Antal altábornagy az 1849. márciusi, kudarcba fulladt ellentámadási kísérlet és az 1849. júliusi délvideki hadjárat kivételével nem vezetett nagyobb hadműveleteket; bár ez utóbbiban jó hadvezérnek mutatkozott.

A volt cs. kir. főtiszt karból a kitűnő elméleti szakembernek számító, de hadvezérként habozó Klapkát és a tervek kivitelezésében jeleskedő, hadvezéri őstehetség Damjanichot sorolhatjuk Görgei mellé. (Utóbbi potenciálisan szintén jó hadvezér volt, s örök kérdés, mi lett volna, ha 1849. április végén látörése következtében nem válik szolgálatképtelenné.) A volt cs. kir. törzs-

A VÉRES ÁLDOZAT

Olasz karikatúra a meggyilkolt Hungária fejét az orosz medvének átadó Görgeiről. 1849–50-ben egész Európában elterjedt Görgei árulásának mítosza. A magyar szabadságharcra rokonszenvező olasz

közvéleményben is élénk visszhangot váltott ki a szabadságharc veresége. A karikatúra Görgeit nagy bajuszos magyar huszárként ábrázolja, az orosz nagyhatalmat jelképező medve nyakában ott lóg a legmagasabb orosz kítüntetés, a Szent György-rend szalagja.

tisztek közül (Vetteren kívül) egyedül Aulich Lajos árult el komoly hadvezérei képességeket, 1849. április második felében Pest előtt.

Görgeiéhez hasonló személyes tekintélye a szabadságharc hadvezérei közül egyedül Bemnek és Damjanichnak volt. Mindezek alapján jogosnak tűnik a megállapítás: Görgei volt 1848–49-ben a magyar szabadságharc legjobb hadvezére, olyan katona, aki nemcsak hazai, hanem európai összehasonlításban is megállja a helyét. Hiszen nem feledhetjük, hogy 1848-ban főhadnagyi tapasztalatokkal kezdte katonai pályáját, s 1849-ben már több tízezer főnyi hadsereg felett diszponált. Főleg az általa vezetett hadsereg sikereinek köszönhető, hogy Ausztria 1849. április végén saját gyengeségét beismerve kénytelen volt orosz segítségért folyamodni a magyar szabadságharc leverésére. Az pedig csupán a nemzeti önértékelés megszokott zavarai közé sorolható, hogy 1849 augusztusa után a közvélemény tekintélyes része nem a túlerőt, hanem a túlerővel szemben az észszerűség határáig ellenálló hadvezért tette felelőssé a vereséért. Ez a téves ítélet volt az a tényező, amely a későbbiekben is megakadályozta, hogy Görgei az 1867 után önállóságát visszanyert Magyarország közéletébe és katonapolitikájába tudásának megfelelő mértékben bekapcsolódhasson.

AZ EMLÉKIRATOK

Görgei – I. Miklós orosz cár követelésére – 1849. augusztus 22-én amnesztiát kapott, s Klagenfurtba száműzték. Kossuth a bulgáriai Vidinből a külföldi magyar diplomáciai ügynökökhöz írott körlevelében már szeptember 12-én árulónak nevezte Görgeit, s e vádat lehetővé tette, hogy október 6-án tábornoktársai többségét Aradon kivégezték. Jelentős és kevésbé jelentős magyar költők – Vörösmarty, Bajza, Vajda János, Sárosi Gyula, Tóth Kálmán – neveztek verseikben árulónak, népdalok tucatjai átkozták mint aki Világosnál eladta az országot.

Görgeinek 1849 után kevés működési tér jutott. 1849–1867 között a karintiai Klagenfurtban, majd Viktringben élt rendőri felügyelet alatt feleségével s itt született két gyermekével, Bertával (1850–1934) és Kornállal (1855–1933).

Amikor 1850 tavaszán elterjedt a hír, hogy a császár körutazást tesz Karin-

tiában, Görgei abban reménykedett, hogy kihallgatást kaphat az uralkodónál, és szándékában állt fellépni volt bajtársai érdekében. A kért kihallgatást azonban megtagadták tőle, és Alexander Bach belügyminiszterhez utasították. Bach május 20-án fogadta őt, s Görgei előterjesztésére így válaszolt: „Az ön bajtársai nem fognak csalódni, ha őfelsége kegyelmében reménykednek.” A tábornok ezen felbuzdulva 1850. május 21-én (Buda bevételének első évfordulóján) kérvényt írt a császárhoz: kegyelmet kért a hadbíróságok által elítélteknek. „Mindenekelőtt én voltam az, akinek önálló működése, a hadiszerecsétől támogatva, a felséged által felkarolt nagy eszmének, az egységes szabad Ausztriának megvalósítását ellenségesen oly soká hátráltatta: és felséged mégis nekem méltóztatott megkegyelmezni, míg egykori alárendeltjeim – akik csak eszközök voltak merész kezében – a haditörvénysekérek kérlelhetetlen szigorának estek áldozatul.”

Rövidesen valóban kihirdették a rangjuk megtartása nélkül kilépett cs. kir. tiszteknek adott amnesztiát. Görgei június 30-án újabb beadványt intézett Bachhoz, amelyben arra hivatkozva, hogy a kilépett tisztek önként álltak a honvédsereg szolgálatába, míg a Magyarországon állomásozó vagy odavezényelt aktív cs. kir. tisztek a ketős zászlóeskü erkölcsi szorításában döntöttek a magyar ügy mellett, ez utóbbiak számára is amnesztiát kért. Görgeinek azonban csalódnia kellett. Az 1850 júniusában közzétett kegyelmi határozatokról szóló döntés még az ő beadványai előtt megszületett, s csak Haynau vonakodása miatt hirdették ki azt hónapokkal később. Az újabb kérvényt elsüllyesztették, s évekig kellett várni a következő amnesztiarendeleltre.

Görgei a két kérvényt közzétette 1852 elején megjelent emlékiratának bevezetőjében. Ezzel egyrészt jelezte, hogy nem hódolt be Ausztriának, és bajtársai sorsa továbbra is foglalkoztatja – s jelezte azt is, hogy a szűkre szabott legfelsőbb kegyelem folytatása kiknek a hibájából maradt el. Memoárja előbb németül, majd angolul, olaszul és svédül látott napvilágot. A munkáról az emigránsok nagy része úgy vélte, hogy azt Görgei nyilván az osztrák kormány megrendelésére és jóváhagyásával írta, a Habsburg Birodalomban viszont betiltották a könyvet.

Görgei emlékirata a szabadságharc fontos, de egyben szórakoztató forrá-

sai közé is tartozik. A szerző pillanatok alatt képes átváltani az objektív leírásból az ironikus, sőt maróan gúnyos stílusra. Nem annyira 19. századi, inkább 20. századi elme. Nem érdeklik igazán a gesztusok és szónoklatok, ha úgy érzi, nincs mögöttük semmi, kíméletlenül lecsap. S egy ilyen munka megjelenése 1852-ben, amikor nemcsak egész Magyarország, de egész Európa visszhangzott Görgei árulásának legendájától, csak olaj lehetett a tűzre. Az egész nemzet gyászolt, virrasztott „a nagy halott” mellett, s akkor a gyanúsított – ahogy Péterfy Jenő írja róla – „nem a bűnbánó ruhájában s hamuval fején, hanem mint bíró lép fel, s hideg szívvel boncolja a halottat, a forradalmat”. Semmilyen formában nem volt hajlandó engedményt tenni a nemzeti közérzetnek.

Nemcsak a polgári politikusokat, Kossuthot, Szemerét ostorozta; nemcsak volt kollégáját, Perczelt, akihez kölcsönös és bensőséges gyűlölet fűzte; nemcsak a szabadságharc általa legtehetségtelenebbnek tartott hadvezérét, Henryk Dembińskit gúnyolta. Kijutott bizony a kritikai megjegyzésekből Guyon Richárdnak, Klapka Györgynek, Mészáros Lázárnak és az aradi vértanú Nagysándor Józsefnek vagy Knezić Károlynak is.

A két kötetben két Görgeivel találkozik az olvasó. 1848–49 Görgeijével és az 1851–52-es, a szabadságharcra visszatekintő Görgeivel. Az emlékiratíró Görgei ugyanis egy változatlan politikai koncepció letéteményeseként próbálta bemutatni 1848–49-es önmagát, olyan politikáló katonaként, aki igazából soha nem bízott a teljes győzelemben, aki átlátott Kossuth szónoklatain, aki kiegyezésre törekedett a szemben álló féllel, és hajlandó lett volna akár katonai puccsal is megdönteni a fennálló kormányt.

Görgei 1849 után kicsit lesajnálva tekintett vissza önmaga 1848–49-es lelkesezésére. Ezért igyekezett utólag megalkotni önmagáról ezt a képet. Ezért kreált már 1848 novemberére visszatekintve politikai ellentétet önmaga és Kossuth között; ezért hangsúlyozta Tiszafüredről szólva a lengyel fővezérrel szembeni ellenszenvet. Ezért írt Buda ostromának döntően politikai indokairól, s ezért igazított utólag a Békepárttal való 1849. június 1-jei találkozó történetét. Ezért írta azt, hogy Perczelt, Guyont, Dembińskit és Bemet mint a Függelenségi nyilatkozat támaszait akarta eltávolítani a seregből,

GÖRGEI ÁLMA

Kászonyi Dániel vázlata nyomán készült olajfestmény. Az áruló Görgei végzete. Felül az aradi tizenhárom arcképe, Görgei mögött lepelben a Pesten kivégzett Csány László

miniszter és kormánybiztos, Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök és Jeszenák János báró, főispán és kormánybiztos látható, az előtérben a koporsóban Hungária, illetve a földön egy halott huszár fekszik.

holott ez az állítás kronológiailag sem állja meg a helyét. S míg saját hadvezéri hibáit többnyire kendőzetlenül bevallotta, éppen politikai nézeteinek és szerepének átszilizálásával némileg kétséges tette emlékirata katonai fejtegetéseinek megbízhatóságát is.

Görgei megőrizte függetlenségét az őt fogságban tartó hatalommal szemben is; megkapta a magáét Windisch-Grätz, Jellačić és Haynau, s a szerző méltatlankodásának adott hangot a fegyverletételt követő megtorlás miatt is. Nem csoda hát, hogy az emigránsok dühödt támadást indítottak a kötet és szerzője ellen; a birodalmon belül pedig betiltották a könyvet, a kiadót perbe fogták, a kézre került példányokat bezúzták.

Miután az osztrák hatóságok minden önálló pénzkereseti lehetőségtől megfosztották, 1854 augusztusában a tábornok kérvényt intézett Johann

Kempfen von Fichtenstamm altábornagyhoz, a Legfelsőbb Rendőri Hivatal vezetőjéhez, és kérte: gondoskodjanak a megélhetéséről. Kempfen a kérvényt továbbította, s végül a császár legfelsőbb elhatározásából havi 100 forint kegydíjban részesítették Görgeit. Ezt az összeget 1856. január 1-jétől a császár – Kempfen előterjesztésére – évi kétezer forintra emelte, ami nagyjából havi 170 forintra felelt meg. 1859. szeptember 17-én Görgei Hübner rendőrminiszterhez fordult újabb emelés érdekében, s az uralkodó engedélyezte a szubvenció kétszeresére, 4000 forintra emelését.

A HAZATÉRÉS UTÁN

Görgei 1862-ben – felesége rokonságát felhasználva – két emlékiratban fejtegette francia politikusoknak, hogy a

francia császárság létérdeke Ausztria hatalmának biztosítása, ez pedig csak a magyar alkotmányosság helyreállítása révén képzelhető el. 1867-ben egy újabb kötetben, a Mikes Kelemen módjára írt fiktív *Gazdátlan levelekben* védte magát az 1849. nyári hadjárattal és a fegyverletétellel kapcsolatos vádak ellen, de komoly áttörést nem sikerült elérnie. 1867. februárban, majd május 8-án emlékiratokat írt Deák Ferencnek a magyar haderő reformjáról. Május 29-én *Nyílt kérelem Kossuth Lajos úrhoz* című írásában kérte a volt kormányzót: hagyjon fel a kiegyezés elleni izgatással, s ne állítsa azt, hogy a nemzet önbizalmát az 1849-es árulás szibabasztotta el.

Görgei a kiegyezés után először 1867. július 20-án tért haza. Előbb különböző munkákat vállalt, volt a Pesti Téglagyár és Kőszénbánya Részvénytársulat intéző igazgatója, vasútépítkezési

NEM VOLT ÁRULÓ!

207 EGYKORI HONVÉDTISZT ÉS HONVÉD ÁLTAL ALÁÍRT REHABILITÁCIÓS NYILATKOZAT

NYILATKOZVÁNY!

Mi alulírtak, akik a 35 év előtt, a szövetszertett nagyhatalmak túlerejétől legyőzött szabadságharc katonái voltunk, mai napig is azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy azon korszak kiválóbb eseményei s az egyes kimagaslóbb egyéneknek azokra gyakorolt befolyása az oknyomozó történetírás által sincsenek még kellőképpen kiderítve, annál inkább a vajmi sok körülmény iránt nem is tájékozott nagyközönség előtt.

Nem vonjuk ugyan kétségbe, hogy a történetírás szintoly magasztos, mint komoly hivatása s az emberi természet fürkésző ösztöne által buzdítva, amit eddig különféle okok miatt nem teljesíthetett: mindazon homályosságokat, melyek szabadságharcunk története felett még borongnak, előbb-utóbb el fogja oszlatni; – és az igazságérzet örökkévaló törvényénél fogva arról is meg vagyunk győződve: hogy ekkor az 1848/9-ben harcra kelt magyar hadseregnek és vezéreinek részrehajlatlan igazságot fog szolgáltatni.

És ezzel kapcsolatban azt is érezzük, hogy a történetírásnak minél megbízhatóbb adatokra van szüksége.

Ámde, ha tekintjük, hogy napról-napra mennyire ritkulnak soraink: azon harcosok sorai, a kik az 1849/9-beli küzdelmeknek különféle helyeken, időszakokban és helyzetekben cselekvő részesei és szemtanúi valának, – ha számba vesszük, mennyire megfoghatkoztunk, – s hogy a még élők hátralevő évei is többé-kevésbé már megszámlálvák: – természetszerűen előreláthatjuk, hogy maholnap alig lesz közülünk egy-egy szétszórta a hazában, aki cselekvő részes voltánál fogva illetékes, sőt véleményünk szerint tán illetékesebb is lehetne az 1848/9-ki események lényegéhez hozzá szólni, mint az, aki azokat tényezőképp át nem élte, a viszonyok láncolatának közvetlen vagy közelebről szemléléséből merített ismeretekkel nem bír és a győző felek kezébe került eredeti hivatalos okiratok hiánya miatt sincs oly helyzetben, hogy kiinduló pontjában helyes s következtetéseiben tévedéstől ment ítéletet hozhasson.

Elérkezettnek látjuk tehát az időt, hogy mielőtt sírba szállanánk, érzelmeink és felfogásunk kinyilatkoztatásával ezennel egy történelmi adatot szolgáltatassunk át az utókornak, – melyben legalább egy férfiú iránt lerójuk az igazság adóját s kimondjuk nézetünket azon honvédtársunkra nézve, kinek helyes megítélésétől függ számtalan más történelmi kérdés földerítése és megérthetése is.

És tesszük ezt most, az évek hosszú sora után, midőn az események és az illető egyéniség felől való bírálatunkhoz az elfoglaltság gyanúja sem férhet, – és midőn érett megfontolás után mondhatjuk ki azt, amit ezennel ünnepélyesen ki is nyilatkoztatunk: hogy azon férfiú, aki 1848. évi őszől fogva 1849. augusztus 13-ig a magyar hadseregnek egyik kiváló hadvezére volt, s akit elismert képessége és a hadseregnek véres tusák folyamában növekedett szeretete és bizalma tartott fenn, ismételt félreértések, sőt, belső meghasonlás dacára is mindvégig a hadsereg élén, hogy – mondjuk – Görgei Artúr, bármennyire megfoghatatlannak találta is a nem eléggé tájékozott vagy félrevezetett közvélemény egyik vagy másik tettét és annak indokait, kiváltképpen pedig a fegyverletétel cselekvényét, – erkölcsi teljes meggyőződésünk szerint a legsúlyosabb helyzetekben is egyaránt és mindvégig híven, tiszta szándékkal és becsületesen szolgálta a hazát!

Vegye számba a történetírás ezt is, és mérlegelje azon értéke és súlya szerint, mely ezt az álláspontunkból kifolyó jogosultság és az igazság szerint valósággal megilleti.

Tesszük pedig e nyilvános lépésünket nem csupán az ő érdekében, – noha a humanitási és bajtársi érzület ezt maga is eléggé indokolná egy férfiúval szemben, a kinek azon balsors jutott osztályrészül: hogy az események folyamában nagyobb föladat jutott s nehezedett vállaira, mint amelyet az adott erővel végdiadalra vezetni lehetett volna, hogy elvállalta a felelősséget még akkor is, amidőn a válság ideje bekövetkeznén, erre már senki más nem tudott vagy nem bátorkodott vállalkozni; amidőn tehát neki okvetlenül cselekedni kellett és meggyőződése szerint elszántan cseleke-

munkafelügyelő, később öccse, István ügyvédi irodájának munkatársa. 1884-től a Tisza Kálmán kormányától kapott altábornagyi nyugdíjból élt. (Tisza már 1850-ben verset írt Görgei védelmében).

1867 után négy ízben szólalt meg a nyilvánosság előtt. 1873-ban jelent meg Bécsben németül az Alphons F. Danzer katonai szakíró által sajtó alá rendezett *Dembiński in Ungarn. Nach den hinterlassenen Papieren des Generals* című kétkötetes munka, amelyet egy év múlva az Athenaeum adott közre magyar fordításban, *Dembinski Magyarországon* címmel. A kiadvány méltán keltett közfigyelmet, hiszen a cím alapján a szabadságharc egyik legfontosabb ka-

tonai szereplőjének, a két ízben is fővezéri posztot betöltő Dembiński altábornagynak az eseményekről és azok szereplőiről alkotott véleményét adta közre, s mondanivalóját számos eredeti okmány közlése hitelesítette.

A munkáról Görgei Demár János álneven írt hatrészes, a *Budapesti Szemle* 1875–1877. évi köteteiben megjelent, igen alapos és gyilkos iróniájú bírálatot. (Ez egyébként Görgei második legterjedelmesebb munkája.) Emellett ebben fejtette ki viszonylag részletesen a maga hadtudományi-stratégiai gondolatait. Azaz nem elégedett meg Dembiński egyes cselekedeteinek és mulasztásainak pusztá bírálatával, hanem azt is igyekezett világossá tenni, hogy

ezek milyen hadtudományi axiómákat sértettek meg.

1875-ben egy konzervatív politikus névtelen röpiratára reagálva a – szintén név nélkül megjelenő – *Mit köszönünk a forradalomnak?* című röpiratban világosan elhatárolódott az 1848–49-es küzdelem indokoltságát és jogszerűségét elvitató konzervatív állásponttól, és csípős iróniával szedte darabokra a konzervatív alkotmányvédelem és alkotmánybiztosítás mítoszát, rámutatva arra az ellentmondásra is, hogy nem lehet egyszerre dicserni a honvédsereg „szakmai” teljesítményét és kétségbe vonni azon eszmék igazságosságát, amelyekért az a küzdelmet folytatta.

dett is, hogy a végzetes balsikerért, valamint az annak nyomán beállott szomorú következményekért is, – ámbár, ha magyar részről hibák történtek, azok többeket terhelhetnek, – a viszonyok látszata az egész felelősség terhét egyedül ő reá hárította a nagy közönség előtt, – és hogy mindezek után azt a maga hibája nélkül, csakis önfeláldozó tette következtében ellene keletkezett árulási vád súlyát vérző szívvel bár, de férfias megadással már 35 éven át viselni kénytelenítették.

Mi e lépést önmagunkért s azon egykori magyar hadsereg becsülete érdekében is tesszük, melynek megfogyatkozott képviselői közé tartozunk, melynek dicsőséges napjai Görgei Arthur nevével a legszorosabb összeköttetésben állanak, s melynek történeti jó hírneve soha sem lesz elválasztható az ő és mindazon vezérek hírnevétől, kikhez az mindvégig: a viszonyok hatalma alatti összeszerkadásáig teljes bizalommal ragaszkodott.

És tesszük e lépést nem kevésbé a magyar népjellem s a nemzet önérzete érdekében is, melyekre nézve – véleményünk szerint – közböns nem lehet: hogy két szövetkezett nagyhatalmasság ropant túlnyomó hadierőivel szemben becsületesen vívott küzdelem után érte-e a szomorú, de tisztességes bukás, vagy pedig hogy gyáva árulás szennyezte-e be zászlait; és végre, mert nemzetünk nemes jellemével nem tartjuk összeegyeztethetőnek, hogy egy hű katonáját sírjág üldözze azon irtóztató váddal, mely bebizonyítva nincsen, s mely meggyőződésünk szerint igaztalan.

Megengedjük, hogy azon honárulási vád és monda, mely a meghiúsult remények s a nemzetünkre mért szörnyű csapások fájdalmas hatásai alatt keletkezett, a katasztrófát követő első időkből, midőn a kétségbeesés nehéz napjaiban általános elcsüggedés veszélye fenyegette a nemzetet, a helyzethez mért drasztikus ellen-szerűl, s a nép önbizalmának föllelesztésére talán szükséges, és mert a mást okolhatás némi vigaszt szokott a szerencsétlenségben nyújtani, talán hatályos is lehetett.

De ha volt is ennek ily értelemben valami értéke, ha volt is ennek némi része a nemzet önérzetének s a jövőbe vetett bizalmának és reményeinek föltámasztásában vagy ébrentartásában, e vád és monda mindazon szolgálatait annak idején már megtette; most pedig, midőn éppen Görgei Artúrnak hazaszerető lelke sugallatából fakadt azon szavai, melyekkel Aradon 1849. augusztus 11-én kelt, utolsó proklamációjában híveitől búcsút vett, hogy ti. „*az igaz ügy örökre veszve nem lehet*”, hála Istennek, beteltek, azon vád- és mondanak ilyenmő létjogosultsága is rég megszűnt; és ma már, vissza-

pillantván az akkori helyzetre és viszonyokra, s higgadtan megfontolva nevezetesen:

- * hogy az orosz főerő Görgei Artúrnak aránylag nagyon csekély számú seregét Nagyvárad felől nyomban követte,

- * hogy az augusztus 9-én, Temesvár környékén vívott csata szerencsétlen kimenetelű volt, s az ottan küzdött magyar hadsereg fölöslött részei kényszerűleg Lugos felé vonulván vissza, az – egy orosz gyaloghadosztállyal is erősített – győzelmes osztrák hadsereg ez oldalon is átkarolta Görgei hadállását, hogy eszerint Görgei Artúr hadserege már ekkor az ellenséges hadak által annyira környezve volt, hogy a harc folytatását siker reményével meg nem kísérelhette,

- * hogy az ország kormányzója Arad várában augusztus 11-én a minisztériummal együtt forma szerint leköszönt, s ezt köztudtul adó hivatalos búcsúkiáltványában maga kimondotta: „hogy a szerencsétlen harcok után, melyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk”,

- * hogy továbbá az orosz főerő előtt végbement fegyverletételt nem a vezér parancsszava diktálta; hanem az a Kiss Ernő, Aulich, gróf Leiningen, Poeltenberg, Nagysándor s a többi tábornokok és számos törzstiszt, mind megannyi hősök és derék hazafiak hozzájárulásával megtartott haditanácsban határozottat el, – és

- * hogy a fegyverletételt maga a Világos alá vonult hadsereg sem ellenezte, hanem azt nyugodt hozzájárulásával lehetővé tette, és példás katonai rendben teljesítvén, ezáltal tényleg helyeselte is, –
- * nyílt egyenességgel bátran kimondhatjuk: hogy a világos fegyverletételt oly nagy túlerővel szemben nem volt árulás, nem volt fegyvereinket meggyalázó tény, nem volt a haza elleni bűn, – hanem volt a honfivér további hasztalan ontását megszüntető emberséges és tisztességes befejezése egy azontúl reménytelen, céltalan, s azért tovább nem is indokolható háborúnak.

Ami pedig a fegyverletételt után történt, – amit ezzel kapcsolatban egyfelől az orosz hatalom messzebb kiható számítása mívelt, – másfelől pedig az elkeseredett bosszú cselekedett – s ami mind a két részről a nézetek tévesztése s a nemzeti viszonyok összebonnyolítása céljából tétetett, az a győztes felek kénye-kedvétől függött; azért magyar embert felelőssé tenni nem lehet.

*Kelt két egyenlő példányban kiállítva Budapesten
1884-ik évi május hó 30-ik napján.*

Végül 1881-ben *Kossuth és Görgei*, illetve *Még egyszer Kossuth és Görgei* címmel reagált azokra a vádakra, amelyeket Kossuth az *Irataim az emigrációból* című művének 1881-ben megjelent II. kötetében vele szemben megfogalmazott.

Első cikkében Kossuthnak a függetlenség és a trónfosztás kimondásával kapcsolatos állításait vette kritika alá, s igyekezett azokat cáfolni. Saját emlékirataira és a történeti logikára hivatkozva úgy vélte, a hadsereg nem értett egyet a függetlenség és a trónfosztás kimondásával, s Kossuth ellenkező értelmű állításai nem igazak. Ugyanígy cáfolta a saját diktátori ambícióival kapcsolatos vádak is.

A második tanulmányban – jobbra a *Gazdátlan levelek* gondolatmenetét idézve – cáfolta Kossuth azon vádját, hogy ő, Görgei készakarva áldozta volna fel Debrecennél 1849. augusztus 2-án Nagysándor I. hadtestét. Kiigazította Kossuthot a feldunai hadsereg Aradra érkezésének dátumával kapcsolatban – Kossuth ezt a valódi időpontnál egy nappal korábbra tette –, illetve Kossuth saját 1849. augusztus 11-i nyilatkozatait idézve cáfolta az árulási vádat. Ugyanígy hosszan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy kinek az ötlete volt Buda ostroma, Kossuthé, Klapkái vagy az övé.

1884. március 30-án 207 volt honvéd nyilatkozatban jelentette ki, hogy nem tartja Görgeit árulónak. Élete hátralévő

éveit Visegrádon, illetve Budapesten töltötte. 1916. május 21-én, legnagyobb győzelmének, Buda visszavételének 67. évfordulóján Pesten, a Mária Valéria utca 17. számú házban érte a halál. Temetésén ott voltak a kor politikai és tudományos életének kiválóságai, s a honvédmegjelenés megjelent agg honvédek megő kézzel tisztelegtek.

AZ ÁRULÁSI VÁD

Remélhetőleg a fenti sorok olvasása után az olvasóban felvetődik a kérdés: Mi a magyarázata annak, hogy éppen Görgei lett a magyar szabadságharc „hivatalos” árulója?

KATONAI MŰKÖDÉSE?

Ennek alapján aligha lehetett volna. Nem azt mondjuk, hogy Görgei nem követett el katonai hibákat a téli, a tavaszi vagy a nyári hadjáratban – hiszen, mint láttuk, valóban követett el ilyeneket. Ám – ahogy a közmondás tartja – csak az nem hibázik, aki nem cselekszik; s a hibák még nem bűnök, csupán akkor, ha készakarva követik el azokat.

Márpedig azt eddig a tábornok egyetlen ellenfelének sem sikerült bizonyítania, hogy e hibákat Görgei tudatosan, az ügy megbuktatásának szándékával követte volna el. Sőt, 1849 telén a főváros előtti megütközéssel, tavasszal a főváros elleni egyenes támadással, nyáron Vácnál a dél felé történő áttörés erőltetésével úgy követhetett volna el súlyos következményű hibákat, hogy azokkal eleget tesz a politikai vezetés akaratainak. Ezen az alapon könnyen lehetne árulót fabrikálni a hadtestét kétszer is (Mór, 1848. december 30.; Káty, 1849. június 7.) katasztrófális vereségbe sodró Perczel Mórból, a valamennyi hadjáratában kudarcot kudarca halmozó Henryk Dembińskiből, de még az erdélyi hadsereget 1849 februárjában Vízaknától Déváiig, majd 1849 július–augusztusában Segesvárnál és Nagycsúrnél szinte „ledaráló” Bomból is.

S végül még egy szempont: Görgeinek egy év sem állt a rendelkezésére ahhoz, hogy hadvezérré érjen. 1848 júniusában még csak honvéd százados volt, októberben – ha csak néhány napig is – már több ezer ember mozgását kellett koordinálnia, amikor őrnagyként a Roth elleni hadműveletet vezette, november elején pedig több tízezer ember került a keze alá, s egy egész országrész védelméért volt felelős. Csoda-e, ha időnként hibázott? Első igazi csatáját Isaszegnél vívta, hiszen Schwechatnál csak dandár-, Kápolnánál pedig csak hadtestparancsnok volt. 30-31 évesen, nagy háborús tapasztalatok nélkül – amelyekkel a szemben álló fél szinte mindegyik tábornoka rendelkezett – így sem volt csekély az a teljesítmény, amelyet produkált.

Görgei egész hadvezéri pályafutása nem tartott hosszabb ideig, mint Bonaparte Napóleon 1796–97-es itáliai hadjárata, amikor még Bonaparte is csak egy volt a forradalom sok tehetséges tábornoka közül. Az események azt mutatják, hogy Görgei gyorsan és jól tanult, s a problémáit inkább az okozta (pl. a Vág menti hadjáratban), hogy alárendeltjei nem tartottak vele lépést.

A FEGYVERLETÉTEL?

Aligha. Hiszen Kossuth maga mondta búcsúkiáltványában katonailag reménytelennek az ügyet; a kormány többsége sem a küzdelem folytatásának reményében mondott le vagy hagyta ott Aradot. A fegyverletételt Görgei távollétében megszavazó haditanácson sem akadt olyan tiszt, aki az ellenállás folytatása mellett érvelt volna.

A temesvári vereségből más katonák is ugyanazt a következtetést vonták le, legyen szó akár a mozgó csapatok, akár az erődök parancsnokairól. Ezen az alapon az Aradon kivégzett Vécsey Károly, Damjanich János, Desseffy Arisztid, Lázár Vilmos és Kazinczy Lajos is áruló, ahogy a bebörtönzött Beke József és Inczedy László vagy a Péterváradot feladó Kiss Pál és a Komáromot feladó Klapka György is.

POLITIKAI MEGNYILVÁNULÁSAI ÉS KÜLÖN ÚTJA?

Az 1848–49-es szabadságharc hadserege, pontosabban tisztkara politizáló tisztkar volt. Asserman Ferenc honvéd ezredes szerint „természetes, ha egy hadsereg, mely elvekért küzd, hivatása érzetében a vezényszóra pontosan megtett fordulat körén egy kissé túl is pillant, s a körületébe eső viszonyokat valamivel közelebből is vizsgálja”. Ez még nem árulás. S nem Görgei volt az egyetlen „engedetlen” tábornok, akár politikai, akár katonai értelemben vett engedetlenségről beszélünk.

Ezen az alapon áruló lehetne a Kossuthnak 1849 májusában durva hangú leveleket írogató, 1849 júliusában minden engedelmisséget felmondó, a fővezért és vezérkari főnökét elzavaró, majd a szegedi minisztertanácson mindenkit főbe lövettel fenyegető Perczel Mór, a soha semmilyen utasítást nem követő, a végrehajtó hatalom ügyeibe belenyúló Bem, az 1849 augusztusában Arad helyett Temesvár felé visszavonuló Dembiński is. S Görgei végső soron mindig meghajolt a politikai vezetés akarata előtt, ellentétben a felsoroltakkal.

MI VOLT HÁT AZ OK?

A korábbi szakirodalom és Görgei védelmezői is hajlamosak voltak Kossuthot okolni. S valóban, a legnagyobb hatása mindenképpen Kossuth vidini lefelének volt. Ez az irat valamennyi nagyobb világnyelven, sőt 1850-ben kissé

csonka magyar fordításban is megjelent. Az idegen nyelvű kiadások a nemzetközi közvéleményben segítettek elterjeszteni az árulás vádját, a magyar nyelvű kiadás pedig a hazai közvéleményt befolyásolta.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a vádnak volt egy hazai ága is, sőt, az itthoni vádak korábban keletkeztek és nagyobb részt függetlenek voltak a Kossuth által meghirdetett árulási vádtól. A naplók, emlékiratokból, levelekből egyértelmű, hogy az árulás vádját már közvetlenül a fegyverletétel után elterjedt, paradox módon éppen a Görgei személyéhez és vélelmezett politikájához fűződő túlzott várakozások miatt. A magyar közvélemény jelentős része 1849. július végétől Görgeiben látta azt az embert, aki képes megmenteni a magyar államiságból azt, ami még megmenthető, akár karddal, akár békés úton.

Ezt egyébként Görgei augusztus 11-i kiáltványa is megerősíteni látszott. A feltétel nélküli fegyverletétel, a hadifoglyok kiadása az osztrákoknak, a kivégzések, a magyar állam intézmény- és szimbólumrendszerének teljes szétzúzása (ide értve pl. a Kossuth-bankók megsemmisítését) ezeket a várakozásokat és reményeket cáfolta meg. Ehhez járult, hogy Görgei amnesztiát kapott, míg tisztársait kivégezték vagy bebörtönözték. A vád itthoni felerosódását és meggyökerezését nem a vidini levél és nem Kossuth egyéb megnyilatkozásai, hanem az aradi és pesti kivégzések, általában a kíméletlen megtorlás, a bebörtönzések és besorozások okozták. Nem véletlen, hogy a Görgei ellen írott versek többsége 1849. október 6. után született. Kossuth álláspontjáról a hazai közvélemény egyébként is csak 1850-ben értesülhetett, amikor a vidini levél német fordítása, majd magyarra visszafordított szövege bejutott az országba.

Más kérdés, hogy ha a vád keletkezése és meggyökerezése nem is tulajdonítható Kossuth hatásának, annak tartós megmaradásában Kossuth megnyilvánulásainak s általában az emigránsok többsége által is – változó mértékben és színvonalon – képviselt hasonló nézeteknek volt meghatározó szerepük. Kossuth hihetetlen tekintélye olyan súlyt adott a vádnak, amellyel egyszerűen lehetetlen volt megküzdeni.

Akadnak persze, akik az emigrációban és itthon már ekkor Görgei védelmére keltek: itthon Szász Károly és

Tisza Kálmán verset írt Görgei védelmében, Kemény Zsigmond is méltató szavakkal emlékezett meg róla a *Forradalom után* lapjain. Az emigránsok közül néhány tiszt, így Emil Üchtritz és Nedbál Ignác külön kötetben kelt Görgei védelmére, de kiállt mellette volt segédtisztje, Duka Tivadar, volt államtitkára, Szabó Imre ezredes, továbbá Arthur Seher-Thoss százados és Dessewffy Dénes őrnagy is.

Ám ezek a hangok mind itthon, mind külföldön elvesztek a tekintélyesebbek kórusában. S bármilyen viták is folytak az emigránsok között a szabadságharc eseményeiről, abban a többség – Kossuth, Szemere, Batthyány Kázmér, Vukovics Sebő, Horváth Mihály, Irányi Dániel, Czetz János, Kmety György, Henryk Dembiński, Guyon Richárd, Perczel Mór, Thaly Zsigmond – egyetértett, hogy a vereség egyik fő oka Görgei árulása volt. Még a kiegyensúlyozottabb véleményét képviselők, így Klapka vagy Prágay János sem mulasztották el, hogy egy-egy kirohanás erejéig nem üssenek egyet Görgein.

A helyzeten nem segített, sőt, inkább rontott Görgei emlékiratának megjelenése. Az emigrációban vitázók ugyan szívesen olvasták Görgei szatiri-

kus sorait vitapartnerükről, de sokkal kevésbé voltak megértőek, ha a kritikából vagy a gúnyból nekik is kijutott. Az a hideg, cinikus látásmód pedig, amely az egész emlékiratot áthatotta, még Görgei egykori hívei egy részét is ellene fordította. Miután a művet a Habsburg Birodalom területén azonnal betiltották, a hazai olvasóközönség többnyire csupán hírből ismerhette a könyvet, amelyet magyarul csak 1911-ben adtak ki. Az 1867-ben megjelent *Gazdátlan levelek* sem terjedelme, sem időhatárai miatt nem volt alkalmas Görgei érveinek teljes kifejtésére.

Végül volt még egy tényező: a vitázók nem ugyanazon a szinten vitáztak. A Görgeit védelmükbe vevő pamfletek vagy újságcikkek többnyire el sem jutottak ahhoz a réteghez, amelyben az árulás legendája a legtöbb hívőre talált: a sokszor olvasni sem tudó paraszti népesség körébe. Az ő szemükben Kossuth apánk „*az Isten második fia*” volt, az a személy, akinek 1848-ban a felszabadulásukat köszönhették. Az ő tájékozottságuk mondákból, a harcteret megjárta hadiaki esti elbeszéléseiből, népdalokból, jobb esetben ponyvakiadványokból származott, amelyekben Kossuth volt a hős, Görgei pedig az

AZ IDŐS GÖRGEI ARTÚR VISEGRÁDON, KEZÉBEN AZ ELMARADHATATLAN SZIVARRAL

A tábornok erős dohányos volt, Mikszáth Kálmán emlékezése szerint egyik Virginia szivarról a másikra gyújtott.

áruló. Márpedig népdalokkal igen nehéz a *Budapesti Szemle* hasábjain vagy néhány száz példányban megjelent röpiratok lapjain vitázni.

A GÖRGEI-KÉRDÉS

A történetírás mértékadó képviselői – Horváth Mihályt leszámítva – nem adtak hitelt az árulási vádnak. A szabadságharcról összefoglaló munkákat publikáló történészek (Marczali Henrik, Márki Sándor) vagy hadtörténészek (Wilhelm Rüstow, Gelich Rikárd, Breit József) többé-kevésbé bírálták ugyan Görgei hadvezéri és politikusi ténykedését, de nem nevezték őt árulónak. Az árulási vád ponyvakiadványok vagy nyilvánvaló politikai céltalanságúletett, de elemi szakmai kritériumoknak sem megfelelő pamfletek

(Hentaller Lajos, Kacziány Géza munkái) lapjain élt tovább.

Ugyanakkor a vádak megcáfolását nehezítette, gyakran lehetetlenné tette, hogy a szabadságharc iratanyagának csak töredéke volt ekkor kutatható, hiszen a központi kormányservek és a hadsereg dokumentumainak 99 százalékát a bécsi levéltárak őrizték. Jellemző példája ennek az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetről 1867-ben folytatott vita, ahol a felek

egy olyan, Görgei által kiadott parancsról vitatkoztak, amelyet egyikük sem tudott eredetiben vagy másolatban felmutatni, s így az olvasó vérmérsékletétől függött, hogy kinek adott igazat a polémiában.

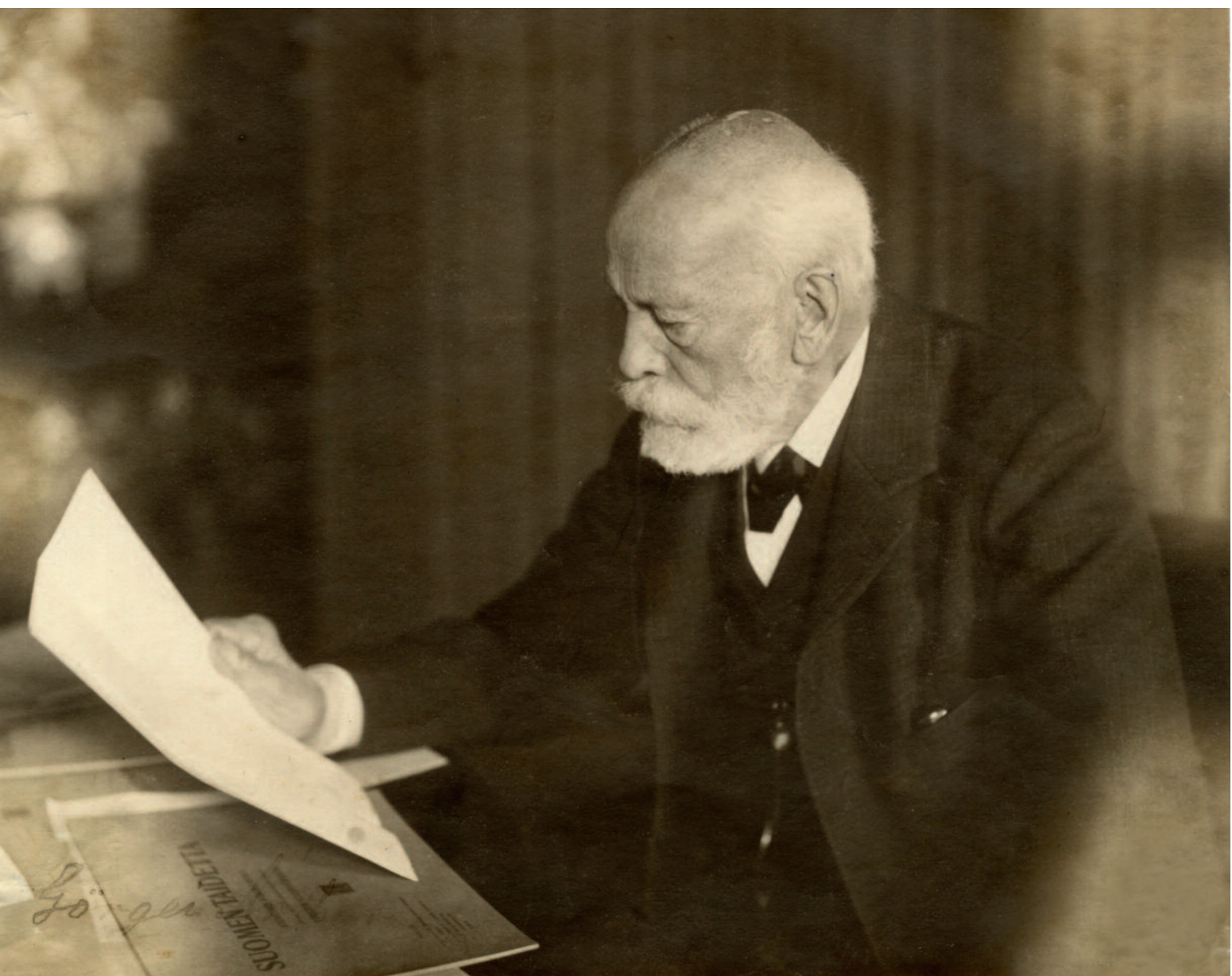
A fordulatot a Monarchia felbomlása és a bécsi levéltárak megnyílása hozta el. Végre kutathatóvá váltak az addig a magyar történészekről elzárt dokumentumok. Az anyagot elsőként kutató s egy részét közzétevő Steier Lajos szakított a hagyományos, Görgeit Kossuthal szembeállító szemlélettel, s megpróbált egyfajta kiegyenlítő álláspontot képviselni kettejük megítélésében. Steier kutatási eredményeit is hasznosította Görgei-életrajzában Pethő Sándor és Julier Ferenc, s az addigi historiográfiát foglalta össze Kossáry Domokos a Görgei-kérdés történe-

téről szóló 1936-os kötetében. 1945 után egy ideig ez a hagyomány – a történeti kérdések napi politikától független vizsgálata – látszott folytatódni. A forradalom centenáriuma megjelent kommunista történeti munkákban, valamint a polgári-liberális szemléletű, esetleg éppen csak pozitivisták munkák baloldali kritikájában azonban már megmutatkozott az a türelmetlen hang, amely az elkövetkező egy évtizedben meghatározóvá vált.

A történetírásban 1948–49-ben a sztálini történeti koncepció hazai képviselői (Révai József, Andics Erzsébet) vették át a hatalmat. E koncepció képviselői a belső árulók elleni harcot hirdették, s ennek megfelelően az árulokat nemcsak a jelenben, de a múltban is meg kellett keresni. A korszak főideológusa, Révai József Görgei szerepére

AZ IDŐS GÖRGEI ARTÚR, ASZTALÁN EGY FINN KIADVÁNNYAL

A tábornokot és István öccsét baráti viszony fűzte a finn–magyar kapcsolatok 19. századi megalapozójához, Antti Jalavához (1846–1909), aki meg is látogatta őt Visegrádon.

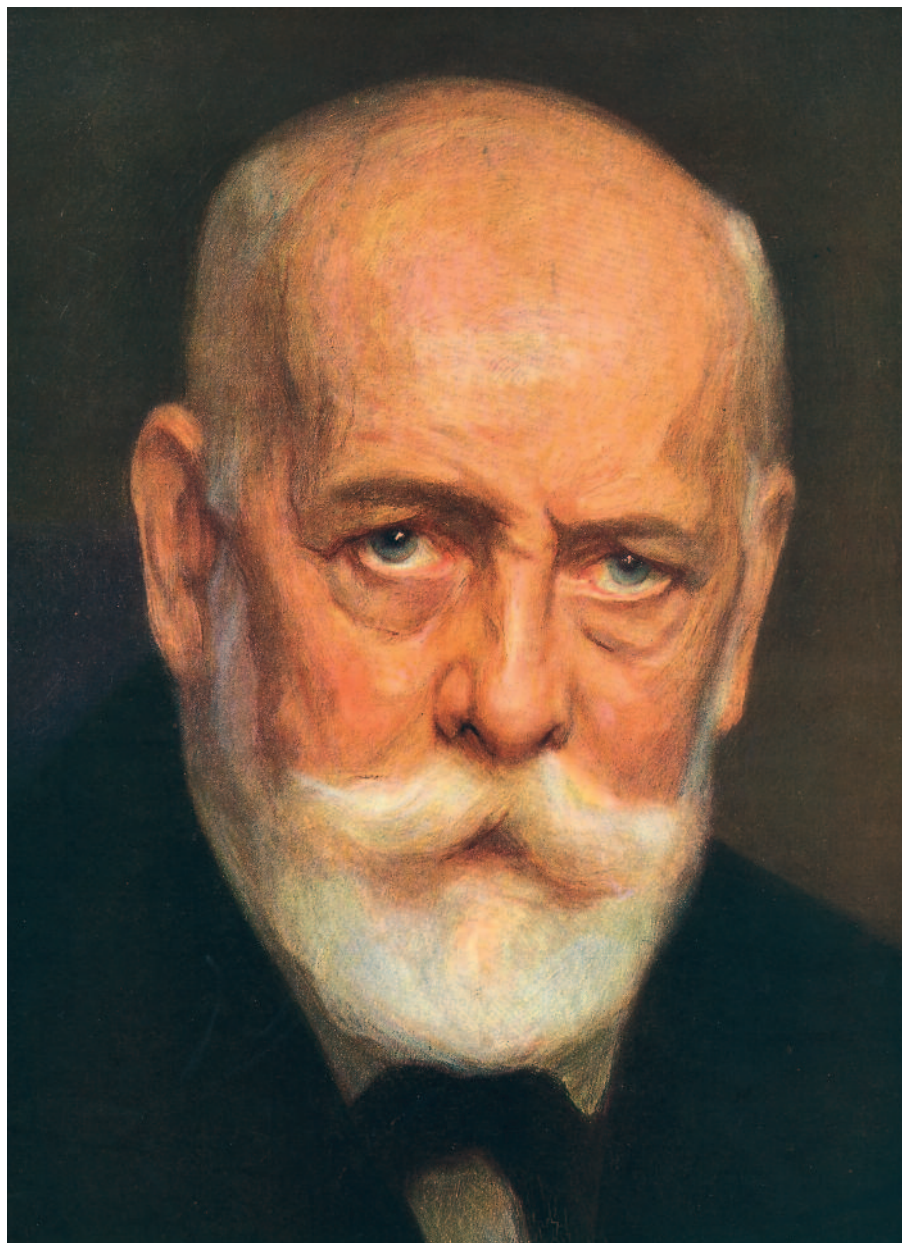
vonatkozó nézeteiben már az 1930–40-es években felfedezhetők a sztálini koncepció egyes jegyei, de a szabadságharc vereségének legfőbb okát Révai sem a belső ellenség működésében, hanem a nyomasztó katonai túlerőben látta.

Az 1940–50-es évek fordulóján induló fiatal történészmozgalom egyes tagjai is átvették ezt a koncepciót, s ez – főleg Görgei szerepének megítélésében – egyenes történelemhamisításhoz vezetett. Ma már mulatságosnak hat, de a Spira György által ekkortájt írott, majd 1959-ben kibővítve megjelent egyetemi tankönyv hivatkozásai kizárólag Marx, Engels, Lenin, Révai és Mao Ce-tung műveire vonatkoznak. Görgeinek a népfelkeléssel kapcsolatos álláspontját Mao *A kínai forradalmi háború stratégiai kérdései* című munkája alapján bírálja, s ugyanez a munka szolgál a Vág menti hadjárat haditerv bírálatának alapjául.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a Görgei-ellenes álláspont képviselői igyekeztek szakmailag is alátámasztani véleményüket – más kérdés, hogy milyen sikerrel. E korszak 1848–49-es történetírásának egyik fő jellemzője éppen a katonai kérdések mellőzése, illetve politikai nézőpontú interpretációja volt. A történetírásban ezen a téren az 1950-as forradalom és szabadságharc sem hozott komoly fordulatot, már csak a személyi – tudományos pozícióval párosuló – folytonosság miatt sem.

A fordulat kezdete 1973-ra, a forradalom 175. évfordulójára tehető. Ekkor jelent meg Urbán Aladár munkája a nemzetőrség és honvédség szervezéséről, amely – hosszú idő óta először – visszafogottságában is pozitívan nyilatkozott Görgei tevékenységéről. Az 1970–80-as években pedig Katona Tamás forráspublikációinak, Bona Gábor hadtörténeti összefoglalójának és a szabadságharc katonai felső vezetését bemutató monográfiájának, illetve Pusztaszeri László Görgei 1848–49-es tevékenységéről írott munkájának köszönhetően bekövetkezett az áttörés. A régi történeti koncepció képviselői nem vállalták a nyílt vitát ebben a kérdésben, az 1980-as évek második felében színre lépő új történészmozgalom pedig a tények tisztelete jegyében a Kosáry, Urbán, Katona és Bona által kijelölt úton indult tovább.

Újabb fontos állomás volt az, hogy Kosáry Domokosnak a Görgey-kérdés történetéről írott 1936-os munkája alapján átdolgozva és több mint kétszeres terjedelműre kibővítve 1994-ben

ismét napvilágot látott. A szabadságharc 150. évfordulójára és azt követően megjelent művek pedig arról tanúskodnak, hogy ma már nemigen akad olyan, komolyan vehető történész, aki az árulási vádat vagy annak valamilyen enyhített változatát vallaná.

Az újabb bécsi és moszkvai kutatók pedig csak megerősítik azt, amit korábban is sejteni lehetett: a cs. kir. és az orosz hadsereg parancsnokai – Bemen kívül – egyedül Görgeit tartották komoly ellenfélnek. Sőt, az oroszok személyesen is nagyra becsülték a tábornokot – nem a fegyverletétel, hanem az előtte mutatott kiváló katonai teljesítménye miatt. S miközben az 1860-as években a magyar és az emigrációs közvélemény Görgei árulását evidenciának tartotta, egy Friedrich Hel-

GÖRGEI ARTÚR

László Fülöp festménye. Amikor Hatvany Lajos megkérdezte Görgeit, hogy meg van-e elégedve a portréval, a tábornok a következőket mondta: „Jó kép. Különösen a szemek kifejezése jó. Mint valami nagy kérdés az utókorhoz: Mit csináltak velem?”

ler von Hellwald nevű, 1848–49-ben Windisch-Grätz alatt szolgáló cs. kir. vezérkari ezredes a tábornok emlékiratai alapján úgy vélte: az osztrák kormánzatnak jobban kellene Görgeit őriznie, mert félt, hogy megszökik Klagenfurtból és csatlakozik az emigránsokhoz vagy Garibaldihoz. Hiszen, mint emlékiratából kiderül, Görgei Ausztria ellensége volt és maradt... ♦

Görgei a Paszkeviccsel augusztus 15-én történt találkozájáról röviden csak annyit írt, hogy az orosz főparancsnok heves szemrehányást tett neki „fegyveres ellenállása megátalkodottsága miatt, és kereken kijelentette”, hogy ezáltal mind a maga, mind társai életét eljátszotta, azonban megígérte, hogy közbenjár a kegyelemért, ám egyedül az ő számára.

A VÁCI CSATA KÖVETKEZMÉNYEI

Görgey István sokkal részletesebb beszámolót ad a találkozásról annak alapján, amit bátyja közvetlenül visszatérte után mondott róla. Eszerint Görgei „sok idő várta”, „levert, komor kedéllyel” tért vissza Paszkevicstől, aki nagy indulattal, pörölvé fogadta, amiért nem tette le már Vácnál a fegyvert, akkor, amikor először szembe került vele: „»Hogy mert Ön engem megtámadni?! [...] Ha Ön akkor éjjel (Vácnál július 16-ról 17-re) vissza nem vonul: tudja mit csináltam volna? tudja, mi történt volna Önökkel?» »Mindnyájan a Dunában leúsztuk volna Pestre« – szólalt meg végre Görgei. – »Igen, igen! [...] Egy arcmenettel mind a Dunába hánytam volna Önöket! Mind a Dunában úsztak volna! [...] Azért jó volt meghátrálni! De jobb lett volna meg nem támadni engem! Amit Ön most cselekedett – ha Ön megteszi akkor, Vácnál; ha leteszi akkor előttem a fegyvert: akkor én életét biztosítom, Önnek is és valamennyi emberének! [...] De azért most is, ámbár későn, Ön előttem tette le a fegyvert, s önként: és ezért Önnek biztosítom életét.«”

Görgei ezután szót emelt bajtársaiért, akik nélkül a fegyverletételt nem vihette volna végbe, főként azokért, akik leginkább számíthattak súlyos büntetésre, vagyis a korábbi cs. kir. tisztékért, valamint a beteg és idős Csány Lászlóért, akit Görgei kérésére Rüdiger szintén Váradra vitetett. Hangsúlyozta, hogy társaival a „győzőnek nagylelkűségébe vetett bizalommal” adták meg magukat. Paszkeviccs ugyan megígérte, hogy közbenjár a magyar tábornokok és tiszték érdekében, de a politikára hivatkozott, „mely közbejátszván, neki kevés reményt nyújt sikeréhez”.

Kérdés, hogy hiteles-e ez a beszámoló. A július 15–17-i váci csata súlyát Görgey István csak bátyja érdemeit aláhúзва hangsúlyozta, vagy pedig az, hogy Görgeinek Vácnál sikerült kitérnie az orosz főerők elől, és így azok céljuk elérése nélkül kénytelenek voltak a magyar főváros térségéből a korábban megtett úton visszafordulni a Tisza felé, valóban annyira érzékenyen érintette az orosz főparancsno-

ROSONCZY ILDIKÓ

Görgei orosz fogsága

Görgei Artúr augusztus 13-tól 29-ig volt orosz fogságban. 13-án éjjel a fegyverletétel helyszínéről átkísérték Kisjenőre, Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornoknak, a III. hadtest parancsnokának főhadiszállására. A nevezetes ebédet követően tovább szállították Nagyváradra, ahová reggel érkezett meg orvosai, testvérei és segédtisztjei kíséretében s abban a tudatban, hogy tiszt- és tábornoktársait az oroszok Rüdiger ígéretének megfelelően hamarosan szintén idehozzák. Az orosz főparancsnok, Ivan Fjodorovics Paszkeviccs tábornagy a fegyverletétel hírére Debrecenben kapta meg, és augusztus 14-én reggel indult el Nagyváradra. Másnap délután négyre hívatta magához a foglyot.

kot, hogy emiatt fogadta oly heves indulattal a magyar foglyot?

1935-ben megjelent könyvének mellékletei között R. A. Averbuch szovjet történelész közzétett egy rövid, dátum nélküli iratot a szentpétervári Orosz Történelmi Levéltár Paszkeviccs-fondjából. Ez Paszkeviccs Görgeivel folytatott beszélgetésének saját kezű, valószínűleg csak a maga számára, orosz és francia nyelven írt, hevenyészett feljegyzése volt.

Averbuch szerint a feljegyzést Paszkeviccs oroszul kezdte: „Azt fogom neki mondani: Görgei úr, hogy ha – innen franciául folytatta: – ön Vácnál adja meg magát, vagy Vác alatt kezd tárgyalást, akkor meghallgattam volna. Talán fegyverszünet-féltet kötünk. Akkor elküldöm az Ön szép [az utolsó két szó nem vehető ki teljesen – R. A. Averbuch megjegyzése] javaslatát Bécsbe, szóval akkor tárgyalunk. De most se története, se puskapora, és két hadsereg szorongatja, amelyeknek mindegyike nagyobb, mint az Öné, és ott van még Lüders hadteste is, amely [itt egy kivethetetlen szó – R. A. Averbuch] harmincezer embert jelent.

Ön megadja magát, azt mondja, önként, kissé kérdéses azonban, hogy védekezhetne-e még; de mégis egy kicsit talán közelebb hozta a háború végét. Kiveszem önt a többiek közül. Minden tölem telhető megteszek, hogy az ön sorsa jobb legyen, mint a többieké.”

Érdemes a Paszkeviccs-irat tartalmát összevetni Görgey István leírásával. Így nemcsak a bizonyítékot találjuk meg arra, hogy Görgey István beszámolója Paszkeviccs és Görgei augusztus 15-i, első találkozájáról hiteles, hanem – már amennyire lehet – helyére tesszük ezt a furcsa Paszkeviccs-kéziratot is. Vagyis az orosz főparancsnok ezt akkor vethette papírra, amikor megkapta Rüdigertől Görgei augusztus 11-én kelt levelét a fegyverletételi ajánlattal, és készült a személyes találkozásra.

Az orosz hadseregben fiaskóként élték meg, hogy Paszkeviccsnek Vácnál nem sikerült Görgeire megsemmisítő vereséget mérnie. Ezt számos orosz tiszt visszaemlékezése, naplója bizonyítja. De Paszkeviccs számára komolyabban esett a latba,

hogy I. Miklós ugyancsak alig titkolt ingerültséggel és értetlenséggel fogadta a hírt. Július 18-án még arra számított, hogy Görgei a Duna bal partján nem tud elvonulni Paszkevicz főerő s az északról előretörő, Pavel Hrisztoforovics Grabbe altábornagy parancsnoksága alatt álló orosz hadoszlop között. A magyar főserg remélt itteni veresége után az orosz csapatok „további magyarországi tartózkodását teljesen feleslegesnek” tartva már rendelkezett is vissza-, illetve kivonásukról.

A váci csata hírérl értesülve a cár azt remélte, hogy a tiszai átkelés előtt sikerül megsemmisítő csapást mérni a Görgei-segre, amikor pedig ebbéli reményében is csalódott, úgy vélte, Debrecennél sikerülni fog, majd amikor itt is másként alakult a helyzet, abban bízott, hogy Nagyváradra Görgei már biztosan nem tud eljutni. „Azt reméltük, hogy a főserget, vagyis Görgeyt már a Dunánál vagy a Tiszánál meg tudjuk semmisíteni. Ez a sereg, noha már két vereséget szenvedett és meglehetősen szétzüllött, még mindig létezik, s ha a többiekkel egyesülni tud, veszélyt hozhat az osztrákokra, ha magukra maradnának a harcban. Azt hiszem, ha nem kellene Görgey seregével vesződnünk, egyetlen hadtestünk elegendő volna, így viszont valamennyi csapatunk bevetésével úgy kell befejezni a dolgot, hogy dicsőségére váljon fegyvereinknek.”

A MEGHÓDOLÁS ELMULASZTÁSA

Az orosz főparancsnok – mind magának Görgeinek, mind Görgey Istvánnak a beszámolója, mind az ismertett saját feljegyzése alapján – azt mondta a magyar tábornoknak, hogy ha már Vácánál megadja magát, akkor valamennyi fogoly életét biztosítani tudta volna. Ez a kijelentés azonban csak azt a célt szolgálhatta, hogy a vele szemben álló fogollyal éreztesse: bajtársai jövőjét ő maga játszotta el, tette kétségessé azzal, hogy nem hódolt meg engedelmesen az első adandó alkalommal.

A foglyokkal kapcsolatos eljárást illetően már a váci csata idején is érvényben volt az 1849. június 10-én Varsóban megkötött megállapodás, amely szerint az oroszok az osztrák uralkodó valamennyi alattvalóját átadják az osztrákoknak, akik a fogságukba esett orosz alattvalókat ugyanúgy kiadják törvényes uruknak. És ezt a megállapodást – mint az általunk ismert források bizonyítják – mindkét fél betartotta. Vagyis a fogságba esett osztrák alattvalók sorsának alakulására az oroszoknak tényleges befolyásuk nem is lehetett.

Ezen az sem változtat, hogy a váci csata után a feldunai hadsereget üldöző III. hadtest parancsnokaként Rüdiger Blassagyarmatról július 19-én levelet írt Görgeinek, amelyben megkérdezte, milyen személyét és seregét illető feltételekkel bocsátkozna tárgyalásokba a rá nézve reménytelen háború mielőbbi befejezése érdekében. Ez azonban Rüdiger magánkezdeményezése volt – aki egyébként ismerte a június 10-i megállapodás szövegét, mert azt az orosz hadtestparancsnokok megkapták –, amire „nem volt semmiféle joga”, mint ahogy erről Paszkevicznek a cárhoz intézett július 21-i leveléből is értesülhünk. Az orosz főparancsnok nem fűzött nagy reményeket Rüdiger levelének sikeréhez, Görgei pedig az ajánlatot – hazája sorsára hivatkozva – visszautasította.

GÖRGEI ÁTTEKINTÉSE A NYÁRI HADJÁRATRÓL

Görgei Nagyváradon Paszkevicz parancsára 1849. augusztus 27-i dátumozással írt egy áttekintést *Rövid szemle a felső-magyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világsi fegyverletélig* címmel. Oroszra fordított szövegét Pach Zsigmond Pál találta meg az Orosz Külügyminisztérium Levéltárában a Szovjetunióban tett 1954-es kutatóútja során (vagy annak alapján, amit az akkori kutatási viszonyokról tudunk, inkább átadták neki a szovjet kollégák), és azt a magyar fordítással együtt 1957-ben tette közzé a *Századokban*.

„Buda ostroma volt a legnagyobb hiba, amelyet elkövethettünk” – kezdi áttekintését Görgei, s ennek alapján a szöveg elemzői az önkritikát emelik ki, azt, ami ezt a döntést illetően hiányzik a tábornok későbbi írásaiból. Nem vonatkoztathatunk el azonban attól, hogy Görgei az oroszok fogságában, az oroszoknak írta ezt az összefoglalást. Görgei Nagyváradon minden bizonnyal sokszor végiggondolta az esetleg elszalasztott lehetőségeket, mégis – úgy vélem – elsősorban a honvédsereg erejét és a magyar fegyveres küzdelem esélyeit akarta itt hangsúlyozni: azt, hogy ha ez a hiba nincs, akkor az osztrákokat az orosz beavatkozás előtt a honvédsereg le tudta volna győzni. Vagyis a tábornoknak az orosz fogságban tett megállapítása vagy helyzetértékelése nem használható fel teljes értékű érvként annak bizonyítására, hogy valóban önkritikát gyakorolt, arra pedig végképp nem, hogy a Bécs felé történő előretörés lett volna a célravezető és helyes döntés.

Görgei rövid, korrekt áttekintést adott a szóban forgó időszakban a maga hadmozdulatairól, azok céljáról és a tevékenységét befolyásoló körülményekről. „Szerény megjegyzésekként” felsorolja azokat az orosz részről elkövetett mulasztásokat vagy meg nem tett intézkedéseket is, amelyek meglátása szerint lehetővé tették, hogy Váctól Aradig visszavonulhasson. Rámutat arra, hogy az oroszoknak nehéz lehetett kémjelentéseket szerezniük, és arra, hogy hadműveleteket „elleneséges országban nem lehet véghezvinni olyan pontossággal, aminő elengedhetetlenül szükséges nagy, összetett hadműveletek sikerítéséhez”.

Utal arra, hogy az oroszok nem használták ki a Miskolc felé történő visszavonulás során követett útvonal irányába vezető összekötő utakat; hogy Miskolc térségében orosz ellenfele sem Zsolcánál, sem Gesztelynél nem élt gyalogságának és lovasságának fölényével, így a magyarok sikeresen tudták bevetni legerősebb fegyvernemüket, a tüzérséget, s ha az oroszok oldaltámadásokhoz is folyamodnak, a magyar állás nagyon kiterjedt volta miatt mindkét esetben komoly zavart idézhetnek volna elő. Megjegyzi, hogy Debrecennél az orosz jobbszárny nem kellő gyorsasággal nyomult előre a magyar hadtest hátrálási vonala felé.

A fegyverletétel okát pedig egyszerűen a temesvári csatavesztést követő döntő erőfölénnyel indokolja: „én egymagam túlságosan gyenge voltam a két csász. hadseregnek akár csak az egyikét is legyőzni.” Haynau győzelmeinek kapcsán pedig rendre kiemeli a császári főserg mellé besorozott orosz hadosztály döntő szerepét.

Az általunk ismertett orosz dokumentumok Görgei tisztességét bizonyítják: öntudatosan nyilatkozott a szabadságküzdelemről, ésszerűen védekezett, és semmi olyasmit nem mondott, ami alátámasztaná az elmúlt több mint másfél évszázadban ellene felhozott vádak bármelyikét.

Görgei az oroszok fogságában jóindulatukat és elismerésüket igyekezett megnyerni és megtartani, s mint láttuk, nem a maga, hanem a szabadságharcot megvívó ország és kiszolgáltató vált katonái számára. A tábornok azonban túlbecsülte a maga lehetőségeit azzal, hogy az oroszoknak az osztrákoknál történő eredményes közbenjárásában bízott a fegyverletétel gesztusáért cserébe, amelyet a küzdelem végét jelentős, várhatóan bekövetkező harc-téri vereség elkerülése érdekében kellett megtennie. ♦

I. Frigyes Vilmos,
a „katonakirály”

NÉMETH ISTVÁN

A porosz mítosz 1226-1947

Poroszország egyedülálló történelmi jelenség – jóval több, mint egy egykorvult európai hatalom. A Hohenzollernek államát már a kortársak is mitikus képződménynek látták: legyőzhetetlen, agresszív katonai gépezetnek, amelyet a reakciós junkerosztály tart kézben s egy megvesztegethetetlen, kegyetlenül hatékony bürokrácia kormányoz. *„Más államoknak van egy hadseregük – mondta állítólag Mirabeau gróf, francia politikus –, Poroszország hadseregének azonban egy állama van.”*

A poroszok legendája a 18. században keletkezett. A katonaságtól elbűvölt I. Frigyes Vilmos király rendkívül erős haderőt hozott létre, amelynek a monarchia érdekeit is alárendelte. A hétéves háború csatateréin – amely az utolsó és legpusztítóbb volt mindazon konfliktusok közül, amelyeket Poroszország királya, II. Frigyes 1740-től Szilézia birtoklásáért folytatott Ausztria ellen – aztán kiteljesedett Poroszország mítosza. Az általános vélemény az volt, hogy Berlin ezt a háborút a Habsburg–francia–orosz koalíció fölényével szemben nem nyerheti meg, azonban Frigyes hihetetlen szerencséjével mégis megmentette trónját.

Az idők során ez a mítosz démoni erővé nőtt. A második világháború négy győztes hatalma 1947. február 25-én bejelentette Poroszország feloszlátását azzal a céllal, hogy a németeket egyszer s mindenkorra megfosszák a militarizmus szellemétől, amelynek – úgy vélték – Poroszország a hordozója. Úgy gondolták, a béke és a biztonság csak akkor tartható fenn, ha ez az állam eltűnik. Még a neve sem létezhet tovább. Egy legyőzött országot feloszlátanak, nevét eltörlik, korábbi uralkodóinak képeit elássák, hogy ezzel is megakadályozzák a halottak feltámadását.

I.

A HOHENZOLLERNEK KATONAÁLLAMA

1226-1740

Poroszország egy valószínűtlen nagyhatalomnak tűnt: államának területeit kilométerek százai választották el egymástól. A porosz állam két gyökérből, két külön országból keletkezett. E területek évszázadokon keresztül egymástól részben függetlenül léteztek. A Hohenzollern-dinasztiának mégis sikerült az országot – szívóssággal, hatalmi ambíciókkal, egy sor történelmi véletlennek köszönhetően szerencsével – Európa egyik legjelentősebb hatalmává tennie.

A Német Lovagrend 1226-ban alapította meg államát, hogy a pogány balti népeket – amelyek közé a porosz törzs is tartozott – hitértítő tevékenységgel megnyerjék maguknak. A rendi állam virágzása kb. 200 éven át tartott, számos német telepés költözött a Keleti-tenger vidékére. De a 15. században lengyel-litván csapatok támadták meg a háborús barátok államát. A lovagok vereséget szenvedtek, néhány területüket elveszítették, s a lovagrend nagymesterének el kellett ismernie a lengyel király fennhatóságát.

A HOHENZOLLERNEK FELEMELKEDÉSE

1510-ben a Német Lovagrend nagymesterévé Albert brandenburg-ansbachi herceget választották, aki a Hohenzollernek egyik mellékágának leszármazottja volt. A lovagok e nagy fejedelmi házzal kialakult kapcsolattól reméltek támogatást a lengyel király ellen.

Albert háborút indított a lengyelek ellen, de sikertelen maradt. Végül kihasználta a reformáció kínálta esélyt. Luther Márton azt tanácsolta neki, hogy a rendi államot saját vezetése alatt alakítsa át világi birodalomká. 1525-ben Albert áttért a protestantizmusra, s megegyezést keresett a lengyel koronával. Mivel a király hozzájárult tervéhez, Albert behódolt neki, letette a hűbéri esküt – amelyet minden elődje megtagadott –, és megígérte a fegyveres hűbéri szolgálatot. Viszon-

zásként Poroszország hercegének nevezték ki. A rendi lovagok egyik fele áttért az evangélikus hitre, a többiek – részben erőszakkal elűzve – elhagyták az országot.

A porosz állam másik gyökerét Brandenburg örgrófsága jelentette. Zsigmond császár ezzel a családi tulajdonához tartozó területtel ajándékozta meg 1415-ben egyik hűséges szolgáját, a

nürnbergi várgrófit, Hohenzollern Frigyest. Brandenburg örgrófság szegény, elmaradott vidék volt, mégis nagyon értékes a hozzá kötődő cím miatt, uralkodója ugyanis azon hét választófejedelem egyike volt, akik a birodalomban császárválasztó joggal rendelkeztek. Rangjuk nagy befolyást biztosított számukra, mivel minden választás során földdel, pénzzel és további címekkel vásárolták meg szavazataikat.

A 16. század végén az örgrófság uralkodói számára nagy esély kínálkozott állami területük megduplázására. 1586-ban meghalt a hivatalban lévő porosz herceg utolsó férfi örököse, és valószínűtlen volt, hogy a gyengeelméjű uralkodó további fiút tudna nemzeni. Azonban még számos lánya volt, így a választófejedelem fia feleségül vette a porosz herceg legidősebb lányát, és hogy teljesen kizárja bárki más örökösödési igényét, maga a fejedelem nőül vette menyé fiatalabb testvérét.

A herceg halálával a brandenburgiak 1618-ban megörökölték a Porosz Hercegséget. Ez lett az új állam, Brandenburg-Poroszország alapítási dátuma.

Albert brandenburg-ansbachi herceg

A két alapító ország azonban távol fekkent egymástól. Uralkodóinak így sürgető feladata lett, hogy ezeket az országrészeket zárt állami területté változtassák. A Hohenzollernnek 300 éven keresztül diplomáciai, politikai és katonai eszközökkel küzdöttek ezért, mélyrehatóan formálva ezzel nemcsak a német, hanem az európai történelmet is.

A Hohenzollern családból származó Frigyes Vilmos határozott, gyakorlatias és reformbarát kormánypolitikája egyengette Brandenburg–Poroszország nagyhatalommá emelkedését s a Hohenzollernnek vezető német uralkodóházzá válását. Kiterjesztette állama területét, hatékony közigazgatást és állandó hadsereget teremtett, s ezzel lerakta a brandenburgi–porosz hatalom alapjait. Az 1675. júniusban Fehrbellin mellett lezajlott ütközet után pedig a „nagy választófejedelem” lett epitheton ornansa.

A HARMINCÉVES HÁBORÚ

Brandenburg és Poroszország elhelyezkedése a harmincéves háború sok szereplője között – Svédország és Dánia északon, Franciaország nyugaton, a császári Ausztria délen – katasztrofális következményekkel járt az országra nézve. Folyamatosan hadseregek vonultak egyik vagy másik részén kereszt-

tül, s nagy területeket pusztítottak el. A szoldateszka gyilkolt és fosztogatott, nőket erőszakolt meg. György Vilmos brandenburgi választófejedelem és porosz herceg félnék, ingadozó, testileg gyenge ember volt, aki folyamatosan menekült az idegen csapatok elől.

A harmincéves háború drasztikusan megmutatta Brandenburg–Poroszország gyengeségeit. Az ország szinte védtelenül esett áldozatul minden agresszornak. Ezért György Vilmos fia, Frigyes Vilmos az állandó hadsereg felállítását tekintette legsürgetőbb feladatának. Uralkodása kezdetén hadserege kereken 3000 főt számlált, 30 évvel később már tizenkétszer nagyobb létszámú volt. A kiválóan kiképzett és jól felfegyverzett katonaság – szintén alaposan kiképzett tisztjei vezetésével – olyan haderőt alkotott, amely elég ütöképességű bizonyult a svéd nagyhatalom legyőzéséhez.

Brandenburg–Poroszország 1674-ben háborút kezdett Svédország ellen, amely megszállva tartotta Pomeránia nagy részét. 1675-ben a Fehrbellin melletti ütközet jelentős presztízst hozott a választófejedelemnek,

Frigyes Vilmos választófejedelem

mivel hadserege egy nagyhatalmat győzött le. Ám Brandenburg örgrófságban a lakosság fele mészárlások, éhség és járványok következtében meghalt. A rendkívüli lakosságvesztések kiegyenlítésére Frigyes Vilmos 1685-től befogadta országaiba a Franciaországból menekülő hugenottákat, mivel a katolikus XIV. Lajos király nem tűrte a protestáns hit gyakorlását.

A „nagy választófejedelem” 1685-ben türelmi rendeletet bocsátott ki, amely jelentős privilégiumokat biztosított a Brandenburg örgrófságba és Poroszországba érkező protestánsok számára: szabadon választhatták meg lakóhelyüket, üresen álló házakat kaptak – és díjtalanul építőanyagot a renoválásukhoz –, kevesebb adót fizettek és nem kellett katonai szolgálatot

Egy „hosszú fickó” a királyi gárdából

A POROSZ ERÉNYEK

A porosz erények közé sorolják a kötelességtudatot, a megvesztegethetetlenséget és tisztességet, a vallási toleranciát, igazságosságot, tiszteletet, takarékoságot, szorgalmat, megbízhatóságot, engedelmisséget, hűséget, rendszereteket és pontosságot, önképzést, szerénységet, önmegtadadást.

Az erények alapjait a fiatal porosz királyságban I. Frigyes Vilmos, a „katonakirály” vetette meg. Olyan önműködő abszolutista államot igyekezett kiépíteni, amelynek motorja a katonaság. Az abszolutista Európában egyetlen uralkodó sem vette ennyire komolyan felelősségét és ügyelt ennyire szigorúan életvezetésére. Valamennyi alattvalójától megkövetelte a példás életvitelt, a szorgalmat és az Istenbe vetett hitet.

teljesíteniük. A 150-160 ezer hugenotából, akik 1685-ben a még 1598-ban kihirdetett nantes-i rendelet visszavonása miatt hagyták el Franciaországot,

mintegy 44 ezer fő érkezett német területre, s közülük 20 ezer fő Brandenburg–Poroszországban telepedett le.

1700 körül Berlin közel 30 ezer lakosának 20%-a francia volt. Jelentős részük gazdasági és kulturális teljesítménye alapján az „importált tartalék polgárság” címet vívta ki és fontos szerepet töltött be Berlin európai metropolisszá emelkedésében. Közülük számos kézműves – tükörkészítők, selyemszövők, üvegfúvók, porcelánkészítők – járult hozzá a gazdaság fellendítéséhez, de leginkább a luxuscikkek előállításában jeleskedtek, és a terjeszkedő udvari központok keresletére voltak utalva. Épületeik pedig – közöttük az 1701-től épített, kupolaformájú Francia dóm – a városképet is szépítették.

A MEGVÁSÁROLT KORONA

A barokk korszakában egy uralkodó tekintélyének és rangjának megítélése majdnem ugyanolyan fontos volt, mint hadseregének ütőereje. De a Habsburg-házból származó császár, a Szent Német-római Birodalom feje sokáig megtagadta a brandenburgi választófejedel-

mektől a királyi címet. Csak 1700-ban adta hozzájárulását a porosz uralkodók rangjának emeléséhez, amikor a Habsburgoknak csapatokra volt szükségük a Franciaország elleni háborújukhoz, és a poroszok rendelkeztek a legerősebb német haderővel.

A königsbergi kastélyban 1701. január 18-án megkoronázták a nagy választófejedelem 1688 óta kormányzó fiát, aki így I. Frigyes néven Poroszország királya lett. A címmel együtt a Brandenburgnak alárendelt keleti-tengeri területet is az állam szerves részévé váltak, amelyet együtt Porosz Királyságnak neveztek.

I. Frigyes király másodosztályú királyi címét különleges pompával igyekezett kompenzálni, amelyet Európa többi udvara megmosolygott és nagyzási hóbortnak tekintett. Berlinben káprázatos ünnepek, feltűnő ceremóniák, reprezentatív épületek voltak hivatottak növelni a Porosz Királyság tekintélyét. 1700-ban Berlinben megépült a Tudományok Társaságának épülete, Európa első akadémiaja, amely a természet- és szellemtudományokat egyesítette, a porosz katonai hatalmat kifejező barokk stílusú fegyvertár, a versailles-i kastély mintájára továbbépített

lietzenburgi nyári kastély, Berlin ka-
puja előtt a holland–barokk stílusú kö-
penicki vadászkastély, illetve a charlot-
tenburgi palota is.

I. FRIGYES VILMOS, A „KATONAKIRÁLY”

A királyság tekintélyét Poroszország
drágán vásárolta meg; 1713-ban I. Fri-
gyes szinte teljes csődben lévő államot
hagyott fiára, I. Frigyes Vilmosra. A fi-
atal uralkodó takarékosági programot
rendelt el, eladta asztali ezüstjét és
aranyedényeit, elbocsátotta az udvari
szolgák egyharmadát, s 24 kastélya
közül csupán hatot tartott meg.

A „katonakirály” csak hadserege fej-
lesztésére nem sajnálta a pénzt. A po-
rosz állami költségvetés 80%-át békeidő-
ben is a hadseregre költötte. Azonban
a hadsereget túlságosan drága eszköz-
nek tartotta, úgy vélte, azt ápolni kell,
de bevetni nem. Potsdami gárdaezredé-
ben csak legalább 188 centiméter
magas férfiak szolgálhattak. 2400 „hos-
szú fickóval” vette körül magát, akiket
drágán vásárolt. Egy ízben 9000 tallé-
rert, egy miniszter fizetésének három-
szorosáért szerzett meg egy 2,16 méter

magas ír katonát. Számukra külön épü-
leteket kellett építeni, hogy beférjenek
az ajtón. „*Nem érdekelnek a legszebb lá-
nyok sem* – mondta –, *de a katonák...
azok a gyengéim.*” A porosz hadsereg
létszámát megduplázza, amely így 83
ezer főre nőtt s Európa negyedik leg-
erősebb hadereje lett. „Katonagépezé-
tében” a katonai szolgálatra alkalmas
férfiaknak újoncként kellett a birodal-
om rendelkezésére állniuk; a nemes
családok fiait pedig – sokszor akarattuk
ellenére – tiszteknek képezték ki.

I. Frigyes Vilmos fegyelmezett, sz-
igorúan centralizált bürokráciát hozott
létre, s felszámolta a rendi előjogok
maradványait. 1719-ben felszabadítot-
ta a kincstári parasztokat, támogatta
Kelet-Poroszország betelepítését, és
szigorú merkantilista gazdaságot ve-
zetett be. A spanyol örökösödési hábo-
rúban (1701–1714) megszerezte Ober-
geldernt, majd az északi háborúban
(1700–1721) Elő-Pomerániát. 1706-
ban feleségül vette Zsófia Dorottyát, a
hannoveri herceg – a későbbi I. György
angol király – leányát. Külpolitikailag
az Oroszországgal és Ausztriával kö-
tött szövetséggel biztosította magát
(1726).

Abszolutista rendszere gazdaságilag
és politikailag egyaránt fellendítette
Poroszországot; egyúttal megalapozta
a porosz militarizmust és a tisztviselői
rendszert, amelyeket a „porosz eré-
nyek” – köteleességteljesítés és enged-
elmesség – hatottak át. A spártai módon
élő király a tisztviselők számára 35 fe-
jezetben és 297 paragrafusban fogal-
mazta meg szolgálati előírásait. Ön-
magát „Isten törvényszolgájának” te-
kintette. I. Frigyes Vilmos semmitől
sem tartott jobban, mint az isteni bü-
ntetőbírárságtól. Gyermekként megis-
mertették vele a predesztinációs (eleve
elrendelési) tanokat, így a kisfiú állan-
dóan attól tartott, hogy az elátkozot-
takhoz tartozik, és nem is tehet ellene
semmit. A „katonakirály” ezért később
megtiltotta, hogy fiát az eleve elrende-
lés tanaival háborgassák.

Berlin lakosságának gyors növeke-
dése miatt I. Frigyes Vilmos átfogó épí-
tési programot rendelt el fővárosában.
Magas beosztású tisztviselőit egybek
mellett arra kényszerítette – miközben
ellenőrzéssel és kemény büntetésekkel
lojalitást és köteleességtudatot követelt

I. Frigyes megkoronázása, 1701. január 18.

KRONOLÓGIA

1226 a Német Lovagrend államot
alapít a Memel és a Visztula között,
a Keleti-tengernél

15. század lengyel–litván csapatok
támadják a háborús barátok államát;
a rendi lovagok vereséget szenvednek,
a nagymesternek el kell ismernie
a lengyel király fennhatóságát;
viszonzásként Poroszország hercegé-
nek nevezik ki

1415. április 30. Zsigmond német
király Hohenzollern Frigyesnek
ajándékozta Brandenburgot

1510 a Német Lovagrend Albert
brandenburgi örgrófot választja
nagymesterének

1525 Albert áttér a protestantiz-
musra, s a lovagrend egyházi birtokai-
ból világi államot hoz létre Porosz
Hercegség néven

1618 a brandenburgiak megöröklik
a Porosz Hercegséget; megalakul
Brandenburg–Poroszország

1640–1688 Frigyes Vilmos, a „nagy
választófejedelem” uralkodása

1674 Brandenburg–Poroszország
háborút kezd Svédország ellen, amely
megszállva tartja Pomeránia nagy
részét

1675 a Fehrbellin melletti ütközetben
a választófejedelem serege legyőzi
a svéd nagyhatalmat

1685-től Frigyes Vilmos hugenottá-
kat telepít országaiba

1688 Frigyes, a nagy választófejede-
lem fiának kormányzása

1701. január 18. I. Frigyes porosz
királlyá koronázása

1713–1740 I. Frigyes Vilmos,
a „katonakirály” uralkodása

tőlük –, hogy saját költségükön építse-
nek házakat a katonáknak és a bevándorlóknak.

Amikor 1740-ben I. Frigyes Vilmos
meghalt, szilárd királyságot, virágzó gaz-
daságot, erős hadsereget és hatékony
közigazgatást hagyott hátra. A korona
bevételei megduplázódtak, s a berlini
kastélyban az állami kincstár nyolcmillió
tallért őrzött. Fia, II. Frigyes e tartalékokat
használta fel, hogy Poroszországot euró-
pai nagyhatalommá tegye. ♦

II.

NAGY FRIGYES NAGY KORSZAKA

1740-1786

A „katonakirály” fia volt, de nem illett hozzá apja vakfegyelme. Trónörökös-ként félt a lövések zajától, költő és filozófus akart lenni. Ám az atyai retorziók megkeményítették érzékeny lelkét. Alig emelkedett trónra 1740-ben, máris harcba indult Sziléziáért – „életre vagy halálra”. Az évtizedekig elhúzódó háborúnak közel 300 ezer alattvalója esett áldozatul. Tizenegy évet töltött a harctéren, s vakmerő életének négy támadó háborúja során nagyhatalommá kovácsolta Poroszországot. A kormányzásának első éveiben folytatott gát-lástalan terjeszkedés az évek során a porosz monarchia önzetlen szolgálatába fordult. Kormányzása végén cselekedetei már nem saját dicsőségének gyarapítására irányultak, hanem az elérték megőrzésére. Felvilágosult abszolutista uralkodóként elsődlegesen az állam szolgálatát tartotta fontosnak.

A SZILÉZIAI HADJÁRATOK

1740 májusában elhunyt Frigyes Vilmos, a „katonakirály”, s fia, a rheinsbergi széplélek-filozófus gyorsan átváltozott hadvezér-királyrá. Az ifjú Frigyes az antik történetírók szövegeit olvasva, a svéd XII. Károly király hadi dicsőségétől elbűvölve „észak Nagy Sándora” kívánt lenni, miközben tisztában volt azzal, hogy a személyes bátorságnak és merészségnek párosulnia kell az állami bölcsességgel. Apjától eltérően Frigyes saját uralkodói képét elsősorban hadvezéri dicsőségével igyekezett megalapozni.

1740 decemberében a porosz hadsereg – régi örökösödési igényekre hivatkozva – bevonult Sziléziába. A közvetlen kiváltó okot VI. Károly osztrák császár 1740. októberi halála jelentette, amivel a Habsburgok-ház férfiágon kihalt. Európa az osztrák ház örökségéről vitázott: vajon VI. Károly lánya, a 23 éves Mária Terézia hercegnő-e a jogos örökös, vagy Albrecht von Bayernnek van erre előjoga, aki VI. Károly elődjének, I. József lányának férje volt.

XV. Lajos francia király a müncheni választófejedelemet támogatta. Frigyes azonban nem várt. A pénzügyileg és katonailag megrendült Bécs legfeljebb

80 ezer fős, többnyire Sziléziától távol állomásozó csapatokat tudott kiállítani a 90 ezer fős porosz katonasággal szemben. A 28 éves király dicsőségre vágyva habozás nélkül megtámadta Sziléziát, hogy elszakítsa az osztrákoktól. Csapatait személyesen vezette az ütközetbe. Más, zsákmányra éhes hatalmakkal – Franciaország, Bajorország és Spanyolország – szövetségben Ausztriát Szilézia átengedésére kényszerítette. 1742 júniusában, egy győztes csata után Breslauban békét kötött Mária Teréziával. A békét „szentnek” és „megingathatatlan” nevezte, de már két évvel később – amikor Bécs katonailag Elzászban volt lekötve – rajtaütésszerűen elfoglalta a védtelen Csehországot, hogy megakadályozza a Habsburgok hatalmának növekedését és Szilézia visszafoglalását, amelyhez körömszadktáig ragaszkodott. Az utánpótlási nehézségek és az ellenséges parasztek árurejtegetése ellenére a poroszok tartották pozíciójukat, de a Rajnától eröltetett menetben visszatérő osztrák csapatok visszavonulásra kényszerítették őket. Kereken 17 ezer katonájuk – a többnyire külföldi zsoldosokból összeállított porosz hadsereg egynevede – szökött meg tőlük; ez volt a hadtörténet legnagyobb dezertálása.

1745. december 25-én a drezdai békében Mária Terézia másodsorú mondott le Sziléziáról. Cserébe Poroszország elismerte házastársát, I. Ferencet törvényes német császárnak. Három nap múlva Frigyes győztesen tért vissza Berlinbe. Itt látta először a „Vivat Fridericus Magnus” feliratokat a házak falán, s hallotta a győzelmi éljenzést. A második sziléziái háború után kijelentette, hogy „ezután egy macskát sem fogok többé megtámadni, hogy megvédjem magam”.

A POROSZ KATONAI DRILL

Frigyes állama férfibirodalom volt, amelyben a hadsereg dominált. A trónra lépésekor 76 ezer fős hadsereg halála idejére 190 ezer főre növekedett, s Ausztria és Oroszország után Európa harmadik legnagyobb hadereje volt. Egyúttal a fegyelem csodája. A katonáknak órákon keresztül kellett nyílegyenes sorokban menetelniük, értették a gyors mozgások csínját-bínját, s eközben kék-fehér egyenruhájukat makulátlanul tisztán kellett tartaniuk. Még a harcban is olyan egyenesen meneteltek, mintha díszszemlén lennének. Ott minden hajszálnak a helyén kellett lennie. És ezt az absztrakt, esztétikus, szó szerinti fegyelmet egész Európa példaképnek tekintette, s szinte valamennyi uralkodó Frigyeshez hasonló szeretett volna lenni.

Frigyes az előljárával szembeni ellenállás megtörésére bevezette a halálbüntetést, mert úgy vélte, a katonának jobban kell félnie saját tisztjétől, mint az ellenségtől. A szökés a katonavilágban a legfőbb büntettnék számított. Megakadályozása érdekében a tábortakat nem lehetett erdők közelében felverni, kerülni kellett az éjszakai meneteket, s a katonák csak csoportokban mehetek vízért. Ennek ellenére a kétségbeesettek a szökést választották: kézművesnek, hajósoknak vagy nőnek öltöztek, tartályokba vagy hordókba rejtöztek. Elfogásukkor halálbüntetéssel vagy a rettegett fűzfavessző-futással büntették őket. Utóbbi esetben a szökevénynek száz-száz katona által alkotott hosszú folyosón kellett futnia, és addig vesszözték, míg össze nem esett. Másnap folytatódott a büntetés, mindaddig, amíg a bűnös életben volt.

1757. december 5-én, a kora reggeli órákban Károly Sándor lotaringiai herceg, a sziléziai osztrák hadsereg főhadparancsnoka arra lett figyelmes, hogy a Nagy Frigyes vezette porosz hadsereg zenezóval indul támadásra jobbszárnya ellen. Mária Terézia németrómai császárné sógora ezért tartalékát a fenyegetett szakaszra vezényelte. Amikor az első löporfüst felszállt, váratlan kép tárult a szeme elé: a porosz hadsereg déli irányban menetelve távozott.

Pozíciója támadhatatlanságáról meggyőződve és csapatai számzerű fölényében bízva – hozzávetőlegesen 35 ezer porosz katona állt szemben 65 ezer osztrákkal – az osztrák hadvezér azt hitte, hogy ellenfele megfutamodott a csatából. De súlyosan tévedett, a porosz király megtévesztette őt. Csapatait nem kivonta, hanem egy domb-láncolat védelmében az osztrák hadsereg balszárnya ellen vonultatta, mert itt érezte az osztrákok gyengeségét.

A támadók már a görögöknl is alkalmazott ferde csatarendben támadtak. Ez a megoldás ugyanis lehetőséget kínált a gyenge de-

fenzív szárny visszaszorítására a megerősített támadó szárny mögé és a nagy veszteségekkel járó frontális támadás elkerülésére. 12 óra tájban a felvonuló porosz hadsereg támadásba lendült, ami teljesen váratlanul érte az osztrákok balszárnyát. Ellentámadásukat a poroszok jobbszárnyán álló, von Zieten huszártábornok vezette lovasság véresen visszaverte. Végül Károly hercegnek sikerült átcsoportosítania hadseregét, s a porosz támadás 15 óra tájban Leuthen helység előtt megrekedt.

Ebben a helyzetben az osztrák lovasság megtámadta a védtelennek tűnő porosz balszárnyat. Von Driesen tábornok, a porosz balszárny lovasságának vezetője éppen erre várt. Az ellenség előtt elrejtett egységeivel benyomult az osztrák lovasság balszárnyába, s azt saját gyalogsági vonalaiba szorította. Az összezavarodott osztrák csapatok nem tudtak ellenállni a porosz szuronyrohamnak, s menekülésbe kezdtek. A győzelem megszilárdította Poroszország katonai helyzetét, bár a háborúskodást nem zárta le.

A HÉTÉVES HÁBORÚ

A király rigorózan járt el a diplomácia egyébként kompromisszumos világában. A túl sok áldozatot követelő sziléziai csaták után ugyan belátta, hogy „a háború néhány tekintetben haszontalan vérontás volt, Poroszország a győzelmek láncolatával sem ért el többet, mint Szilézia birtoklásának megerősítését”, s a keserű győzelem végül nyolcmillió tallérjába került. De a háborúk nem „üzletek” – vélekedett annexiós terveiről –, hanem „álmodozások”, a fantázia művei, egyfajta l'art pour l'art. *„Ki gondolta volna, hogy a gondviselés egy poétát választ ki, hogy lerombolja Európa politikai rendszerét és királyainak számításait a feje tetejére állítsa?”*

1756 augusztusában, három évvel Voltaire távozása után Frigyes benyomult Szászországba, megkezdve ezzel a hétéves háborút, amely saját felfogása szerint ismét preventív háború volt Európa nagyhatalmainak szorongató gyűrűjében. A szövetséges oroszok és osztrákok fegyverkezési intézkedései láttán már 1749-ben kardját csörtette: ha még Nagy-Britannia is belép a szövetségbe, akkor „a háború elkerülhetetlen”. Hogy e „félelmetes liga” létrejöttét megakadályozza, defenzív egyezményt kötött az angol királlyal, amivel azonban az addig vele szövetséges franciákat a Habsburgok karjaiba taszította.

1756 májusában Bécs és Párizs semlegességi szövetséget kötött, amelyet a következő évben offenzív szövetséggé alakítottak. Ez már valóban veszélyt jelentett Poroszországra, és az európai erőter módosulását vetítette előre.

1756 nyarán úgy gondolta, hogy „e gordiuszi csomót egyedül a kard tudja átvágni”, jóllehet mindössze 200 ezer katonával rendelkezett 400 ezer főnyi ellenséges haderővel szemben. Mégis ragyogó diadalt aratott Lobositznál az

II. Frigyes porosz király

osztrákok ellen. Sikerének titka az volt, hogy „a porosz gyalogság friss támadókedvvel, szigorú vonalakban, vállvetve, dobpergésre, együtt lépdelve menetelt előre, s a puskatűz után feltűzött szuronyokkal rohamozott” – írta 200 évvel később egyik életrajzírója.

A szászok hat hét múlva kapituláltak Pírnánál. De 1757 első hónapjaiban az osztrák diplomácia már nagykoalíciót hozott létre az agresszor ellen, amelybe Svédország is belépett. A minden oldalról bekerített Frigyes az előremenekülést választotta: májusban mélyen benyomult cseh területre, s rövidesen Prága előtt állt.

Az 1757. május 6-i sugárzó napon a király úgy indult a csatába, mint egy lovagregényben. Közvetlenül mellette golyó csapódott a földbe, az osztrák sortűzek gyalogságának egész sorait terítették le. Az egyik tábornokát nyakon találták, a másikat fél arcát vitte el a kartács. Mégis rohamot vezényelt. Dél körül a poroszoknak sikerült az osztrák főállásokat a jobbszárnyról felmorzsolni. Frigyes a tüzérségi tűz közepén, a golyózáporban, táncoló lován távcsővel figyelte a harc menetét. Amikor az osztrákok 15 óra tájban visszavonultak, csaknem 14 ezer embert vesztettek; a poroszok 14 287-et. „Soha sem volt híresebb és véresebb csata” – emlékezett később.

De a hadiszerecsse forgandó. Frigyes 1758 augusztusában Zorndorfnál az oroszokkal csapott össze. A kilencórás mészárlás a hétéves háború legszörnyűbb csatája volt. A poroszok 12 800, az oroszok 18 ezer embert vesztettek. Az 1758. esztendő egyébként is a katasztrófák éve volt Frigyes számára. Október 14-én Hochkirchnél legnagyobb vereségét kellett elkönyvelnie. A király vert serege maradékaival csak nagy nehézségek árán menekült meg. Néhány hónappal később, 1759 márciusában még egyszer megfogalmazta hitvallását: „A földön minden hősiesség és hasznosság hajtórugója a dicsőségvágy. Miért gyilkol valamely ember a hazáért szolgálatában, ha nem azért, hogy lea-rassa a túlélő hírnevét? Miért fáradoznak írók és művészek, ha nem azért,

Porosz királyi gárdisták (fent)
Porosz gyalogosok és tüzérek (lent)

hogy rászolgáljanak a sikerre, nevet szerzenek és halhatatlanságot vívjanak ki maguknak?”

1759. augusztus 12-én Kunersdorfnál a poroszok pusztító vereséget szenvedtek. Frigyes 19 ezer katonát veszített. Két lovat lőttek ki alóla, egyenruháját pedig lövések lyuggatták át. „Szerencsétlenségemre még élek” – írta költségvetési miniszterének. De a győztesek nem tudtak megállapodni a további lépésekről. A csata után az oroszok déli irányban vonultak el ahelyett, hogy a győzelmet egy második csatában végleg bebiztosították volna. Frigyes időt nyert, hogy szétszórt csapatait összegyűjtse.

Az elhúzódozó háborúban a katonák mindenfelé vonulgattak Szászországon és Szilézián keresztül. Tábort vertek, kitértek, de nem tágitottak. 1759–1760 telén ezrek fagytak meg a szászországi Wilsdruff melletti „jégtáborban”; mások úgy éltek túl, hogy a sátrakban egymásra feküdtek vagy az őrtüzek hamujába hemperegtek. 1761-ben az oroszok elfoglalták a hátsópomerániai Kolberget, s elesett Felső-Szilézia egyik legfontosabb bástyája is. A Berlinnel szövetséges britek leállították segélyfizetéseiket, Poroszország erői kimerültek. A vég ismét közelinek tűnt.

S ekkor, 1762. január 5-én meghalt Erzsébet orosz cárnő. Halála megmentette Frigyes uralmát és Poroszország létét. A cárnő öccse, a trónörökös, a szellemileg labilis III. Péter II. Frigyes nagy tisztelője volt, s haladéktalanul békét kötött Poroszországgal. A béke akkor is érvényben maradt, amikor felesége, Katalin meggyilkoltatta Pétert, és elfoglalta a trónt.

Amikor egy évvel később Franciaország is kilépett a háborús szövetségből, Mária Teréziának már nem volt esélye a győzelemre. 1763. február 15-én a hurbertusburgi béke lezárta a hétéves háborút. Amikor hétéves vérözön után

végleg biztosította Szilézia birtoklását, Frigyes ezt írta: „Háborús diadalunk távolról nézve nagyon szép; de aki tanúja volt annak, hogy e diadalt milyen kínládással és nyomorúsággal vívtuk ki, milyen testi megpróbáltatások és izgalmak közepette, hőségben, hidegben, éhségben, pizsokban és inségben, az másként ítéli meg a dicsőséget.” Frigyes tudatában volt annak, milyen árat fizetett a háborúért, de soha sem egyezett bele olyan békekötésbe, amely megfosztotta volna a dicsőségtől. Poroszország immáron a nagyhatalmak sorába emelkedett, ám a háború 300-400 ezer halottat követelt, városok néptelenedtek el, falvak váltak porrá és hamuvá.

Bár 1759–61 között Poroszország a totális összeomlás szélére került, a koalíció hadvezetésének válsága és súlyos ellátási problémáik megakadályozták, hogy Poroszország ellenfelei megadják számára a végső döfést. Később Frigyes az eseményt a „Brandenburg-ház csodájának” nevezte. A Szilézia elleni három háború meghozta számára a dicsőséget. Esőben tért vissza a diadalívvel és transzparensekkel feldíszített Berlinbe, „szürkén, betegségekkel gyötörve, egyszóval a sintértelepre éretten” – írta később. Kerülte a győzelmi ünnepeket. Már nem volt a régi: félig béna lett a köszvénytől, epe-görcstől s aranyértől szenvedett, fogai megromlottak. Hét év távollét után így köszöntötte feleségét: „Madame, kövérebb lett.”

A KIRÁLY HÉTKÖZNAPJAI

Felkelni, dolgozni, enni és ismét dolgozni, közben egy kis lazítás irodalommal és zenével – így sze-

Muskétásvért

Muskétás tölténytáskája

rette ábrázolni II. Frigyes saját napirendjét. A minden pompáról lemondó, egyedül dolgozó uralkodó magáról terjesztett képe azonban pontatlanul rögzíti mindennapjait. Leghíresebb „életrajzírója” Voltaire volt, aki 1784-ben megjelent munkájában nemcsak a porosz történelemmel és a porosz udvarral, hanem Frigyes jellemével és napirendjével is foglalkozott, s nagyon negatív, cinikus portrét festett II. Frigyesről és udvaráról. A tudósítások többsége azonban pozitívan ábrázolja az uralkodót.

Szenvedélye volt az evés, főleg a gyümölcsfogyasztás, amelyre sok pénzt költött – a király még decemberben is drágán vásárolt cseresznyét kapott. Leveleiben állandóan őszibarackot, dinnyét, banánt és ananászt emlegetett, amelyeket nővérének küldött vagy ő kapott Sanssouci-ból. Szerette a jó ételeket is, amelyeket asztaltársaságával együtt gyakran éjszakába nyúlóan élvezett. A hétéves háború után felhagyott az esti étkezéssel, s áttért a délire, amely gyakran négy óráig húzódott. Az egyik névtelen visszaemlékezés négy szakácsot – francia, olasz, osztrák és porosz – említett, s mindegyikük kétféle ételt készített. Voltaire kissé csípősen megjegyezte, hogy a tálcán minden megtalálható volt, ami az országban megtermett, csak egy darab tisztességes hús hiányzott róla.

Ruházatát illetően is nagyon macacs volt, s gyakorta ápolatlan külsővel jelent meg. Más uralkodóktól eltérően

Gyalogoscsákó

elhanyagolta öltözetét, csizmáit nem engedte kipucolni, kalapja használnak tűnt. Azonban valamennyi visszaemlékezés kiemeli, hogy naponta minden különösebb ceremónia nélkül, rendkívül korán, reggel 4–6 óra között kelt, hogy elolvassa a jelentéseket. Már az ágyban vagy röviddel felkelés után magához kérte a leveleket, egyenként elolvasta, jegyzetekkel látta el s lepecsételte, majd további feldolgozásra tanácsosainak küldte őket. Minden nagyobb segítség nélkül – legfeljebb egy vagy két szolga jelenlétében – felöltözött, megreggelizett, majd munkához látott. Tudatosan eltért a többi európai udvar reggeli nagy öltözködési ceremóniájától.

A leírásokból kitűnik muzikalitása is. Voltaire szerint fuvolajátéka a legjobb mesterekét is felülmúlta. Amíg fogainak állapota engedte – a kései 1770-es évekig – esténként kiemelkedő zenészekkel kisebb kamarakoncerteket adott a válogatott vendégkör számára. Nemcsak a kísérő zenészeket válogatták ki gondosan, hanem a hallgatóság

is szűk körből került ki.

Élete végéig attól tartott, hogy az osztrák császári ház ismét megkérdőjelezi Szilézia birtoklását, ezért folyamatosan átdolgoztatta az Ausztria elleni offenzív terveket. Utolsó éveiben szolgálait és tisztviselőit káromkodással és botütésekkel kínoztatta, agarait viszont kényeztette, vele aludtak az ágyban, és borjúsülttel etette őket. Miniszterei félelemben dolgoztak, s ha újeváltól január 24-ig, születésnapjáig a berlini városi kastélyban tartózkodott, az egyébként vidám társaság reszketett a betegeskedő, érzékeny uralkodótól.

A FELVILÁGOSULT URALKODÓ

II. Frigyes szemében az emberiség buta, hitvány és alattomos volt: „Hiábavaló fáradtság az emberiség felvilágosítása.” Alattvalóit illetően sem táplált

illúziókat: a tízmillióból „alig ezer személy képzett” – írta. Tehát mindent magának kell szabályoznia, semmit sem engedhet át alattvalóinak, legyen szó falazótégláról vagy hiúzbőrről, lelkészek alkalmazásáról vagy a vadászati tilalom ideje alatt kilövendő szarvasokról, esetleg modortalan cselédlányok-

ról, „akik a legjobb rongyokat gyűjtősként elégetik, hogy tüzet rakjanak”.

A gazdaságnak is követnie kellett az uralkodó álmait. Már apja is vállalkozóvá tette az államot, s a „Királyi Tárházzal” Európa legnagyobb posztómanufaktúráját hozta létre. Támogatásával a meiseni Királyi Porcelán-manufaktúrát a lu-

xusszektor ékkövévé kívánta tenni. Erőteljes fegyverkezését a hétéves háború végén ezüstpénzből finanszírozta, s betörődött az ezzel járó drágulásba, banksődbe és tömeges nyomorba.

Frigyes saját kezébe vette az ország újjáépítését is. Kérdőívekkel és statisztikákkal a kezében utazta be az orszá-

KRONOLÓGIA

- **1740-1786** II. (Nagy) Frigyes uralma
- **1740-1742** az első sziléziai háború
- **1744-1745** a második sziléziai háború
- **1745-1747** a Sanssouci-kastély építése Potsdamban
- **1747-1762** Oderbruch lecsapolása – „békében egy új tartomány” keletkezik
- **1749** II. Frigyes igazságügyi reformja
- **1756. március 24.** I. Frigyes „burgonyaparancsa” – a parasztokat fel kell világosítani a „földnövény” előnyeiről
- **1756-1763** a harmadik sziléziai háború (a hétéves háború)
- **1772** Lengyelország első felosztása. Ezzel létrejön az első közvetlen területi kapcsolat Brandenburg és (Kelet-) Poroszország között
- **1786. augusztus 17.** Nagy Frigyes halála a Sanssouci-kastélyban

1764

1780

got, kihallgatta és felügyelte a tisztviselőket, tanácsokat osztogatott a parasztnak az állatok körében terjedő járványok megfékezésére. A parasztokat burgonyatermesztésre kötelezte, támogatta a lóhere termesztését s a merinói juh tartását. Szigorúan rendreutasította a kamara elnökét, ha az Ode-

ránál a gátépítést „álmosan” végezték, vagy ha a parasztnak a téli estéket lustálkodással töltötték, ahelyett hogy szöttek vagy fontak volna. Lebus és Oderberg között lecsapolta az Odera egyik kanyarulatát, s a termővé tett területeken 900 falut alapított.

Mivel Poroszországnak több állampolgárra volt szüksége, 300-350 ezer embert sikerült az országba hívnia. Az 1772. évi első lengyel felosztással további 356 ezer embert nyert Nyugat-Poroszországban, s minden tekintetben tisztelte a lengyeleket. Jóllehet a hétéves háború majdnem félmillió ember életét követelte, a lakosság lélekszáma a magas születési rátának köszönhetően Poroszországban gyorsabban nőtt, mint a Német Birodalom más területein. Frigyes trónra lépésekor Poroszország 2,24 millió lakossal rendelkezett, élete végén már 5,43 millió főt számoltak össze.

Már Frigyes elődei üldözött hugenotákat és salzburgi protestánsokat hozták az országba, hogy növeljék gazdasági erejét és adóbevételét. Az állami vállalatok igazgatásában a vallási tolerancia előny lett, amit a vallásilag érzékenyen Frigyes nem akart veszélyeztetni. A Szilézia megszerzésével Poroszországhoz került katolikus alattvalók is az államnak kötelezték el magukat. De a tolerancia elkerülte a lapok politikai oldalait. Minden könyvet cenzúráztak. Frigyes első európai fejedelemeként megszüntette a kínzást, s Poroszországban kevesebb halálos ítéletet hajtottak végre,

← Nagy Frigyes halála

mint Franciaországban vagy Angliában, s egy boszorkányt sem végeztek ki, míg például Svájcban még 1782-ben is.

Összességében Poroszország Frigyes uralma alatt feudális állam maradt, a nemesség pedig érinthetetlen. A hétéves háború után a király szinte valamennyi polgári származású tisztjét elbocsátotta, s „idegen országok nemes embereivel” pótolta őket. Az uralkodó megtiltotta arisztokratáinak a házasságkötést nem nemesekkel, hogy ne veszélyeztessék hősi vérüket, „mivel fiaik védik az országot [...] ez a faj olyan jó, hogy minden módon konzerválni kell”.

Élete utolsó heteiben a 74 éves uralkodó már nem engedte magához hozzatartozóit. Piszokban és rendetlenségben vegetált, nem váltott alsóneműt. Belázasodott, s légszomja miatt nem tudott ágyban feküdni. Éjjel-nappal támlás székében ült, csizmával a lábán, fehér tollal díszített, kopott kalapjával a fején, keze és arca sovány és sárga volt. Egyik feldagadt lába a zsámolyon, a másik lefelé lógott. Rendszertelenül evett, hányási rohamoktól és epegőrcstől szenvedett.

1786. augusztus 17-én, hajnali két óra tájban hunyt el. A házbán halotti csend honolt, de a gyásznak jele sem mutatkozott. Az arconon megkönnyebbülés tükröződött: az „egész világ már a véget várta, s az egész világ üdvözölte azt”. ◆

III.

ÁTALAKULÓ ORSZÁG

1786-1861

1786-ban, Nagy Frigyes halála évében Poroszország európai nagyhatalomnak tűnt, megszerezte a sziléziai és nyugat-poroszországi tartományokat, alattvalói létszámát 5,8 millióra növelte, s Európa harmadik legnagyobb hadseregével rendelkezett. A valóságban azonban az ország belül gyenge volt és számos reformra várt. Mindez rövidesen megmutatkozott egy katonai vereségben, amely a Hohenzollern-monarchia létét fenyegette.

A II. Frigyes által teremtett állam kiválóan működött – ha élén erős, okos, határozott, megszire tekintő államférfi állt. De Frigyes utódai nem ezek közé tartoztak. Így 1786–1861 között Poroszország folyamatosan súlyos kül- és belpolitikai válságokba került.

A FRANCIA FORRADALOM ÉS A NÉMET ÁLLAMOK

Amikor a párizsi polgárok 1789. július 14-én megrohamozták a Bastille-t, a felkelés Európa összes uralkodóját megdöbbentette. II. Frigyes Vilmos 1791-

ben a II. Lipóttal (német-római császár, Ausztria uralkodó főhercege, cseh és magyar király 1790–1792 között) közösen kiadott pillnitzzi nyilatkozatban nyíltan szembefordult a forradalmi Franciaországgal. Mindez rendkívül veszélyes politika volt, mivel Poroszország háborúba kényszerült egy fanatikus ellenféllel, amely rövidesen egész nemzetét harcra mozgósította.

1806-ban Poroszország katasztrofális vereséget szenvedett Bonaparte Napóleon csapataitól a Jénánál és Auerstädtnél vívott kettős ütközetben. A magasan motivált, mozgékony francia csapatok élén egy zseniális hadvezér állt, ezzel szemben a rosszul felfegyver-

zett porosz csapatokat előregedett tisztikar vezette. Az események mélyreható porosz katonai és politikai reformok szükségességét jelezték.

Bajorország és Württemberg királyai, valamint a badeni nagyherceg és Karl Theodor von Dalberg mainzi választófejedelem vezetésével 16 déli és nyugatnémet birodalmi rend 1806 augusztusában Napóleonnal együtt aláírták a Rajnai Szövetség dokumentumát, egyúttal – kilépve a Német Nemzet Szent Római Birodalmából – nyilvánították szuverenitásukat, és a francia császár protektorátusa alá helyezték magukat. II. Ferenc császárt Napóleon a birodalmi korona letételére szólította fel, s egyidejűleg feloszlattottnak nyilvánította a Német Nemzet Szent Római Birodalmát. Poroszország 1806–1807. évi vereségei után 1808-ig további államok csatlakoztak a Rajnai Szövetséghez, közöttük a királyi rangra emelkedett Szászország és a Napóleon testvérének uralma alatt újonnan létrejött veszfáliai királyság. Így az ezer feletti önálló birodalmi terület száma alig több mint harmincra csökkent.

A francia minta alapján megalakult Rajnai Szövetség visszaszorította a rendi, provinciális, helyi és feudális előjogokat, s alkotmányos, közigazgatási, gazdasági és pénzügyi reformokat hajtott végre. A „fentről indított forradalom” – területileg ugyan rendkívül eltérően – a német államok modernizá-

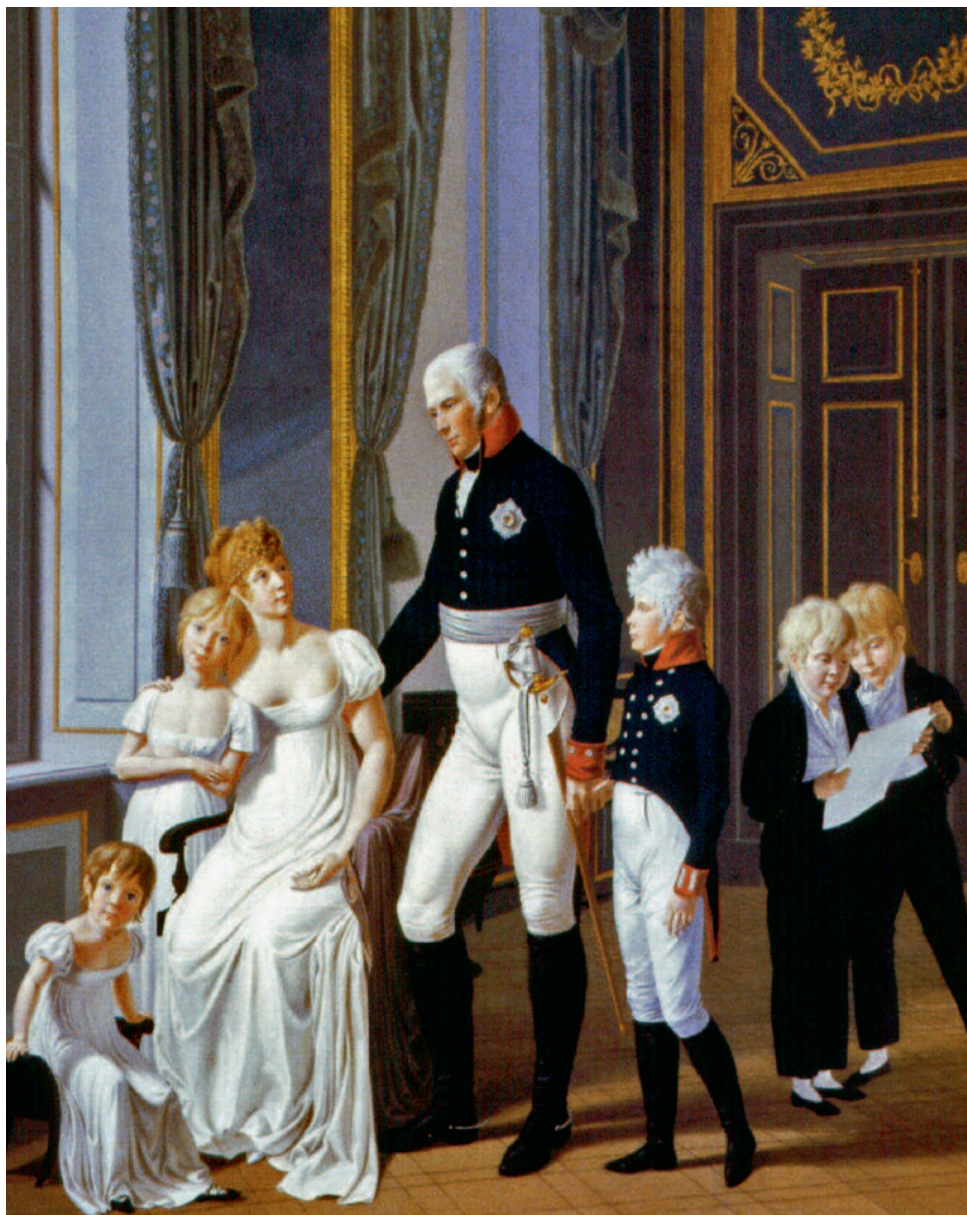

cióját eredményezte. A szövetség 1813 októberében szűnt meg, amikor legtöbb tagállama a porosz-osztrák-orosz szövetséghez csatlakozott.

III. Frigyes Vilmos porosz király eleinte tétlenül szemlélte az európai hatalmak és Franciaország katonai összetűzését. A franciákkal kötött bázeli különbéke (1795) után Franciaország javára lemondott a Rajna bal partján fekvő birtokairól, amelyekért cserébe 1803-ban gazdag északnyugat-németországi területekkel kárpótolták. Politikája a semlegesség megőrzésére, majd Napóleonnal együttműködve észak-németországi hegemóniája megtartására irányult. E cél megvalósulni látszott, amikor Napóleon az 1805. évi schönbrunni szerződésben hozzájárult Hannover anektálásához. Amikor azonban a francia császár 1806-ban mégis felajánlotta Nagy-Britanniának Hannover visszaadását, Poroszország mozgósítással és 1806 októberében háborús manifesztum kiadásával reagált. A porosz hadsereg 1806. október 14-én a jénei és auerstädti kettős ütközetben vereséget szenvedett Napóleon forradalmi hadseregétől.

III. Frigyes Vilmosnak az orosz cárral kötött megkésített szövetsége (negyedik koalíció) sem tudta megakadályozni Napóleon győzelmét az oroszok felett 1807. június 14-én Friedlandnál. Ezt követően Tilsitben két békeszerződés született: július 7-én az orosz-francia béke, majd július 9-én a porosz-francia békeszerződés. Napóleon a cárra tekintettel feladta a porosz állam teljes felosztásának tervét, de Poroszország több területet is veszített az Elbától keletre (ezek Vesztfália részei lettek), valamint a lengyel felosztásból származó szerzeményeit, amelyek a Varsói Hercegségben tömörültek. Danzig szabad város lett, Szászország megkapta Cottbus körzetét.

A csonka porosz államot megszállták, megfizethetetlen hadisarral sújtották, és csatlakoznia kellett a franciák Nagy-Britannia elleni kontinentális zárlatához, amely lezárta a kontinentális kikötőket az Angliából érkező hajók előtt. A vereség sokkja, a megaláztatás érzése, a legyőzött ország súlyos pénzügyi terhei, a francia hadseregek átvonulásainak anyagi-gazdasági következményei és a francia vámrendszer

nyomán fellépő drágulás két, egymással ellentétes változáshoz vezetett: a német államok francia mintájú reformjához, illetve a német nemzet öntudatra ébredéséhez.

A REFORMEREK ÓRÁJA

A Napóleontól elszenvedett vereség megszégyenítette Poroszország elitjét. III. Frigyes Vilmos ugyan a helyén maradt, de főemberei néhány év alatt átépítették az államszervezetet, modernizálták a közigazgatást, az oktatásügyet, a gazdaságot és a hadsereget, s ezzel lerakták Poroszország felemelkedésének alapjait. Karl von Stein báró (1757–1831), főminiszter 1807. októberi rendeletével először a jobbágyrendszert szüntette meg. A kincstári

III. Frigyes Vilmos és családja

birtokok parasztjaihoz hasonlóan az összes falusi lakos felszabadult, megszűnt a röghöz kötésük. A reform azonban ellentmondásosan érvényesült. A parasztok gyakran nem voltak képesek kifizetni a föld értékének harmadát vagy felét kitevő megváltási díjat, így formális szabadságuk a gyakorlatban alig jelentett valamit. A nagybirtok felalta a szabad paraszti földeket. A porosz nemesek úriszéki ítélkezési jogukat 1848-ig, korlátlan rendőri hatalmukat pedig 1872-ig megtartották.

Szintén 1807-ben szüntették meg a különböző társadalmi csoportokra vonatkozó korábbi előírásokat. Így a parasztok és polgárok vásárolhattak ne-

Poroszország női arca.

Lujza mecklenburg-strelitzi hercegnő 1776-ban született Hannoverben. 1793-ban ismerte meg Frigyes Vilmos porosz trónörökösöt, aki még abban az évben feleségül vette. Az átmeneti idők Poroszországában élt, a francia forradalom és Napóleon árnyékában. A századfordulós Berlin felpezsdülő kulturális világában a királyné – a polgári eszményeknek megfelelően – a boldog nagycsaládosok életét élte. A kor reformszellemét kiválóan megértve minden erejét a nemzetnek mint a monarchia támaszának szentelte. 1810 júliusában tüdőgyulladásban hunyt el.

selet előkészítésére összehívta az előkelők gyűlését. „Az egyre fenyegetőbb és figyelmen kívül nem hagyható veszélyre tekintettel – figyelmeztette a királyt –, miszerint Napóleon Poroszország megsemmisítésére tör; a nemzeti lelkület kialakítása és felhasználása rendkívüli fontossággal bír.”

A svájci Johann Pestalozzi hatására népiskolai reform indult, a gimnázium pedig egységes oktatási rendszerben egyesítette a görög-római történelem, a keresztény etika és a német klasszicizmus tárgyait. 1809-ben Wilhelm von

Karl von Hardenberg báró

mesi birtokokat, a nemesek pedig válhattak középosztálybeli állásokat, és ipari tevékenységet is folytathattak. Bizonyos mértékben modernizálták a porosz kormánygépezetet: a felelősség nélküli kabinetkormányt az öt klasszikus minisztérium váltotta fel, élén az állam kancellárjával mint a minisztertanács elnökével. Megtörtént az első lépés az abszolutizmusból az alkotmányos királyság irányába.

A porosz átalakulás sikeres részét képezte a francia nyomásra végrehajtott haderőreform. 1813–1814-ben bevezették az általános hadkötelezettséget. A francia forradalom „fegyverben álló nemzet” gyakorlatára építettek, a tartalékosok és a polgárőrség (Landwehr) rendszerét pedig az osztrákoktól vették át. A tisztí pálya – melyet korábban csak nemesi származásúak vá-

laszthattak – ezután nyitva állt a nép „társadalmilag és erkölcsileg érett erői” számára. A tisztikart mindinkább a feltörekvő polgári rétegek kedvezően alakították át, s a tisztté válás Poroszországban a szociális kitörés lehetőségét biztosította. Az egyéves önkéntes szolgálat mentesítette a tanult és birtokos rétegeket a hároméves hadkötelezettség alól. Stein további tervei azonban megghiúsultak a régi, merev porosz ellenálláson, amely Stein 1808. évi elbocsátásához vezetett.

A reformpolitikát azonban utóda, Karl von Hardenberg báró (1750–1822) folytatta. Az új kancellár biztosította az iparüzés szabadságát az iparüzési adó egyidejű bevezetésével, egyenjogúsította a zsidóságot (1812), szekularizálta az evangélikus és katolikus egyházi birtokokat, s a népképvi-

Humboldt a német szellemiségű oktatás érdekében megalapította a berlini egyetemet.

A porosz állam nehézkesen illeszkedett be az általános nyugat-európai kulturális fejlődésbe. A modernizálási kísérlet legvehemensőbb nemesi ellenzői – K. A. L. von der Marwitz földbirtokoslovass tábornok és Finckenstein gróf – a „brandenburgi Poroszország új divatú zsidó állammá” alakításával vádolták a reformereket.

A FELSZABADÍTÓ HÁBORÚKTÓL A BÉCSI KONGRESSZUSIG

A francia Grande Armée 1812. őszi oroszországi megsemmisülése kedvező feltételeket teremtett a Napóleon elleni nemzeti felszabadító küzdelem számára. 1812 decemberében a francia hadsereg porosz alakulatának parancsnoka, Yorck von Wartenburg tábornok átállt az oroszokhoz, és Dibits-Zabal-kaskij tábornokkal önkényesen megkötötte a katonai együttműködésről

szóló tauroggeni konvenciót. III. Frigyes Vilmos (1797–1840) hosszas vonakodás után ratifikálta az egyezményt. A kelet-poroszországi Landtag az általános hadkötelezettség alapján 45 éves korig bezárólag minden férfit fegyverviselésre kötelezett.

Az 1813. februárban Oroszországgal megkötött véd- és dacsövetség értelmében Oroszország 150 ezer, Poroszország pedig 80 ezer katona kiállítására tett ígéretet. Ezután, 1813. március 17-én adta ki III. Frigyes Vilmos a *Népemhez* című felhívását, amely rendkívüli lelkesedést váltott ki. A Napóleon elleni szabadságharc népfelkelés jellegét öltötte; az önkéntescsapatokba özőnlöttek a tanult polgári rétegek és a kézművesek képviselői. A megmámorosodott emberek számára a német nemzet másfél éven keresztül érzékelhető élmény volt. A Napóleon elleni koalícióhoz Poroszország és Ausztria után a Rajnai Szövetség csapatai is csatlakoztak. A Gebhard Blücher tábornok vezette koalíciós hadsereg 1813 októberében a lipcsei népek csatájában legyőzte Napóleon

Blücher bevonul a sziléziai Bautzenbe, 1813

akinek németországi uralma ezzel összeomlott.

1815 márciusában Napóleon visszatérése Elba szigetéről újabb cselekvésre készítette a győzteseket. Waterloo-nál Wellington és Blücher egyesült erővel leverte Napóleon. Az esemény felgyorsította a tárgyalások menetét. A tanácskozás középpontjában Európa területi újjárendezése állt, elsősorban Oroszország igénye Lengyelországra, illetve Szászország anektálásának porosz követelése. Végül is kompromisszum született, Oroszország megkapta a Varsói Hercegség nagyobb részét, az ún. kongresszusi Lengyelországot, Poroszország pedig Szászország északi felét, a Rajna-vidéket, Vesztfáliát s a maradék, addig svéd birtok Elő-Pomerániát, valamint korábbi szerzeményeiből Danzigot, Thorn és Posent. A porosz király ismét egy nagyhatalom feje lehetett, de az ország keleti és nyugati részei továbbra is elkülönültek egymás

Porosz polgári lakás, 1829

tól; ezek egyesítése a porosz politika egyik fő célja maradt.

A szuverenitásukban meghagyott német középállamok is jelentős területgyarapodást könyvelhettek el. Az új Hannoveri Királyság perszónálunióval kötődött Nagy-Britanniához. Ausztria kiszorult Belgiumból és a Felső-Rajna vidékéről. Ezzel lezárult Franciaország és Ausztria évszázadok óta tartó közvetlen konfrontációja. A Habsburgok helyére Franciaország rajnai német szomszédjaként és potenciális fő ellenségeként Poroszország lépett, amely Aachentől Tilsitig összekapcsolta Nyugat- és Kelet-Németországot. Ausztria Németország keleti periferiájára szorult, s ettől kezdve Dél- és Délkelet-Európa (Itália, Balkán) felé tekintett. Az 1806-ban felosztott birodalom helyére a Német Szövetség lépett, amelynek szövetségi okmánya az 1815. június 9-i bécsi szerződés szerves része lett.

A SZENT SZÖVETSÉG ÉS A NÉMET SZÖVETSÉG

A bécsi kongresszuson a nagyhatalmak képviselői megállapodtak abban, hogy helyreállítják a régi európai rendet (restauráció), uralmuk a monarchista elvben, „Isten kegyelmén” nyugszik (legitimítás), és a forradalmi törekvések elhárítására szövetkeznek (dinasztikus szolidaritás). Metternich tiszttában volt azzal, hogy e politika ellentmond a kor-szellemnek; a régi és az új Európa létrejötté közötti fenyegető káosz azonban lehetőleg megakadályozandó. Ezért küzdeni kell a nemzetállami tagolódás, a liberális polgárság emancipációja és politikai részvétele, valamint a demokratikus elvek érvényesülése ellen.

Az európai restauráció eszköze az I. Sándor orosz cár (1801–1825) kezdeményezésére Ausztria, Poroszország és Oroszország részvételével 1815. szeptember 26-án megkötött Szent Szövetség lett. A szövetség nyilatkozata a három monarchiát „*egyazon keresztény nemzet tagjainak*” tekintette, ame-

lyek „*egy és ugyanazon család három ágát kormányozzák*”, s egymásnak bármikor segítséget nyújtanak. Az orosz cár keze nyomát viselő dokumentum vallásos, érzelmes és határozatlan jellege miatt Anglia elutasította a szövetséget. Hasonlóképpen cselekedett Törökország és a pápai állam.

A dokumentum továbbra sem említette „Németországot”, így nem teljesült a Napóleon elleni szabadságharcban küzdő hazafiak új német nemzeti szövetségi állam létrehozására irányuló óhaja. Helyette 1815. június 8-án a német királyok, hercegek és városok megbízottai aláírták laza államszövetségük dokumentumát (Deutsche Bundesakte). A 35 hercegi államot és négy szabad várost tömörítő Német Szövetségben Ausztriának és Poroszországnak csak a korábbi Német-római Birodalomhoz tartozó részei vettek részt. A Habsburg Birodalom esetében így kívül maradt a Magyar Királyság, illetve a lengyel, a román, a délszláv és az itáliai területek, Poroszország esetében pedig Kelet-Poroszország és a len-

gyel földek. Anglia és Írország királya viszont Hannover hercegeként, a dán király Holstein hercegeként, a holland király pedig Luxemburg nagyhercegeként a szövetség tagja lett. A németországi rendezés így összefonódott az európai államrendszer átszervezésével a nemzeti elv határozott tagadásával s azzal a kísérlettel, hogy Németországot ne kompakt közép-európai hatalomnak, hanem mindössze az európai érdekkiegyenlítés terepének tekintsék.

A Német Szövetség nem rendelkezett közös államfővel vagy szövetségi végrehajtó hatalommal, törvényhozó gyűléssel, bíróságokkal vagy közös belső alkotmánnyal. Az alapító irat mindössze „Németország külső és belső biztonságának megőrzéséről s az egyes német államok függetlenségéről és sértetlenségéről” intézkedett. A szövetség egyedüli szerve a Metternich elnökségével Frankfurt am Mainban ülésező Szövetségi Gyűlés volt, amely így osztrák részről ellenőrizhette a szövetség politikáját. Ezt azért tartották fontosnak, hogy a szövetség ne válhasson meglepetésszerűen Németország nemzetállami egyesülésének szervévé, mert az veszélyt jelentene a soknemzetiségű Ausztria számára.

Stein porosz miniszter az alapító okiratról kifejtette, hogy „egy ilyen elhibá-

zott alkotmánytól csak nagyon gyenge befolyás várható Németország szerencséjére nézve”, és csak „remélni lehet, hogy a despotikus alapelveket, amelyekről több kabinet még nem tud megszabadulni, a közvélemény, a sajtószabadság és a példa ereje fokozatosan szétrombolja”.

1815 után a porosz állam ismét abszolutista monarchia lett, amelynek élén a király állt, akit sem a parlament, sem az alkotmány nem korlátozott. Hatalmának támasza a szinte kizárólag a nemesség tagjaiból álló bürokrácia és a hadsereg volt. A Hohenzollernnek biztosak voltak katonaságuk lojalitásában, amelyet hosszú ideig csak az országon belül vetettek be, mint például 1844-ben a szi-léziai takácsok megmozdulása ellen.

LÁZADÁS AZ EGYETEMEKEN

Az egységes német állam meghiúsulása miatti tiltakozásban az egyetemi ifjúság ragadta magához a kezdeményezést. A szétaprózott, sokféle diák-szervezetben tomborülő jénai diákok a „Tisztetség, szabadság, haza” jelszavával 1815-ben megalapították az Általános Német Diákszervezetet (Allgemeine Deutsche Burschenschaft). Ebben

vezető szerepet kaptak az 1813–1815. évi felszabadító háborúk egykori önkéntesei, közöttük Friedrich Ludwig Jahn, a francia uralom elleni tornamozgalom alapítója és Ernst Moritz Arndt történészprofesszor. A diákszövetség a Napóleon ellen küzdő lützowi diákönkéntesek egyenruhájának fekete-pirosarany színeit választotta.

A diákmozgalom gyorsan terjedt. 1817. október 18-án, a lipcsei népek csatája negyedik évfordulóján 11 német egyetem 500 hallgatója érkezett a wartburgi ünnepélyre (Wartburgfest), hogy a történelmi helyen a csatára s egyben az 1517. évi reformációra emlékezve nyilvánosan tüntessen az egységért és a szabadságért. A diákok egy kisebb csoportja több, reakciónak tekintett, „németellen” írást és – a hercegi elnyomás ellen tiltakozva – néhány egyenruhadarabot is elégetett. Emiatt a porosz és osztrák rendőrség felfigyelt rájuk, s a porosz hatóságok nyilvántartásba vették az ünnepély résztvevőit.

1818 októberében Jénában 14 német egyetem képviselői elfogadták a diákszövetségek alkotmányát, amelyben teljesen felszámolták a lokális vonásokat, és az egységes német diákság mellett tettek hitet, szimbolikusan előkészítve a jövőbeli egységet. A polgárság politikai ellenzékének magját alkotó diák-

OKTATÁS ÉS KUTATÁS A VILÁGHÍRŰ POROSZ TUDOMÁNY

Amikor 1506-ban I. Joakim választófejedelem az Odera melletti Frankfurtban megalapította az első brandenburgi egyetemet, az alma mater Viadrinát, még nem gondolhatta, hogy Poroszország a 19. században a világ tudományos életének egyik centrumává válik. Joakim – a korszak többi uralkodójához hasonlóan – olyan tudományos központot igyekezett teremteni, amely felértékeli uralmát, illetve képezi országa tisztviselőit. Az előd példáját követve a későbbiekben a porosz uralkodók is tudatosan támogatták a királyságban a tudományos életet.

Így I. Frigyes 1694-ben nemcsak a hallei egyetemet alapította meg, amely Christian Wolff filozófus és Christian Thomasius jogtudós révén a német felvilágosodás központja lett, hanem 1700. július 11-én a Királyi Porosz Tudományos Akadémiát is Berlinben. A szervezet a 19. század kezdetéig állami támogatás nélkül, különböző kalendáriumok előállításának és értékesítésének monopóliumából tartotta fenn magát. Első elnöke, Gottfried Wilhelm Leibniz az akadémiának modern struktúrát teremtett. A francia és az angol akadémiákkal ellentétben egyesítette a szellem- és természettudományokat, s így példaképpül szolgált a jövő akadémiáinak megalapításához.

Innovatív tudománytámogatást folytatott I. Frigyes Vilmos, a „katonakirály” is. Kibővítette a frankfurti és a hallei egyetemet, s modern tanszékeket – közgazdasági, politikai és kamarauygyek –

alapított. A kezdeti vonakodás után más egyetemek is felvették szakjaik választékába az államtudományokat. A 18. század közepén kialakuló képzett polgárság egyetemi oktatásának köszönhetően – amelynek tagjai már a teljesítmény s nem születési jogok és társadalmi helyzetük révén szereztek meg bírói, professzori vagy orvosi pozíciójukat – Poroszország a modernizáció motorja lett.

A Napóleontól 1806-ban elszenvedett megsemmisítő vereség nyomán radikális reformok születtek. III. Frigyes Vilmos meg volt győződve arról, hogy az ország elavult katonai és társadalmi struktúrája vezetett a katasztrófához. Jelszava az volt, hogy szellemi erővel kell pótolni az anyagi veszteségeket, ezért reformjainak alapja az oktatási reform lett.

Az oktatási reform elválaszthatatlanul összekapcsolódott Wilhelm von Humboldt nevével. 1809-ben porosz oktatási miniszterként megalapította Berlinben a Frigyes Vilmos Egyetemet, ahol először alkalmazták az oktatás és kutatás egységét. Ezzel megteremtette a tudomány felemelkedésének lehetőségét Poroszországban és Németországban. A Frigyes Vilmos Egyetem rövid idő alatt Németország vezető intézménye lett, amely Berlinben rövidesen egyesítette valamennyi szakirány legfontosabb képviselőit. Így a tudomány és az oktatás modernizálása döntő hatással volt a porosz-német polgárság fejlődésére.

Porosz királyi katonai parádé, 1837

szervezetek az egyetemi erkölcs túlnyomórészt protestáns, filozofikus elveit összekapcsolták az új nemzeti és liberális eszmékkel.

Az 1840-es évek elején a nemzeti kérdés megoldása mind sürgetőbbé vált. 1841 augusztusában írta Hoffman von Fallersleben breslauer irodalomtánnár az akkor még Angliához tartozó Helgoland szigetén a *Deutschlandlied*-et, amelyben a németek „testvéri” együttműködését sürgette, hogy leküzdjék a megosztottságot és az elnyomást. A dal gyorsan ismertté vált Németországban, különösen azután, hogy szövegét összekapcsolták Joseph Haydn zenéjével. A dal 1922-ben – Friedrich Ebert birodalmi elnök rendeletére – a németek himnusza lett.

A NÉMET VÁMSZÖVETSÉG

A gazdasági egység hiánya megakadályozta a Német Szövetség államait abban, hogy a kontinentális zárlat feloldása (1815) után egységes védővámokkal vessenek gátat a dömpingáron kínált angol áruk bevitelének. Az első

lépést 1818 májusában Poroszország tette meg, amikor új, belső vámtörvényével egységes vám- és kereskedelmi területté nyilvánította a széttagolt országot, s az idegen árukat megvámolta.

A Németország belső vámjainak megszüntetését sürgető német kereskedők és gyárosok érdekeinek képviselőit – porosz példa nyomán – a tragikus sorsú Friedrich List (1789–1846) tübingeni közgazdászprofesszor karolta fel. 1819-ben névtelenül megjelent *Levelek Németország gazdasági állapotáról* című munkájában határozottan kiállt a szabad kereskedelem akkor forradalmi gondolata mellett. A Német Kereskedelmi és Iparegyesület alapítójaként (1819) Metternichhez intézett beadványában Németország belső vámjainak megszüntetését követelte, ám Ausztria elutasító magatartása miatt ez a felvetés még eredménytelen maradt. Emellett a német ipar idegen termékek elleni védelmét javasolta. Jelmondata így hangzott: „A német népek közötti szabad kapcsolat nélkül nincs független Németország.”

List nézetei ütköztek a porosz szándékokkal, amelyek a nagy, egységes német gazdasági térséget porosz vezetéssel képzelték el. A szabad kereskedelem követelése miatt előbb a Német Szövetség rendszerét veszélyeztető ra-

dikálisnak bélyegezték, amikor pedig württembergi képviselőként demokratikus közigazgatási reformokat sürgett és emiatt bírálta a kormányt, 1824-ben letartóztatták, s csak kivándorlási ígérete után engedték szabadon. Hamarosan az Egyesült Államokba távozott. 1832-ben lipcsei amerikai konzulként tért vissza, s ebben a pozíciójában küzdött a vámegységért, a szabad kereskedelemért és az össznémet vasúthálózat kiépítéséért. Ennek magját a Lipcse-Drezda vonal képezte (1837–1839).

1833 márciusában Poroszország és Hessen-Darmstadt, valamint Bajorország és Württemberg megalakította a Német Vámszövetséget (Deutscher Zollverein), amelyhez később Thüringia, Szászország, Baden és Nassau is csatlakozott, ám Ausztria kívül maradt. A szervezetet Poroszország vezette, amely azt nemcsak a gazdasági, hanem a politikai egyesítés eszközének is tekintette.

Az 1848–1849. évi FORRADALOM

Az 1848-as forradalmi hullám Poroszországra is áterjedt. Berlinben a felkelők és katonák március 18-i utcai harcában több mint 400 ember halt meg. A berlini Alexanderplatzon vívott 14

órás barikádharc után a porosz király kapitulált, s visszarendelte csapatait. Ígéretet tett egy liberális kormány felállítására, s amnesztiát adott az összes politikai fogolynak. IV. Frigyes Vilmos bejelentette, hogy április 2-ra összehívja az egyesült Landtagot, és kiállt a poroszországi és németországi alkotmányozás gondolata mellett. Március 22-én a népképviselőkről és a polgári jogokról kiadott proklamációjában ígéretet tett Poroszország liberális, alkotmányos állammá alakítására.

Március 31-én a frankfurti ún. előparlamentben Poroszország, Bajorország, Württemberg, Baden, Hessen, Nassau és Frankfurt 51 ellenzéki politikusa kezdte meg tanácskozását. 1848. május 18-án az alkotmányozó gyűlés képviselői a frankfurti Paulskirchében (Szent Pál-templomban) ültek össze. Elnökké a hesseni Heinrich von Gagernt választották. A zömmel a polgárság tanult és tulajdonosi rétegeiből származó 585 küldött rendkívül eltérő nézeteket, irányzatokat, lakossági rétegeket és politikai meggyőződést képviselt. Többnyire egyéni véleményt hangoztattak, s nem valamely politikai vagy gazdasági csoportosulás küldöttjeként érkeztek Frankfurtba. Csak a tárgyalások során alakultak ki lassan közös vélemények és célok. A küldöttek „klubokba” szerveződve éttermekben és fogadóknál találkoztak. A Német Szövetség államainak küldöttei az első szabadon választott össznémet parlamentben elhatározták a nemzetállam megalakítását, amelyet demokratikus alkotmánnyal látnak el, s az állam élén a császár áll. Legfelső uralkodónak a küldöttek a porosz királyt választották.

A külpolitikai válság (Dánia megkísérelte Schleswiget bekebelezni államszövetségébe) és a radikálisokkal folytatott vita miatt a német birodalmi alaptörvény tervezetéről folyó tárgyalások csak 1848. október közepén kezdődhettek meg. A viták középpontjában az osztrák–porosz probléma állt: az egység Habsburg irányítású nagynémet vagy porosz vezetésű kislejtemet formában valósuljon-e meg. A kislejtemet egység hívei 1849 márciusára többségbe kerültek, s a nemzetgyűlés – Schwarzenberg osztrák miniszterelnök tiltakozása ellenére – a porosz irányítású császárságra szavazott.

A nemzetgyűlés 1849. március 27-én fogadta el a birodalmi alkotmányt, amely a külpolitika, a hadsereg, a törvényhozás és a gazdaság területén

erős, egységes hatalommal rendelkező államot hozott volna létre. A császárnak csupán felfüggesztő hatályú vétőjogot engedélyeztek; a Birodalmi Gyűlés (Reichstag) határozatait ugyan a birodalmi kormánynak jóvá kellett hagynia, de ha a Reichstag három egymást követő rendes ülészakán ugyanazt a határozatot változatlanul elfogadta, az akkor is törvényerőre emelkedett, ha nem kapta meg a kormány jóváhagyását. A kétkamarás Reichstag a német államok képviselőit tömörítő Államok Kamarájából (Staatenhaus) és az általános, titkos választójog alapján választott Népi Kamarából (Volks-haus) állt, amelyet a császár feloszlathatott.

A porosz király 1849. április 3-án a nemzetgyűlés delegációja előtt udvariasan visszautasította a császári koronát. Magánleveleiben azzal indokolta lépését, hogy ehhez nem érez elég erőt magában, különösen nem az ország egyharmadának (Ausztria) elvesztése árán – a korona Ferenc József császárt illeti. Ezzel kútba esett az egységes Németország parlamentáris, monarchikus, alkotmányos állammá alakításának frankfurti kezdeményezése. Az erős és hatalmas Poroszország elutasítása miatt a birodalmi alkotmány nem léphetett életbe.

EGY ÓRIÁS FELÉBRED

A polgári korszak mélyreható gazdasági változásokat hozott. Az intenzív iparosodás átalakította a mindennapokat, az emberek életkörülményeit, s felébresztette a szabadság, a függetlenség, az egyéni és kollektív jogbiztonság új tudatát, amely egyúttal a kialakuló tőkés társadalmi rendszer újszerű gazdasági működésének feltétele is volt. A társadalmi és politikai átalakulást azonban nehezen elviselhető emberi nyomorúság kísérte. A kora kapitalista társadalom évtizedekig küzdött az átalakulás problémáival.

A Ruhr-vidéken, Berlinben és Sziléziában a tömegtermelés centrumai alakultak ki, és Poroszország néhány éven belül szegény agrárországból modern gazdasági nagyhatalommá vált. A vállalkozók – közöttük Alfred Krupp, aki apjától egy kis acélöntödét vett át, amelyből világkiszéren fejlesztett ki – a szénben gazdag Ruhr-vidékből a legjelentősebb porosz ipari területet hozták létre.

Poroszország iparosodását főleg a vasútépítés hajtotta előre, amelyhez a

1795 a bázeli különbékében Franciaország semlegesíti Poroszországot

1801 a lunéville-i békében Franciaország kiterjeszti határát a Rajnáig

1803 Napóleon megszüntet 112 német államot

1806 a Szent Német-római Birodalom feloszlátása; a Rajnai Szövetség létrehozása 16 német állam részvételével

1806 porosz vereség Napóleontól Jénánál és Auerstädtnél

1807 a tilsiti béke, Poroszország felosztása

1807–1808 a jobbágyság és a feudális földtulajdon-monopólium megszüntetése Poroszországban

1810 a berlini egyetem alapítása

1812 Poroszország felkelése Napóleon ellen

1813 Napóleon veresége Lipszénél; a Rajnai Szövetség széthullása

1814–1815 a bécsi kongresszus; a régi birodalom helyébe a Német Szövetség lép

1817 a wartburgi ünnepély

1819 a Krupp cég megalakulása

1835 az első német vasútvonal Nürnberg és Fürth között

1840 IV. Frigyes Vilmos trónra lépése Poroszországban

1849. március 28. a nemzetgyűlés IV. Frigyes Vilmos porosz királyt német császárrá választja

mozdonyokat August Borsig berlini üzeme állította elő. 1841-ben megépítette első mozdonyát, 1854-ben az ötvenes éveket, s négy év múlva az ezrediket. A Borsig-művek Nagy-Britannián kívül a legnagyobb gyártóvá vált.

Az ipari forradalommal egy új társadalmi osztály jött létre: a rövidesen milliókat számláló proletariátus, amelynek tagjai a gyárakban és bányákban a legkeményebb munkakörülmények között, gyakorta 17 órás műszakokban, betegség-, baleset- és öregkori biztosítás nélkül dolgoztak, s bérük alig érte el a létminimumot. Mégis ritkán került sor sztrájkra; erős munkásmozgalom Poroszországban csak az 1860-as évek közepétől alakult ki. ♦

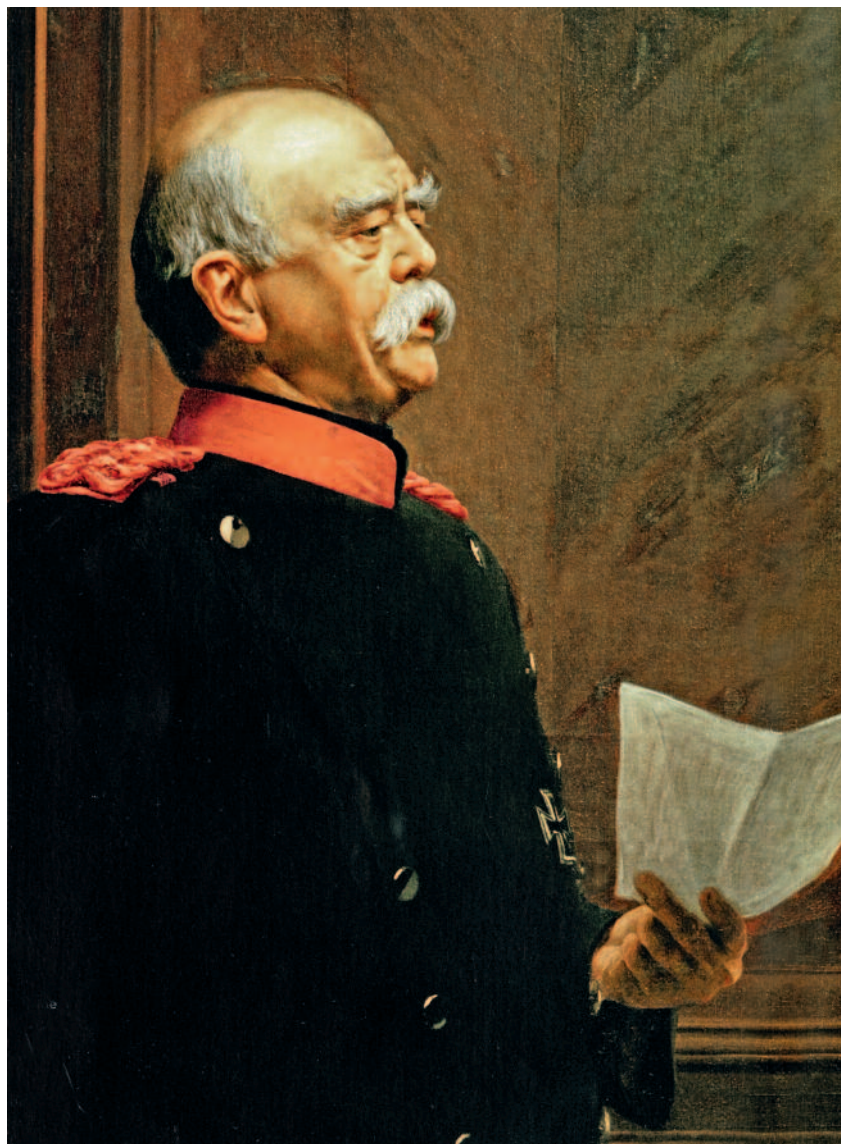

IV.

A CSÁSZÁRSÁG SZÜLETÉSE ÉS BUKÁSA

1861-1918

1871-ben létrejött a Német Birodalom. Élére Poroszország királya, I. Vilmos került, aki a császári címet is viselte. De az új nagyhatalom igazi vezetője a kancellár, Otto von Bismarck volt. A birodalom megalakulásával megváltoztak a hatalmi struktúrák a kontinensen. Európa szívében egy csapásra gazdasági és katonai óriás keletkezett, és erre az új nagyhatalomra Poroszország nyomta rá a bélyegét. Élén a Hohenzollern király állt; ő nevezte ki a kancellárt – aki egyúttal porosz miniszterelnök is –, döntött háborúról és békéről, s a haderők főparancsnoka volt. Az új állam valójában „a német nemzet porosz birodalma” – írta egy korabeli történész és publicista.

1861-ben a Porosz Királyság élére I. Vilmos került, aki a következő évben Otto von Bismarckot nevezte ki a kancellári tisztségre. Bismarck a kinevezése után egy héttel, 1862. szeptember 30-án a ház költségvetési bizottságában tartott programbeszédében kifejtette: „Poroszországnak egyesítenie és tartalékolnia kell erejét a kedvező pillanatra, amelyet már néhányszor elmulasztott; Poroszországnak a bécsi szerződés szerinti határai alkalmatlanok az egészséges állami létre; a kor nagy kérdéseit nem beszédekkel és többségi határozatokkal döntik el – ez volt 1848 és 1849 nagy hibája –, hanem vassal és vérrel.” A Bismarck által kifelé meghirdetett hatalmi demonstráció rövidesen az országon belül is érvényesült. A későbbiekben költségvetés nélkül kormányzott, korlátozta a sajtót, ha intézkedéseit bírálta, s rendszabályokkal fenyegette a liberális tisztviselőket, akik gáncsolták politikáját.

EGYESÍTÉSI HÁBORÚK

Mivel Bismarck az alkotmány kérdésében mégsem tudta eldönteni a küzdelmet a maga javára, külpolitikai sikerekre volt szüksége. Poroszországot és Ausztriát habozás nélkül, következetesen belevitte a Dániával 1848 óta állandósult konfliktusba, amely a liberálisok nemzetállami koncepciójának is alapját képezte. Dánia 1863-ban annektálta Schleswiget, de az 1864. évi porosz-osztrák-dán háborúban vereséget szenvedett. Az 1865. évi gasteini szerződésben Ausztria megkapta a tőle távol fekvő Holstein közigazgatási jogát, míg Poroszország megszerezte Lauenburg hercegséget és Schleswig igazgatását, valamint a kiel kikötő felügyeletét és a holsteini területen áthaladó, az Északi- és Keleti-tengert összekötő csatorna építési jogát.

1866. április 9-én a Bundestagban Bismarck előállt az Ausztria számára elfogadhatatlan kisméretű megoldáshoz vezető javaslattal, hogy a Szövetségi Gyűlést az általános és egyenlő választások alapján összeülő parlamenttel váltsák fel. Ausztria válaszul a Német Szövetség döntését sürgette Schleswig és Holstein ügyében.

A hatalmi kérdés így hangzott: Poroszország vagy Ausztria, mert Német-

---

Otto von Bismarck kancellár

---

országban csak egy hely volt kiadó. A porosz-osztrák háború csupán néhány hétig tartott. A modern fegyverekkel felszerelt és a legújabb technikai vívmányokat (vasút, telegráf) használó porosz, illetve az elavult szervezetszerű és fegyverzetű osztrák főerők összecsapása 1866. július 3-án a csehországi Königrätz és Sadowa között egyértelmű porosz győzelemmel zárult. Bismarck a hadjárat gyors befejezésére, a béke nemzetközi biztosítására, Ausztriával gyors és korrekt békekötésre (Prága) törekedett, mert Ausztriára nagyhatalomként és szövetségi partnerként továbbra is számított. De Ausztria leválasztása Németországról elkerülhetetlen volt. Erről már az 1866. augusztus 23-i prágai békeszerződés 4. cikkelye rendelkezett, amely kimondta: *„Őfelsége, Ausztria császára elismeri az eddigi Német Szövetség felbomlását, és hozzájárul Németország újjáalakításához az osztrák császári állam részvétele nélkül.”* Ugyanitt elismerte Poroszország államalakítási igényét a Majna vonalától északra a megalkandó Északnémet Szövetségben, illetve e szövetség „nemzeti kapcsolatát” a délnémet államokkal, amivel Ausztria hozzájárult Észak- és Dél-Németország nélküle megvalósuló nemzeti egyesítéséhez.

A porosz-osztrák („német”) háború következtében a Majna vonalától északra 22, önállóságában még meghagyott közép- és kisebb állam szövetségével létrejött az Északnémet Szövetség (Norddeutscher Bund). Ausztria észak-németországi szövetségeseivel azonban Bismarck jóval keményebben bánt el. Annektaálta Hannover, Kurhesent, Nassaut és Frankfurt am Maint, Szászországot viszont érintetlenül hagyta, mert Franciaország és Ausztria egyaránt ragaszkodott hozzá. Ezzel a Maas és a Memel folyók között zárt porosz államterület jött létre. Hosszú tárgyalások és részben éles viták után, 1867. április 17-én elfogadták az Északnémet Szövetség alkotmányát, amely július 1-jén lépett életbe. A föderalista (Bundesrat) és liberális elemekkel (Reichstag, szabad, általános választójog) Bismarck vonzóvá tette a belépést a délnémet államok számára, és Németország közvéleményét is megnyerte a német egyesítés „felülről” végrehajtandó útjának.

Franciaország azonban presztízssikerre vágyott, bejelentette vásárlási igényét a Német Szövetség egykori erődítményére, Luxemburgra, ahol még porosz csapatok állomásoztak. Majd a spanyol trónutódlás körül alakult ki 1868–1870-ben diplomáciai válság. Bismarck az ún. emsi távirat tartalmát változtatlanul hagyva egy formailag rövidített, ezért kiélezettebb, a kapcsolatok mintegy lezáró jellegű változatot készített, amelyet eljuttatott a sajtónak és a német külképviseletek révén az európai kormányoknak. A francia kormány úgy érezte, hogy kimerítették

A königrätzai csata, 1866

a tárgyalási lehetőségeket, ráadásul türelmük végére értek. Az évek óta tartó megalázás és állandó visszavonulás után csak a háborúba menekülés maradt számára. 1870. július 19-én a francia kormány hadat üzent Poroszországnak. A közös nemzeti sors érzése a háborúban patriotizmussá változott. A délnémet államok Poroszország oldalára álltak. Bismarcknak sikerült a nemzeti mozgalmat egyesítési tervei szolgálatába állítania.

A BIRODALOMALAPÍTÁS

Franciaország a Poroszország vezette koalíciós német államok elleni háborúban rövidesen a teljes katonai összeomlás szélén állt. A francia főerőket a metzi erődben és Sedannál a német csapatok bekerítették és már másnap kapitulációra kényszerítették. III. Napóleon fogságba esett, rendszere összeomlott. 1870. szeptember 2-án Sedannál a francia hadsereg letette a fegyvert, szeptember 4-én pedig Franciaországban kikiáltották a köztársaságot. Az új kormány folytatta a harcot az előrenyomuló német csapatokkal szemben, de a háború menetét nem tudta megfordítani. A francia fővárost a német csapatok két héttel a sedani ütkö-

A császárság kikiáltása, Versailles, 1871

zet után bekerítették. Metz védőserege októberben, a szeptember óta ostromlott Párizs pedig 1871. január 28-án kapitulált.

De már ez előtt sor került a nevezetes aktusra, amikor 1871. január 18-án a versailles-i kastély tükörtermében a porosz királyt német császárrá koronázták. Az eseményt és a helyszínt nyilvánvaló sértésnek szánták a német egységet makacsul akadályozó Franciaországnak. Bismarck már az első győzelmek után egyenként tárgyalt a délnémet államokkal az egyesítésről, s főként Bajorországnak tett messzemenő engedményeket. A Versailles-ban jelen lévő német hercegek előtt Bismarck felolvasta a német néphez intézett felhívást, amelyben a 74. életévben járó I. Vilmos porosz király elfogadta a német császári koronát.

A Német Birodalom a versailles-i császári proklamációval még korántsem alkotott „kész” politikai és gazdasági egységet. Az új állam 25 szövetségi államot egyesített, amelyekhez a győztes háború nyomán a Franciaországból kiváló „Elzász-Lotaringia birodalmi tartomány” társult. Ezek a szövetségi államok területük, lakosságuk lélekszáma és gazdasági súlyuk tekintetében rendkívüli eltéréseket mutattak. 1890-ben a 349 ezer km²-nyi Porosz Királyság területén 30 millióan éltek, Bajorország 5,5 millió, Szászország 3,5 millió, Württemberg 2,5 millió lakost számlált, miközben a 340 km²-nyi Schaumburg-Lippe hercegségben 39 ezer lakos élt.

Az 1871-ben létrejött Német Birodalom általános, közvetlen, titkos és egyenlő választójogának „demokratikus” engedményei mögött politikai megfontolások húzódtak meg. Választójogot kapott minden 25 éven felüli német férfi (kivéve a szegénységi támo-

gatásból élőket). A nők azonban sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek.

Az újonnan megválasztott parlament első feladata a birodalmi alkotmány elfogadása volt, amelyet 1871. április 14-én 375:7 arányban szavaztak meg s az első világháború végéig – jelentéktelen változtatásokkal – érvényben maradt. Csak az 1918. évi, ún. októberi alkotmány vezette be a kancellár és az államtitkárok parlamenttől való függőségét. Mivel a birodalmat monarchista szövetségként határozta meg, az alkotmány nem ismerte a népszuverenitás modern elvét. A szuverenitást alkotmányjogilag a kormányzó hercegek és a szabad államok szenátusai testesítették meg.

Bismarck az 1871. májusi frankfurti békeszerződésben ötmilliárd frank jóvátételre kötelezte Franciaországot, és anektálta Elzász-Lotaringiát, elfogadva azt a stratégiai érvelést, hogy a Vogezei Rajna menti magaslatainak, va-

BISMARCK KONZERVATÍV FORDULATA

Röviddel a Franciaország elleni győzelem és a Német Birodalom megalakulása után az új birodalom mély belpolitikai konfliktust élt át: összeütközésre került sor a birodalom, annak néhány tagállama, liberális pártjai, illetve a római katolikus egyház és a német katolicizmus között. A fokozatosan élesedő küzdelemre vonatkozó Kulturkampf kifejezést először Rudolf Virchow (1821–1902) ismert orvos és baloldali liberális képviselő, a Haladó Párt vezetője használta 1873 elején.

Bismarck a politikai katolicizmus híveit a birodalom ellenfeleinek nyilvánította, s a Centrumpárt, valamint a katolikus Franciaország és Ausztria összefogásától tartott. Elutasította a kormányzatával szembehelyezkedő centrumpárti föderalista törekvéseket is, amelyek a részállamok lehető legnagyobb függetlenségének fenntartását forszírozták.

Bismarck a Kulturkampfot „belpolitikai preventív háborúként” indította el. Első intézkedésként 1871 júliusában feloszlatta a porosz kultuszminisztérium katolikus osztályát. Ugyanezen év decemberében birodalmi törvényként kibocsátotta az ún. szószékpáragrafust, amely a büntető törvénykönyv kiegészítéseként megtiltotta a lelkészeknek, hogy hivatásuk gyakorlása közben államügyeket „a közbékét veszélyeztető módon” (szószékről) tárgyaljanak. Retorzióként hivatalukból való felmentést és börtönbüntetést helyezett kilátásba.

Az 1872. márciusi iskolafelügyeleti törvénnyel Bismarck az iskolák hagyományos egyházi felügyeleti jogát – a tanárok és tantervek felett – Poroszországban állami felügyelettel váltotta fel. 1872-ben betiltották a jezsuita rendet a Német Birodalom területén. 1873-ban Poroszországban a papok képzését és alkalmazását állami ellenőrzés alá vonták; a papoknak állásuk elfoglalása előtt „kulturvizsgát” kellett tenniük, amelyet német állami egyetemi tanulmányokhoz kötöttek. Végül 1875-ben a Reichstag elfogadta, hogy csak a polgári anyakönyvvezető előtti házasságkötés törvényes; az egyházi esküvő ezzel pusztán vallási-szimbolikus aktussá vált. Megszüntették a katolikus egyház állami pénzügyi támogatását.

A Kulturkampf mindinkább megmérgezte Németország politikai és szellemi légkörét, és veszélyeztette az

alapvető jogokat. A viták rendezésére alkalmat kínált IX. Piusz pápa 1878 elején bekövetkezett halála. Mivel az új pápa, XIII. Leó (1878–1903) is kompromisszumkészséget mutatott, Bismarck a Kulturkampf befejezése mellett döntött. A birodalom és a római egyházvezetés hosszú tárgyalásainak eredményeként a legtöbb intézkedését visszavonták. A Kulturkampf leépítése az 1870-es évek végétől összekapcsolódott a birodalomban végbemenő alapvető belpolitikai fordulattal. Bismarck és a liberális pártok addigi érdekszövetsége felbomlott. Alternatív politikai partnerek csak a konzervatívok kínálkoztak.

1878. május 11-én Max Hödel iparossegéd a berlini utcán több pisztolylövést adott le I. Vilmos császárra, de célt tévesztett. A helyszínen elfogott merénylőnek nem voltak világos politikai indítékai és nem állt kapcsolatban pártokkal. Mindazonáltal Bismarck elérkezettnek látta a pillanatot, hogy fel lépjen a szociáldemokratákkal szemben, akik nem titkolták, hogy alapvetően szembehelyezkednek a fennálló politikai és társadalmi rendszerrel. 1878. október 21-én – a konzervatívok és a nemzeti liberálisok egyetértésével, a Centrum, a Haladó Párt és a szociáldemokrata frakció ellenszavazata ellenére – életbe lépett a „szociáldemokrácia közveszélyes törekvései elleni törvény”, amely betiltotta a „fennálló állami és társadalmi rendszer megdöntésére irányuló szociáldemokrata, szocialista vagy kommunista törekvésű egyesületeket”, gyűléseket, folyóiratokat s az ilyen célra indított pénzgyűjtést.

Bismarck a munkáspárt rendőri elnyomásával egyidejűleg messzire tekintő és példás állami szociálpolitikával igyekezett javítani a munkásság helyzetén, ettől remélte a munkások jobb betagozását a társadalmi és politikai rendszerbe. Ezzel egyrészt az állam számára próbálta megnyerni őket, másrészt politikai szervezetüket, a szociáldemokrata pártot is gyengíteni igyekezett. 1881 novemberében a Reichstagban császári üzenet formájában a munkások számára baleset-, betegség-, rokkantsági és öregségi biztosítást helyeztek kilátásba. A tervzet nyomán 1883 júniusában kiadott első törvény az évi 2000 márka alatt kereső munkások és alkalmazottak betegségbiztosítását szabályozta; a járulék kétharmadát a biztosított, egyharmadát a munkaadó fizette. Mindezt ingyen orvosi kezelés, illetve betegség idejére, maximum 13 hétig 50%-os táppénzt járt.

lamint Metz és Strassburg erődjeinek birtoklásával a jövőben megszűnik Dél-Németország fenyegetettsége. A német nemzeti mozgalom követeléseinek teljesítésétől pedig a délnémet lakosság helyenként még mindig felbukkanó poroszellenes hangulatának enyhülését remélte.

A német-francia háborúban elért katonai sikerek nyomán erősödött fel az a követelés, hogy a békeszerződéssel francia területeket csatoljanak a Német Birodalomhoz. Így terelődött a figyelem biztonsági megfontolásokból és a nemzeti mozgalom követelésére a kétszáz évvel korábban Franciaországhoz került Elzászra és Lotaringiára. A helyi lakosság többsége viszont inkább Franciaországnál maradt volna, így a terület annektálása újabb háborús gócot hozott létre. Franciaország soha nem békélt meg Elzász és Lotaringia elvesztésével. Ekkor született meg a németeket „ösellenségnek” tekintő tézis és a reváns eszméje.

Az 1884. júniusban megjelent baleset-biztosítási törvény szerint baleset esetén a teljes kártalanítást a vállalkozók szakmai szövetkezete vállalta, halálos baleset esetén pedig a hátramardottaknak nyugdíjat fizetett. A baleset-biztosítás a betegbiztosítás lejártaival, tehát a 14. hét után kezdődött. Tartalmazta a gyógykezelési költségeket, valamint a keresetnélküliség teljes idejére az utolsó munkabér kétharmadát.

A szociális törvények sorát 1889 júniusában az öregségi és rokkantsági biztosítás zárta le. Az évi 2000 márka alatt kereső munkások és alkalmazottak hozzájárulásait a biztosított és a munkaadó 50-50%-os arányban fizette, s szerény állami támogatás (évi 50 márka) is járt. Minden 70 év feletti munkásnak életfenntartási hozzájárulást, munkaképtelenség esetén pedig rokkantsági nyugdíjat biztosított, amely az átlagbér egyharmadát tette ki. A gyakorlatban azonban inkább rokkantsági és öregségi nyugdíjat fizettek, mivel a biztosítottak többsége a 70. életéve elérése előtt munkaképtelen lett.

A császárság törvényes biztosítási rendszere a dinamikus lakosságnövekedés bázisán kifogástalanul működött. A betegek, az idősek és a rokkantak keresőképtelenné vált kis rétegének fizetendő összeggel szemben a nagyszámú munkaképes, viszonylag fiatal ember biztosítási befizetései álltak, így a társadalombiztosítás egyes ágazatainak pénzügyi mérlege pozitív volt.

BISMARCK KÜLPOLITIKÁJA 1871 UTÁN

Amikor a Német Birodalom megalakult, azonnal felmerült a kérdés, lehetséges-e az országot az európai hatalmi koncertbe integrálni. Bismarck rávette Oroszországot, hogy a német-francia háborúban ne álljon Franciaország oldalára, amellyel ugyan 1871 májusában Frankfurtban békét kötött, ezt azonban nem követte kibékülés. Ausztriát 1866-ban Poroszország katonai erővel kiszorította Németországból, ezért feltételezhető volt, hogy Bécs minden alkalmat megragad a porosz hegemonia megtörésére és a Németországba való visszatérésre.

Az európai egyensúlyra és a status quo-ra figyelő Anglia volt az egyedüli nagyhatalom, amelytől az 1870-es években kevésbé tartott. Mindazonáltal az angol-francia szövetséget sem zárta ki teljesen. Német szemszögből úgy tűnt,

hogy a gyenge Törökországot nyugodtan kihagyhatja Közép-Európa szövetségi kalkulációiból. Legfeljebb közvetett veszélyt jelenthetett, mert Törökország gyengesége Oroszországot, Ausztria-Magyarországot és Angliát arra csábította, hogy Törökország rovására saját terveket szövögessen. S valóban, a következő évtizedekben éppen a Közel-Kelet és a Balkán lett az európai politika válságövezete és állandó tűzfészke.

Bismarck arra kényszerült, hogy a birodalom külső biztonságát koalíciókkal oldja meg. 1871 után – a status quo fenntartása érdekében – nem kívánt világpolitikát folytatni, amely miatt azonnal Angliába ütközött volna, hanem csupán európai politikát. A bismarcki politikának volt egy születési rendellenessége: Elzász-Lotaringia, amelynek elcsatolása miatt a Franciaországgal való megbékélés nem jöhetett szóba. A francia-orosz közeledés megakadályozása érdekében pedig létrehozta a három császár egyezményét, amelyet Oroszország, Ausztria és Németország uralkodói 1873 májusában és októberében írtak alá.

Az 1878. június-júliusi berlini kongresszuson Bismarck az európai államférfi szerepében tetszelgett: az összeurópai erőegyensúly érdekében a Balkán újjárendezésére törekedett. Ezért megakadályozta Oroszország háborúba keveredését Ausztria-Magyarországgal, illetve Angliával. Mindkét ország a saját érdekeit látta veszélyeztetve, amikor az oroszok az 1877–1878. évi orosz-török háború után a török uralom alól felszabadult balkáni népek sorsát önkényesen a kezükbe akarták venni. Oroszország elégedetlen volt a német támogatással. A cári udvarban és az orosz közvéleményben erősödött a németellenes hangulat, amely összekapcsolódott a mindinkább politikai erővé váló pánszlávizmussal. Bismarck következetesen elutasította Németország, Ausztria-Magyarország és Anglia szövetségét, amely Oroszországot azonnal Franciaország karjaiba taszította volna.

Az 1879. október 7-én aláírt, defenzív jellegű „kettős szövetségben” Németország és Ausztria-Magyarország kötelezettséget vállalt arra, hogy orosz támadás esetén segítséget nyújtanak egymásnak és közösen kötnek békét, más hatalom támadása esetén pedig legalább jóindulatú semlegességet tanúsítanak. A szövetség az első világháború végéig állt fenn.

Oroszország nem sokat remélhetett a Franciaországgal kötendő szövetségtől, mivel Németország ereje – lehetséges szövetségeseivel együtt – nagyobbak bizonyult, mint a megbízhatatlan és politikailag elszigetelt Franciaországé. Bismarck azzal indokolta I. Vilmos császárnak az Oroszország, Ausztria-Magyarország és Németország közötti szerződés szükségességét, hogy a német politikának *„mindig különösen fontos feladata volt megőrizni a békét a velünk szomszédos és baráti nagy monarchiák között, mert a velük való szaktáással Németország abba a súlyos helyzetbe kerülne, hogy az egyik ellenségeségét közvetlenül magunkra vonnánk, vagy mindkettővel összevesznénk”*.

A három császár 1881. június 18-i szerződése voltaképpen semlegességi szerződés volt; ezen túlmenően azonban ismételtlen megerősítette a berlini kongresszus legfontosabb rendelkezéseit, elhatárolta és kölcsönösen garantálta az orosz és osztrák-magyar érdekszférákat a Balkánon, illetve Törökországgal szemben.

1882-ben váratlan lehetőség kínálkozott Franciaország elszigetelésére, amikor Olaszország Tunisz francia megszállása után belépési szándékát jelezte a német és osztrák-magyar kettős szövetségbe. Az 1882. május 20-án Bécsben megkötött hármas szövetség Bismarck szövetségi politikájának inkább véletlen mellékterméke volt. Olaszország sohasem állt szövetségi törekvései középpontjában, megbízhatóságát és katonai ütőerejét sem becsülte sokra. Viszont kétoldalú kapcsolatokat keresett Oroszországgal, ami az 1887. évi német-orosz viszontbiztosítási szerződésbe torkolt. A három császár szövetségének megújítása az osztrák-orosz ellentétek – elsősorban az 1885–1886. évi bulgáriai válság – miatt azonban már lehetetlennek bizonyult.

A VILMOSI ÚJ KORSZAK

A 29 évesen német császárrá és porosz királlyá koronázott II. Vilmos (1888–1918) már Németország gyors, látszólag ellenállhatatlan fellendülésének korszakába – birodalomalapítás, iparosítás, az ország vezető európai hatalommá válása – született bele, ami meghatározta gondolkodását is: csak győzelmeket látott, vereség nélkül. Apja, III. Frigyes korai halálával elmaradtak a várakozás hosszú évei; hirtelesen a csúcsra került, ahol parvenüként

viselkedett. Szigorú fiatalkori nevelése miatt elismerésre vágyott, s talpnyalókkal vette körül magát. Könnyen befolyásolható, mértéktelen és fennhéjázó volt, az újjgazdagok törtető világának – csupa pompa és ragyogás – tipikus megtestesítője lett. Vilmoshoz hasonlóan a birodalom is törtető lett.

Bismarck kezdettől fogva fenntartással viseltetett a fiatal császárral szem-

ben, aki főleg a kancellár egyensúlyozó külpolitikáját kifogásolta. A közvélemény túlnyomórészt pozitívan fogadta a dinamikus császárt, akinek nézeteit majd az idős kancellár tapasztalatai helyes irányba terelik.

II. Vilmos azonban nem tűrte, hogy bárki is irányítsa. Bismarck sem volt többé a tévedhetetlen politikus a német közvélemény szemében. Az 1880-

I. Vilmos huszáregyenruhában

as évek végén nyíltan napvilágra kerültek téves elképzelései a Kulturkampf és a szocialistaellenes törvény ügyében. A védővám-politikára való áttérés pedig a várakozásoknak megfelelően növelte ugyan a birodalom bevételeit,

a kancellár messzebbre tekintő pénzügyi és adóreformja azonban meghiúsult a parlament ellenállásán.

A szociális biztosítás rendszerét számos kortárs pozitívan ítélte meg, de a munkásság, amelyet Bismarck ezzel az államhoz kívánt kötni, a kötelező beteg-, nyugdíj- és rokkantsági pénztári tagságot inkább bércsökkentésnek tekintette. Bismarck ugyanis nem tudta keresztülvinni eredeti elképzelését, hogy a biztosítási költségeket teljesen vagy részlegesen az állami költségvetésből finanszírozzák. A munkásokat nem tudta politikailag alkalmazkodó „állami nyugdíjassá” tenni, mert biztosításukat részben saját zsebből kellett fizetniük. Ezen túlmenően a védővámok inkább a birodalom és az egyes államok költségvetését gyarapították, s eközben főleg az élelmiszerek fogyasztói ára emelkedett.

1890. március 15-én reggel II. Vilmos rendkívül udvariatlan formában magához rendelte Bismarckot, és éles

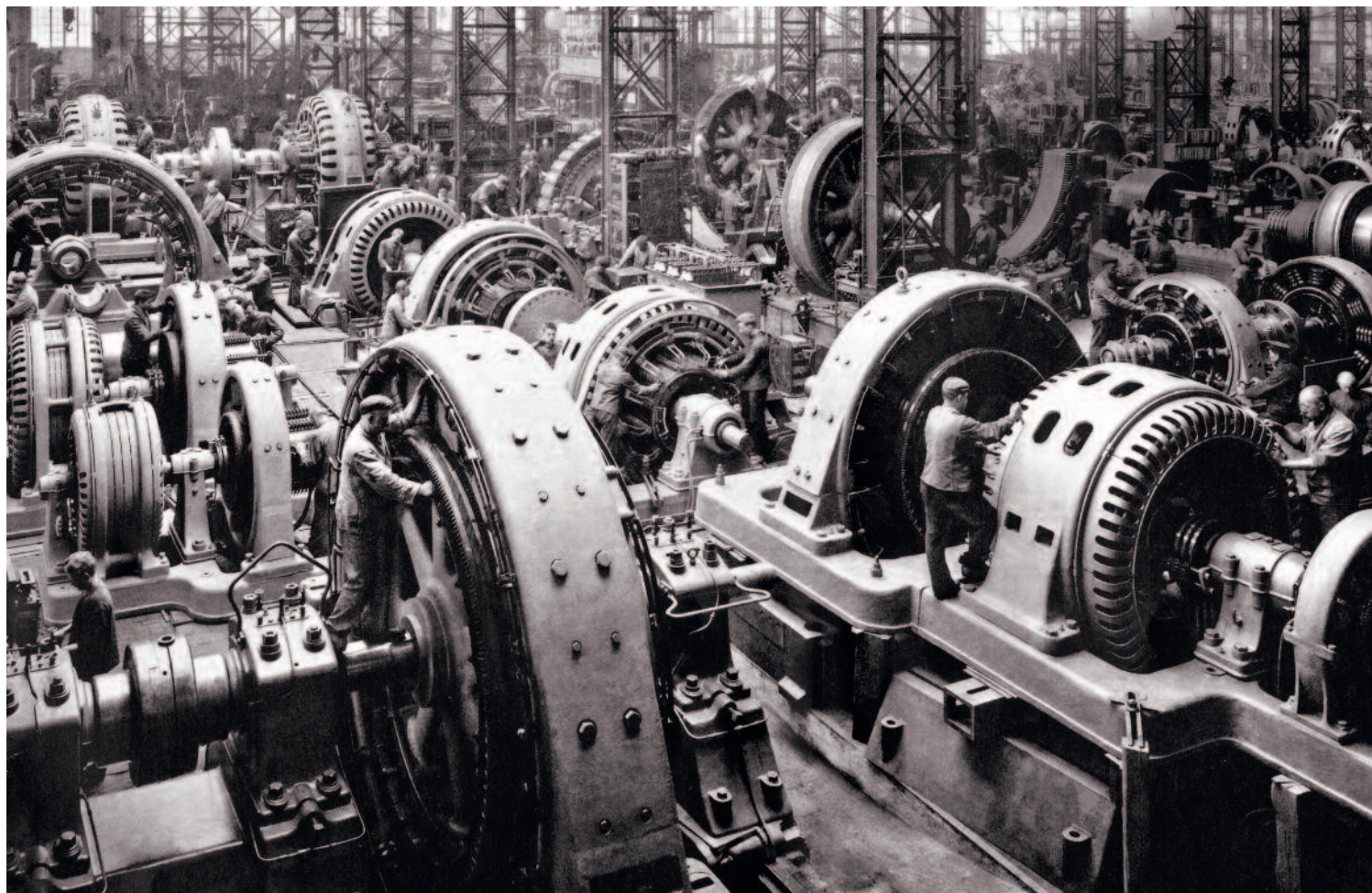
III. Frigyes Vilmos, az 1888-ban 99 napig uralkodó császár

szemrehányásokkal illetve állítólagos vagy tényleges önkényeskedéséért. Bismarck dühösen reagált, s három nap múlva hivatalosan is benyújtotta lemondását. Ebben állítólagos külpoliti-

kai vitájukat helyezte a középpontba, jöllehet kancellársága lezárulásának alapvetően belpolitikai okai voltak. 1890. március 20-án a császár a várakozásoknak megfelelően elfogadta Bismarck lemondását. A döntést Németország túlnyomórészt megkönnyebbüléssel vette tudomásul. „A révkalauz elhagyja a fedélzetet” – írta karikatúrája alá egy angol lap.

A vilmosi új korszakot a nagyzási hőbort jellemezte. Az elért eredmények már maguktól értetődőnek tűntek, és az emberek még többre vágytak. Az okos önmérséklet, az elért vívmányok megőrzése és a konszolidáció bismarcki politikája nem vonzotta a fiatalokat. A birodalomra egyesülés és Németország európai elfogadtatása után világméretben kell gondolkodni: „teljes gőzzel előre” Németország világhatalmi pozíciója felé – ismételte II. Vilmos. „Új irányvonalon” kezdetben elsősorban belpolitikai intézkedéseket értettek. Aktív szociálpolitikával, a szociális törvénykezés bővítésével igyekeztek kiegyezni a munkássággal és a társadalom más, ellenzéki csoportjaival.

AEG turbinagyár, Berlin, 1880 körül

A bismarcki külpolitika állandó eleme kezdettől fogva Oroszország érdekeinek figyelembevétele, illetve Poroszországhoz és Németországhoz kötésével a francia szövetségtől való távoltartása volt. E politika többször – különösen az 1885–1888. évek európai válsága idején – áldásosnak bizonyult Németország és a közép-európai béke megőrzése érdekében.

Az Oroszországgal három évre kötött viszontbiztosítási szerződéssel Bismarck még egyszer aláírta Oroszország jelentőségét Németország biztonság szempontjából, s kifejezte meggyőződését, hogy az Oroszországgal kötött szövetség akkor is fenntartandó, ha feszültségek támadnának Oroszország és Ausztria–Magyarország között. Egyúttal megkísérelte az orosz diplomácia figyelmét elterelni az európai centrumtól.

A német–orosz viszontbiztosítási szerződés 1890-ben meghosszabbításra várt, ám II. Vilmos állásfoglalásával valóra váltak Bismarck félelmei: széthullott az Oroszországgal fennálló szövetség, s a keleti kolosszus figyelme azonnal Franciaország felé fordult. Már 1892 augusztusában elkészült egy orosz–francia katonai egyezmény tervezete, amely az év végén jogerőre emelkedett. Az orosz–francia szövetség nem jelentett automatikusan háborút. Németország még elháríthatta a fenyegetést, jóllehet a hármas szövetség és a német–orosz megállapodás bismarcki kettős stratégiáját aligha lehetett megismételni. De sietni kellett, mert az idő nem Németországnak dolgozott.

NÉMETORSZÁG HELYET KÖVETEL MAGÁNAK „A NAP ALATT”

Miután a birodalomalapítással a német nemzeti mozgalom elérte nagy célját, természetesnek tűnt, hogy a nemzeti lelkesedés idején a német hatalmat – miként azt korábban Anglia, Spanyolország és Franciaország is tette – gyarmatok szerzésével a tengerentúltra is igyekeznek kiterjeszteni. A tengerentúli terjeszkedés előkészítése az 1840-es években indult, amikor a gyarma-

tokat mindinkább a nemzeti gazdagság forrásának, az expanziót pedig gazdasági megfontolásokból egyenesen korszükségletnek tekintették. Nem „humanitárius célokat” követtek, hanem a túlnépesedés levezetését és a lakosság ellátását tekintették a legfontosabbnak. Felmerült a kivándorlás megszervezése és az anyaország számára hasznosnak tűnő területek kijelölése is. A terjeszkedésben már tapasztalt Anglia példája pedig rövidesen flottaépítésre ösztönözte Németországot.

A vilmosi korszakban megkezdődött a többi gyarmati nagyhatalomhoz való felzárkózás kísérlete. Németország és Olaszország olyan államokként vettek részt Afrika felosztásában, amelyek nemzeti egysége csak néhány évtizeddel korábban alakult ki, és a gyarmatszerzést gazdasági jelentőségén túlmenően újonnan szerzett presztízsük megerősítésének is tekintették. A „világpolitika” óhaja a birodalomalapítás logikus következménye volt s a

→
→
II. Vilmos

II. VILMOS SZOCIÁLIS REFORMJAI

1889 rokkantsági és öregségi biztosítási törvény

1890 Bismarck szocialistaellenes törvényének megszüntetése

1890 31 biztosítóintézet megalakulása

1891 az első nyugdíjak kifizetése a tartósan munkaképtelenek és a 70 év feletti munkások számára

1891 munkásvédelmi törvény növédelemmel, korlátozott éjszakai munka, vasárnapi pihenőnap és gyermekvédelem

1891 az állami iparfelügyelet bevezetése

1891 az üzemi önkéntes munkásbizottságok engedélyezése

1891 a vasárnapi munka megtiltása az iparban és a kézműiparban

1892 a betegbiztosítási törvény kiegészítése

1895 a vasárnapi munka megtiltása a kereskedelemben

1899 rokkantságbiztosítási törvény

1901 a munkáslakás-építés támogatása

1905 munkásbizottságok kötelező felállítása a bányauzemekben

1908 a munkaidő felső határának megállapítása, a nők és a gyermekek éjszakai munkájának eltörlése

1911 a birodalmi biztosítás rendszerének elfogadása

1911 a hátramaradottak nyugdíjának bevezetése

1911 biztosítási törvény az alkalmazottak számára

1911 az otthoni munkáról szóló törvény elfogadása

1916 a munkások nyugdíjkorhatárának leszállítása 70-ről 65 évre

1916 a nők nyugdíjkorhatárának leszállítása 60 évre

többi nagyhatalommal való egyenjogúság elérésére irányult.

A birodalom helyet követelt magának „a nap alatt”, s a követelés egybeesett a flottaépítési határozattal. 1898 áprilisában megalakult a rövidesen egymillió tagot számláló Német Flottaegylet (Deutscher Flottenverein). Többé már nem kereskedők és a külföldi német magánberuházások védelméről volt szó, hanem Németország világhatalmi rangra emeléséről.

A „világpolitika” a kínai boxerláadás leverésére küldött európai intervenció csapatok kapcsán vált hivatalos német kormányprogrammá, amelyet a közvélemény is támogatott. A német világpolitikában elsősorban gazdasági és hatalmpolitikai megfontolások érvényesültek, a német gyarmatok méretei azonban – Nagy-Britanniával és Franciaországgal összevetve

– jóval szerényebb képet mutattak. 1899-ben Nagy-Britannia 9,3 millió négyzetmérföldnyi területen 309 millió, Franciaország 3,7 millió négyzetmérföldön 56,4 millió, Németország pedig 1 millió négyzetmérföldön 14,7 millió lakos fölött rendelkezett.

A német gyarmatpolitika a vilmosi időkben valójában retorikai erődemonstráció maradt. Stratégiaileg, gazdaságilag és népességgpolitikailag semmi sem valósult meg a kilencvenes évek elejének nagy hangú nyilatkozataiból. A német védnökségi területek nem lettek katonai támaszpontok, ahonnan tengeri összeköttetéseket ellenőrizhettek, a helyi lakosságot nem sorozták be a német hadseregbe, s nem kötöttek le említésre méltó német haderőt sem. 1913-ban az afrikai német területeken (Togo, Kamerun, Német Délnyugat-Afrika, Német Kelet-Afrika) összesen 22 405 fehér élt, a dél-kínai-tengeri területeken (Német Új-Guinea, Vilmos császár-föld és Bismarck-sziget, Kelet-Karolina, Nyugat-Karolina és a Mariana

szigetek, Szamoa) mindössze 1984, a kínai Kiaocsuban pedig 4470. Családtagokkal együtt tehát összesen 28 859 fő, akik főleg német cégek kirendeltségein, illetve a közigazgatásban dolgoztak. E területek az első világháború elején néhány hét alatt – részben harc nélkül – elestek.

A gazdasági fejlődés természetszerűleg kihatott a katonai erő növekedésére is. A hadsereget 1890-ben még csak szerényen fejlesztették, 1893-ban azonban létszámát a birodalomalapítás óta egyedülálló mértékben, 84 ezer fővel növelték. A hadkötelezettség általánossá tételével a szolgálati időt három évről kettőre csökkentették. A hadsereg békelétszámát az 1911–1913-as törvények 661 ezer főben állapították meg (a legnagyobb kontingenst, 513 ezer főt Poroszország adta), de a létszámot szükség esetén a tartalékosok mozgósításával gyorsan egymillióra növelhették. Így Németország Európa legerősebb szárazföldi hadseregével rendelkezett, amellyel csak ko-

← Krupp-művek, Essen, 1907

A militarizmus kialakulása I. Frigyes Vilmos, a „katonakirály” időszakára nyúlik vissza, akinek uralkodása alatt Poroszország feudális államból katonáállammá változott. Európában a katonaság primátusa sehol sem volt olyan meghatározó, mint Poroszországban, s következménye a társadalmi élet militarizálódása lett.

A porosz katonáállamban a hadsereg különleges helyzete abszolutista-tekintélyelvű társadalmi környezetet támogatott, amely fékezte a demokratikus struktúrák kialakulását. Nagy Frigyes győzelmei után a hadsereget a legyőzhetetlenség nimbusza lengte körül, amely csak a Napóleontól elszenvedett vereség után tört meg.

A Napoleon feletti győzelem után, majd az 1848–1849-es polgári forradalom leverése miatt a polgárság a hadsereget a király elnyomó eszközének tartotta, de az egyesítési háborúk sikere gyors fordulatot hozott a hadsereg megítélésében.

A császárság alatt a hadsereg a belső és külső stabilitás garanciája volt. A katonaság nagy tekintélye a militarizmus dominanciájához vezetett a politikában és a társadalomban, s a katonai elvek a mindennapi élet valamennyi területét áthatották. Németországban a konfliktusok feloldására sohasem a civil, hanem a katonai megoldást keresték. A háború a politika legitím „ultima ratiója” volt.

alíciós hadsereg szállhatott szembe.

A flottaépítési fordulat 1896 elején történt, amikor Hohenlohe-Schillingfűrst kancellár a kereskedelmi flotta védelmével és világpolitikai szükséglettel indokolta a császárnak a fejlesztés felgyorsítását: *„A nemzetközi tárgyalásokon a legbarátságosabb szónak sincs súlya, ha azt nem támasztja alá megfelelő hatalom. Ezért a tengeri hatalmakkal szemben flottára van szükségünk.”* 1897-ben a haditengerészeti államtitkárrá kinevezett Alfred Tirpitz olyan flottatörvényt javasolt, amely hajórajok építéséről dönt az egyes hajókról folyó tárgyalás helyett.

Úgy vélte, hogy az Angliával folyó gazdasági vita a következő évszázadban eszkalálódik, s Németországnak mindenre fel kell készülnie. Miközben a szárazföldön Franciaországra és Oroszországra kell figyelnie, a tengereken Anglia a fő ellenfél. Ellene a haditengerészetet kell fejlesztenie, s Anglián kell lemérnie erejét, ha elfogadják elképzelését, hogy Németországnak világpolitikai ambíciói és külkereskedelmi függősége miatt tengeri hatalommá kell válnia. Tirpitz támaszpontok híján kilátástalannak tekintette a cirkálók küzdelmét és az óceánokon folyó háborút, ezért az Északi-tenger Helgoland és a Temze torkolata közötti szakaszát jelölte ki a bekövetkező háború színterének. A flotta egyúttal kielégítené a Franciaország (Bresttől Cherbourigg) és Oroszország elleni (Kronstadtig) német haditengerészeti igényeket is. Anglia ellen sorhajók építését javasolta, és úgy vélte, Németország 1905-ig két teljes, egyenként 8 sorhajóból álló hajóraj építésére képes.

Az önteltséggel és politikai arroganciával párosuló német flottaépítési szándék – az 1898-ban és 1900-ban elfogadott két flottatörvény nyomán –

az angoloknál korán bizalmatlanságot ébresztett és ellenintézkedéseket váltott ki. A nagyhatalmak tengeri erőviszonyait ismerve gyorsan kiderült, hogy Tirpitz teóriái a német haditengerészet fejlesztési lehetőségéről ugyanolyan vágyálmokra épültek, mint a Németország világhatalmi szerepéről táplált elképzelések. 1913-ban Anglia 42, Németország 26, Franciaország 17 és Oroszország 8 nagy csatahajóval rendelkezett.

ÚT AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBA

A német–brit viszonyt láthatóan rontotta a németek szigorú ellenállása azon brit javaslattal szemben, hogy a fegyverkezés korlátozását tűzzék az 1907-ben ülésező második hágai békekonferencia napirendjére. Az időközben megkezdődött brit–orosz tárgyalások 1907. augusztus végén szerződéskötéssel zárultak, amelyben a felek kölcsönösen elhatárolták érdekszfériáikat Perzsiában, Afganisztánban és Tibetben, s rendezték regionális vitáikat. A brit–orosz szövetség a brit–francia (1904, entente cordiale), valamint az 1892. évi francia–orosz megállapodással teljessé tette a hármastantot.

Mindazonáltal a vezető brit és német politikusok 1909–1912 között ismét megkísérelték a két tábor közelítését és a fegyverkezés megállítását. A Bülow kancellárt 1909-ben felváltó Theobald Bethmann Hollweg külpolitikájában az Angliával való kiegyezésre és a flottaépítés korlátozására törekedett. Az utolsó próbálkozásra 1912 februárjában Richard B. Haldane brit hadügyminiszter berlini látogatásán került sor. A britek a politikai közeledés feltételül a német fegyverkezési ütem las-

sítását szabták, amelyet a német császár és a haditengerészet vezetése egyaránt elutasított. Másrészt a britek szövetségi kötelezettségeik miatt nem nyújthattak semlegeségi garanciát német–francia vagy német–orosz konfliktus esetén. Így az utolsó megegyezési kísérlet is meghiúsult. Franciaország és Nagy-Britannia együttműködését pedig szorosabbra fonta a német kormány marokkói katonai demonstrációja, amellyel a német igényeket igyekezett bizonyítani a térségben, mielőtt Franciaország teljesen bekebelezné Marokkót.

1898-tól az Oszmán Birodalom gyengesége – a dél felé nyomuló Oroszország tartós nyomása alatt – aktív terjeszkedésre csábított a Közel-Keleten. Németország gazdasági támogatással és az 1829 óta működő porosz katonai segítség növelésével igyekezett befolyást szerezni az Oszmán Birodalomban. Érdekelte volt a török területek Oroszország és Anglia közötti felosztásának megakadályozásában, s az antant hatalmak gazdasági riválisaként jelent meg a térségben. A német „világpolitika” legfontosabb presztízsprogramja – a flottaépítés mellett – a Berlin–Bagdad vasútvonal építése lett. A Porta pedig azt remélte, hogy a vasútépítéssel stabilizálhatja a válságoktól megrendült és összeomlással fenyegető birodalmát.

Ausztria–Magyarország ezzel – mint a Keletre vezető úton található legnagyobb ország – stratégiai jelentőségűvé vált. A Berlin–Bagdad vasút útjában egyedül a kis Szerbia állt, amely 1903. évi katonai forradalma után ismét a délszláv mozgalom legaktívabb tényezője volt. Németországnak ezért mindenáron a maga oldalán kellett tartania a világban elszigetelődött Osztrák–Magyar Monarchiát. Németország

Katonai parádé az Unter den Lindenen, Berlin, 1905

pozíciója az európai szövetségi szövetségben évről évre romlott. Minden további halogatás csak idővesztés – vélekedtek a katonai stratégák. Von Holsstein külügyi tisztviselő is így gondolta, de a császár és a kancellár még nem akart hallani a háborúról.

Az évtizedek óta halmozódó konfliktusok Ausztria–Magyarország és a délszláv nemzeti mozgalom összeütkezésével robbantak ki. A szerb hatóságok értesültek arról, hogy Szarajevóban merénylet készül, s megpróbálták akadályozni, a nyolc merénylőből álló csoport átjutását a Monarchia által anektált Bosznia-Hercegovinába. Ám amikor ez nem sikerült, visszarettenetek attól, hogy informálják az osztrák rendőrséget. 1914. június 28-án eldördült Gavrilo Princip revolvere, s egy szarajevói utcasarkon Ferenc Ferdinánd (1863–1914) trónörökös feleségével együtt holtan maradt a gépkocsiban. Ő a szláv népek egyenjogúságának híve volt, s trónra lépésekor megvalósíthatta volna föderalista elképzeléseit, kihúzza a talajt a pánszláv szabadságtrekvések alól.

II. Vilmos 1913 végén, Leopold Berchtoldnál, a Monarchia külügyminiszterénél tett látogatásakor a német politikát teljesen az Oroszországgal fennálló ellentét tükrében kezelte. *„Hosszú távon a háború Kelet és Nyugat között elkerülhetetlen”* – mondta. *„A szlávok hegemoniáért folytatott vitájában olyan világtörténelmi folyamatról van szó, amely a népvándorlások kategóriájába sorolandó.”* Ezért Szerbiát teljesen a Monarchia alá kellene rendelni vagy bekebelezni, mindegy, hogyan. Biztosította az osztrák–magyar minisztert: *„Én Önök mögött állok, és hajlandó vagyok kardot rántani, ha eljárásuk ezt igényli.”*

Németország legyőzhetetlen katonai erejébe (szárazföldi csapatainak békelétszáma kb. 800 ezer, a haditengerészeté 80 ezer ember) vetett hitét alaposan megrázták a francia és orosz katonai erő növeléséről érkező hírek. Ezek szerint Oroszország 1917-re 2,2 milliós békehaderő felállítását tervezte. Ezért főleg a katonák között terjedt a preventív háború gondolata. *„Készen állunk, s minél előbb, annál jobb számunkra”* – jelentette ki 1914. június 1-jén Helmuth Moltke vezérkari főnök,

miután május 12-én tárgyalt Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnökkel.

II. Vilmos kezdetben ellenállt a katonák követelésének. Július 3-án, de legkésőbb július 4-én a háborús csoport nyomására azonban a szerb kérdés erőszakos megoldása mellett döntött. *„A szerbeket rendbe kell szedni, és pedig azonnal. [...] Most vagy soha!”* – írta dühösen Heinrich von Tschirschky bécsi

német követ július 2-án küldött mértéktartó jelentésére. Tschirschky pedig július 4-én bizalmasan értesítette a bécsi külügyminisztériumot, hogy *„Németország jóban-rosszban támogatja a Monarchiát, még Serbia elleni lépésében is. Minél korábban megindul Ausztria–Magyarország, annál jobb.”*

Bécs azonban hivatalos válaszban kívánt biztosítékot kapni Németország álláspontjáról. Ezért Alexander Hoyos

gróf, követségi tanácsos július 5-én két dokumentumot nyújtott át ifj. Szögyény-Marich László berlini osztrák-magyar nagykövetnek. A Tisza István által fogalmazott első memorandum a dunai monarchia helyzetét elemezve azt javasolta, hogy a szerb kérdés miatt Bulgáriát vonják be a hármas szövetségbe. Ferenc József császár kézírásos üzenetében pedig azt közölte, hogy a kettős monarchia a „pánszláv áradat-

tól” csak akkor lehet biztonságban, „ha Szerbiát, amely jelenleg a pánszláv politika déli súlypontját alkotja, politikai-hatalmi tényezőként kikapcsolják a Balkánról”. A cél „Szerbia elszigetelése és területének csökkentése”.

Szögyény-Marich még aznap átadta a dokumentumokat II. Vilmosnak, aki már a közös reggeli után felhatalmazta a nagykövetet, közölje uralkodójával: Ausztria–Magyarország „még egy ko-

moly európai komplikáció esetén is számolhat Németország teljes támogatásával”. Ha a szerbiai konfliktuson túlmenően háborúra kerülne sor Ausztria–Magyarország és Oroszország között, Németország a „megszokott szövetségi hűség” jegyében Bécs oldalán áll.

II. Vilmos azonnali bevonulást sürgetett Szerbiába, ha Bécs a háború mellett dönt. Úgy vélte, Oroszország és Franciaország katonai gyengesége lehetővé

KRONOLÓGIA

- **1862–1888** I. Vilmos Poroszország királya, később császár
- **1864** Ausztria és Poroszország háborút indít Dánia ellen Schleswig-Holsteinért
- **1866** porosz-osztrák háború; königgrätzi csata; prágai béke
- **1870. szeptember 1–2.** a sedani csata; III. Napóleon fogságba esése
- **1871. január 18.** a Német Császárság kikiáltása Versailles-ban
- **1871. április 16.** Berlin birodalmi főváros lesz
- **1873. április 21.** a német haditengerészet megalapítása
- **1873. május 25.–október 22.** a három császár egyezménye (Oroszország, Ausztria-Magyarország, Németország)
- **1878. május 11.–június 2.** merényletek I. Vilmos császár ellen
- **1878. június 13.–július 13.** a berlini kongresszus
- **1878. október 21.** a kivételes törvény („szocialistaellenes törvény”) elfogadása
- **1879. október 7.** kettős szövetség Ausztria-Magyarországgal
- **1884. március 28.** a Német Gyarmatosítás Társaságának megalakulása
- **1887. június 18.** német–orosz viszontbiztosítási szerződés
- **1888. március 9.** I. Vilmos halála. 99 napi kormányzás után utóda, III. Frigyes is meghal
- **1888. június 15.** II. Vilmos trónra lépése
- **1890. március 20.** Bismarck lemondása, Leo von Caprivi kancellári kinevezése
- **1890. június 14.** német–angol területcsere-egyezmény (Helgoland–Zanzibár-egyezmény)
- **1890. szeptember 30.** a szocialistaellenes törvény hatályon kívül helyezése
- **1891. május 6.** hármas szövetség Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal
- **1897. március 31.** Alfred Tirpitz admirális államtitkári kinevezése a haditengerészeti hivatalba
- **1898. november 9.** II. Vilmos császár damaszkuszi beszéde az aktív német keleti politikáról
- **1898. december 23.** Németország koncessziót kap a Berlin–Bagdad vasút megépítésére
- **1900. június 14.** a második flottatörvény elfogadása
- **1900. július 27.** II. Vilmos császár „hun beszéde”; német csapatok Kínába küldése
- **1902. június 28.** a német, osztrák–magyar, olasz hármas szövetség megújítása
- **1905. március 31.** II. Vilmos császár látogatása Tangerben
- **1911. július 1.** a Panther német cirkáló Agadirban („párducugrás”)
- **1914. augusztus 1.** német hadüzenet Oroszországnak
- **1914. augusztus 3.** német hadüzenet Franciaországnak. Német csapatok vonulnak be Belgiumba

tenné Németországnak a válság leküzdését. A Románia reagálását illető bécsi aggodalmakat a császár a román királlyal személyesen kívánta eloszlatni. Szögyény-Marich még aznap este továbbította Bécsbe II. Vilmos „biankó felhatalmazását”, hozzáfűzve, hogy a császár „sajnálná, ha mi [Ausztria-Magyarország] a mostani, számunkra oly kedvező pillanatot kihasználatlanul hagynánk”.

Az európai nagyhatalmak ellenséges szövetségi rendszerekbe tömörülése a júliusi válság idején feltartóztatathatatlannal vezetett az első világháborúhoz. Miután a német kormány beleegyezett a Szerbia elleni akcióba, Bécsben a háború mellett döntöttek. Ellenvéleményt csupán Tisza István magyar miniszterelnök hangoztatott, aki az időpontot alkalmatlannak, az ürügyet pe-

dig elégtelennek tartotta. Végül az osztrák ultimátumra adott szerb választ elfogadhatatlannak találták, s 1914. július 25-én a Monarchia megszakította diplomáciai kapcsolatait Belgráddal, július 28-án hadat üzent és július 29-én megkezdte Belgrád lövetését.

A lépéssel alapvetően megváltozott a központi hatalmak diplomáciai és erkölcsi helyzete. Meghiúsult Nagy-Britannia törekvése az osztrák–szerb konfliktus nemzetközi döntőbíróság révén történő rendezésére. Július 30-án megkezdődött az orosz hadsereg mozgósítása, ami a háborús előkészületek hullámát váltotta ki. II. Vilmosnak a cárhoz intézett felhívása ugyan néhány órára megállította a mozgósítási gépezetet, de a cár nem tudott ellenállni tábornokainak. Július 31-én ismertté vált az általános orosz mozgósítás, s mivel augusztus 1-jén este Szentpéterváron elutasították a mozgósítási rendelet érvénytelenítését, Németország hadat üzent Oroszországnak. A franciák halogatták a választ a Párizs álláspontjára vonatkozó német kérdésre, ezért a birodalmi kormány a katonák nyomására augusztus 3-án Franciaországnak is hadat üzent. A német hadsereg belgiumi betörését követően Nagy-Britannia szövetségesi kötelezettségének eleget téve augusztus 4-én hadüzenetet nyújtott át Németországnak. Az Oroszországnak és Franciaországnak elsőként hadat üzenő Német Birodalom a világ közvéleménye előtt agresszorként jelent meg, jóllehet az első világháború kirobbantásáért valamennyi nagyhatalom felelős volt.

Az 1914. évi feszült világpolitikai helyzetben minden európai helyi háború az általános háború veszélyét rejtette magában, ha abban valamely nagyhatalom részt vett. Az Ausztriának 1914. július 5–6-án átnyújtott osztrák–szerb háború „biankó csekkjével” Németország ugyanúgy hozzájárult az eskalációhoz, mint az oroszok a mozgósítás elrendelésével. A háborúzási hajlandóság és a döntési folyamatok kormányformától független militarizálódása Európában mindenütt jelen volt. Közös volt az a meggyőződés is, hogy védekező háborút kell folytatni, amely az általánosan elterjedt vélemény szerint rövid ideig tart majd. Csak kevesen gyanították, hogy a következő években Európa „öskatasztrófája” játszódik le, s kevesen ismerték fel a túlhajtott nacionalizmus, az imperialista expanzió és az európai hatalmi rendszer antagonizmusának várható következményeit. ♦

V.

POROSZORSZÁG AGÓNLIJA

1919–1947

1918. november 9-én Berlinben kikiáltották a köztársaságot, s ezzel lezárult a Hohenzollernek 300 éves uralma Poroszországban. Dél-tábjában sztrájkoló munkások tízezrei gyűltek össze a berlini Reichstag előtt, „*Le a császárral!*” jelszóval. A fenyegető káoszra tekintettel a birodalom legerősebb pártja, a szociáldemokrata párt (SPD) vezetősége elhatározta a hatalom átvételét és II. Vilmos császár megbuktatását. 14 óra tájban a szociáldemokrata Philipp Scheidemann az izgatott tömeg előtt kijelentette: „*A régi, a korbadt összeomlott, a Hohenzollernek lemondtak.*” Ezután pedig kikiáltotta a köztársaságot. II. Vilmos még arról fantáziált, hogy hadserege élén Berlinbe vonul, és „szétlövi” a várost. De mivel már nem léteztek császárhű csapatok, az uralkodó Hollandiába menekült.

A WEIMARI KÖZTÁRSASÁG ÉVEI

A császárság megszűnése után Poroszország önálló szabad állam lett a birodalmi szövetségben belül, s 1920-ban demokratikus alkotmányt kapott. A versailles-i szerződésben a Németországot

érintő területi elcsatolások – beleértve a porosz–francia háború után megalakult Elzász-Lotaringia birodalmi tartományt és a bajor Pfalz részeit – kizárólag porosz területeket érintettek: Eupen-Melmedyt Belgium, Észak-Schleswiget Dánia, a hultschini területet Csehszlovákia kapta meg. Nyugat-

Poroszország és Posen területek jelentős részeit – amelyek Lengyelország felosztásakor kerültek Poroszországhoz –, valamint Kelet-Felső-Sziléziát Lengyelországhoz csatolták. Danzig szabad államként a Népszövetség, a Memel-vidék pedig a szövetségesek igazgatása alá került. Ezzel Kelet-Poroszországot elszakították a többi országrésztől; a birodalmi területekről csak hajóval, repülővel vagy vasúttal volt elérhető, a lengyel korridoron keresztül. A 15 évre népszövetségi igazgatás alá kerülő Saar-vidék túlnyomórészt porosz területekből alakult meg.

Porosz területnövekedést hozott Waldeck szabad állam csatlakozása. Az 1921. évi népszavazás nyomán a waldecki körzethez tartozó Pyrmont Hannover porosz provinciához került.

1919–1932 között Poroszországban a weimari koalíció (SPD, Centrum, Német Demokrata Párt-DDP) kormányzott, amely 1921–1925 között a Német Néppárttal (DVP) bővült ki. A birodalom néhány más tartományától eltérően a választások 1932-ig a poroszországi demokratikus pártok többségét nem veszélyeztették. Az 1920–1932 között szinte megszakítás nélkül kormányzó, keletporosz származású, szociáldemokrata Carl Severing és bel-

→
Berlin. Fények a Friedrichstrassén
→

KRONOLÓGIA

- **1919. június 28.** a német békeszerződés aláírása Versailles-ban
- **1920** Poroszország demokratikus alkotmánya
- **1921. április 27.** a német jóvátételeket 132 milliárd márkában állapítják meg
- **1921. október 12.** a Népszövetség döntése Felső-Szilézia Németország és Lengyelország közötti megosztásáról
- **1932. június 1.** Franz von Papen kancellársága
- **1932. július 20.** a poroszországi államcsíny
- **1933. január 30.** Hitler kancellári kinevezése
- **1933. március 21.** Potsdam napja
- **1933. március 24.** a felhatalmazási törvény
- **1933. március 31.** ideiglenes törvény a tartományok egységesítésére a birodalommal
- **1938. március 13.** az Anschluss
- **1939. szeptember 1.** német támadás Lengyelország ellen. A II. világháború kezdete
- **1945. február 4-11.** a jaltai konferencia
- **1945. április 27.** Ausztria függetlenségi nyilatkozata
- **1945. április 30.** Hitler öngyilkossága
- **1945. május 7-9.** feltétel nélküli német kapituláció Reimsben és Berlin-Karlsruhtban
- **1945. július 17.-augusztus 2.** a potsdami konferencia
- **1947. február 25.** a második világháború négy győztes hatalma bejelenti Porszország felszámolását

ügyminisztere jövőbe mutató reformokat valósított meg, amelyek később az NSZK számára is példamutatóak voltak. Közéjük tartozott a konstruktív bizalmatlansági indítvány, amely csak akkor engedélyezte a miniszterelnök megbuktatását, ha egyidejűleg új miniszterelnököt választanak. Ily módon a porosz tartományi kormány addig maradhatott hivatalban, amíg a tartományi gyűlésben nem alakult ki pozitív többség, vagyis a ténylegesen együttműködni szándékozó ellenzéki pártok többsége.

Az 1932. április 24-én rendezett porosz tartományi választáson sem jött létre kormányképes koalíció, a Braun-kormány ügyvivőként továbbra is hivatalban maradt. Ez szolgáltatta az ürügyet Franz von Papen birodalmi kancellárnak az ún. „poroszverésre”. Az 1932. július 20-i államcsínnel a birodalmi kormány rendeleti úton leváltotta a porosz tartományi kormányt azzal az indokkal, hogy az altonai véres vasárnap elvesztette az ellenőrzést a közrend felett. Papen birodalmi megbízottként – az államapparátus nagy részének támogatásával – átvette a hatalmat Porszországbán.

A legfontosabb demokratikus érzelmű tartományi kormány leváltása fél évvel később jelentősen megkönnyítette Adolf Hitler hatalomra jutását, mert a porosz kormány hatalmi eszközei – főleg rendőri apparátusa – kezdetől fogva a nemzetiszocialisták rendelkezésére álltak.

A NEMZETISZOCIALISTA KORSZAK

Hitler birodalmi kancellári kinevezése után Hermann Göring lett a porosz belügyminisztérium birodalmi megbízottja, így a hatalom átvétele után a nemzetiszocialisták rendelkezésére állt a porosz tartományi kormány végrehajtható hatalma. Néhány héttel később, 1933. március 21-én került sor az ún. Potsdamnapra: március 5-én az újjáalakított Reichstagot Hindenburg birodalmi elnök jelenlétében a potsdami helyőrségi templomban, a porosz királyok temetkezési helyén nyitották meg. A propagandrendezvényrel, amellyel Hitler és az NSDAP „a régi Porszország és az új Németország nászát” ünnepelte, a porosz monarchista és német nemzeti köröket igyekeztek megnyerni a nemzetiszocialista államnak, illetve a Reichstag konzervatívjait a két nap múlva esedékes felhatalmazási törvénynek.

Poroszország utolsó miniszterelnöke, Hermann Göring a nürnbergi per vádlottjaként, 1946

1933 után a birodalmi kormány gleichsaltholási (egységeseítési) törvényekkel teremtette meg a nemzetiszocialista egységállamot. A birodalmihelytartó-törvény (1933. április 7.) és a birodalom újjáépítéséről szóló törvény (1934. január 30.) formálisan ugyan nem oszlatta fel a tartományokat, de megfosztotta őket önállóságuktól.

Az összes tartományi kormányt a birodalmi helytartó ellenőrzése alá helyezték. Kivételt képezett Poroszország, amelyben a törvény szerint maga a birodalmi kancellár gyakorolta a „birodalmi helytartó jogait”. A jogok gyakorlását azonban 1933. április 10-én Hitler rendeletileg Göringre ruházta. Ezzel párhuzamosan a pártgok (pártkörzet) létrehozásával a nemzeti politikát növekvő mértékben regionális szintre vitték át.

A gauvezetőket Hitler saját hatáskörben az NSDAP vezetőinek nevezte ki. Poroszországban ez a föderalizmus-ellenes politika még tovább ment: a

tartományi minisztériumokat összevonták a megfelelő birodalmi minisztériumokkal. Csak a porosz pénzügyminisztérium, az archívumok igazgatása és néhány kisebb tartományi hivatal maradt önálló 1945-ig.

Poroszország területi kiterjedése 1933 és 1945 között alig változott. Poroszország 1937. április 1-jén többek között Lübeck szabad Hanza-várossal bővült. A második világháborúban anektált lengyel, korábban porosz területeket nem csatolták a vele határos Poroszországhoz, hanem az ún. birodalmi gaukhoz sorolták.

POROSZORSZÁG FELSZÁMOLÁSA

1945. május 8-án véget ért a második világháború Európában. A szövetséges hatalmak Mürwik különleges terület május 23-i megszállásával teljesen elfoglalták a porosz Schleswig-Holstein provinciát, s letartóztatták a különleges területen székelő utolsó birodalmi kormányt.

A szövetségesek megszállási övezetekre osztották Németországot, és keleti területeit az újonnan kialakított

Odera–Neisse határ mentén Lengyelországhoz és a Szovjetunióhoz csatolták. A porosz állam 1945-ben de facto megszűnt létezni, de jure azonban 1947. február 25-ig fennmaradt, amikor a Szövetséges Ellenőrző Tanács 46. számú törvényével feloszlatta. Indoklásul a tanács kimondta: „A porosz állam régóta a németországi militarizmus és a reakció megtestesítője, s megszűnik létezni. A népek békéjének és biztonságának fenntartása érdekében s a németországi politikai élet demokratikus alapon történő további helyreállításának szándékától vezetve az Ellenőrző Tanács az alábbi törvényt bocsátja ki:

1. cikk. A porosz állam, központi kormánya és összes alárendelt hivatala ezzelnel felszlik.” ♦

KIÁLLÍTÁS A VÁRKERT BAZÁRBAN

ÚJ VILÁG SZÜLETETT

Az I. világháború, ahogy még sosem láttad...

Defeat the KAISER and his U-BOATS

1914
1918
EMBERI ERŐHŐRÁSOK
MINISZTERIUMA

VÁRKERT BAZÁR

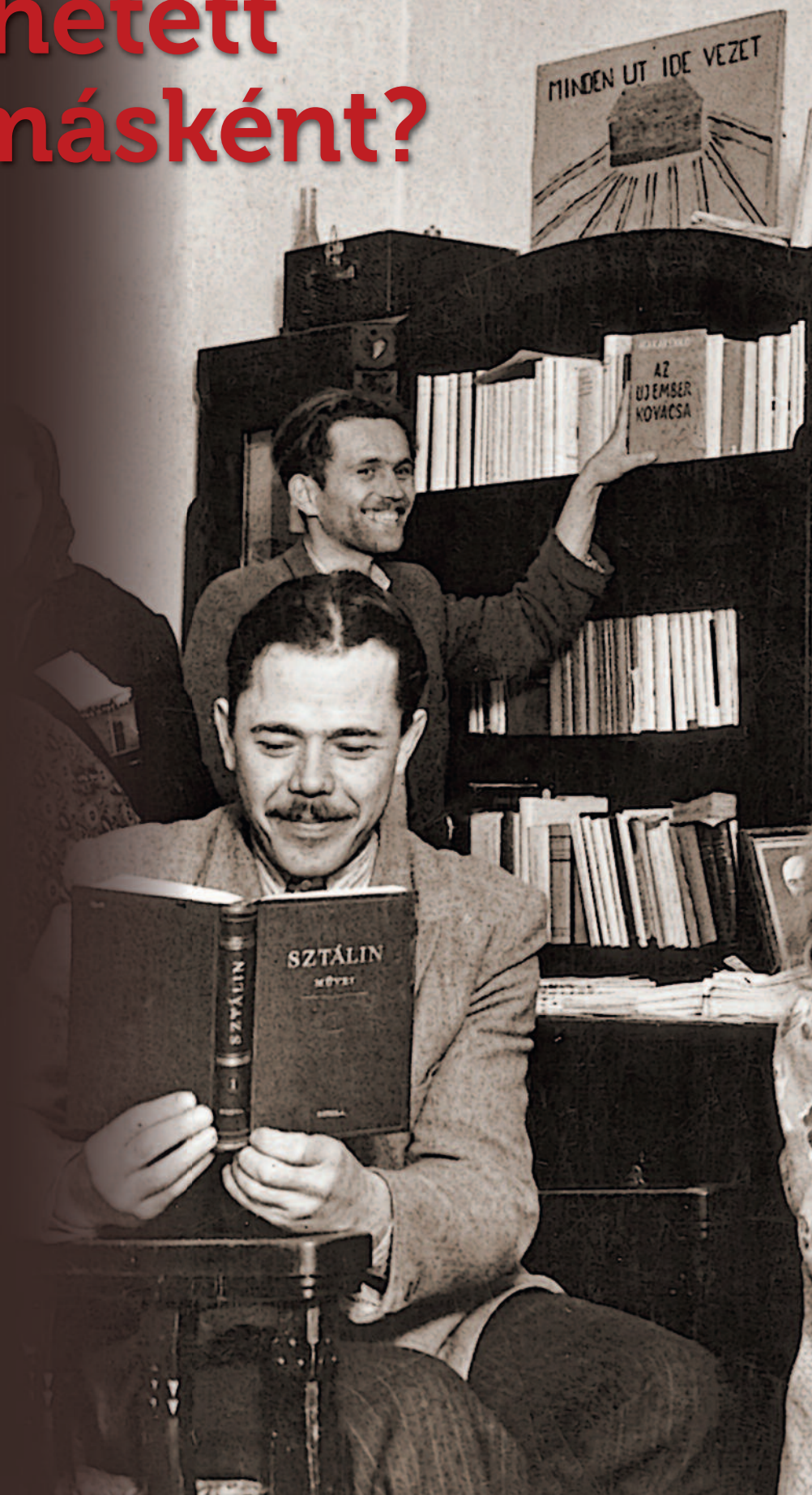
Habsburg
Történelmi Intézet

Borhi László

Történhetett volna másként?

MAGYARORSZÁG
ÉS KÖZÉP-EURÓPA
SZOVJETIZÁLÁSA

Paul Ricoeur francia filozófus szerint a történelem nem lemez, amit le kell játszani. Világos, hogy nincsenek eleve elrendelt események, és visszatekintve gyakran látszik, hogy melyek azok a pontok, ahol a történelem más fordulatot vehetett volna. Hét évtizeddel a kommunista hatalomátvétel után joggal merül fel a kérdés, hogy történhetett volna-e másként. Elkerülhető volt-e a sztálinista politikai rendszer bevezetése, illetve ezzel szoros összefüggésben a szuverenitás elvesztésével járó betagozódás a Szovjetunió kelet-európai érdekszférájába?

A SZOVIETENŐ
KOMMUNISTA
PÁRTJÁNAK
TÖRTÉNETE

ÉLJEN
SZINTÁ

Mielőtt megpróbálunk válaszolni erre a magyar, illetve a közép-kelet-európai történelem sorsdöntő kérdésére, fontos megvizsgálunk, hogy pontosan mit is jelentett a szovjet zónába történő betagozódás, azaz a szovjet dominancia. Röviden, a Vörös Hadsereg által elfoglalt területek, Churchill szavaival a „Stettintől Triesztig” terjedő térség – amelybe beletartozott Kelet-Berlin, Prága, Budapest, Bukarest és Szófia is – a szovjet politikai, gazdasági és katonai erőter része lett. A sztálinista berendezkedésű államok birodalmi szolgáltatásokat teljesítettek a Szovjetunió számára, Moszkva kiterjesztette hatalmát a kontinens közepéig.

KETTŐSZTOTT VILÁG

A szovjet katonai megszállás terheit szinte teljes egészében a névlegesen független, ám szovjet ellenőrzés alatt működő államok állták, és legalábbis Magyarország területét minden korlátozás nélkül használhatták a Szovjetunió fegyveres erői, amit a magyar vezetés nyilván nem minden kényszer nélkül tett lehetővé egy jelképes összegért. Emellett a megszállt országok hatalmasra duzzasztott katonai ereje is a birodalmi központ rendelkezésére állt,

és ezek a hadseregek a szovjet katonai vezetés által rájuk oktrojált katonai doktrínát alkalmazták.

Szorosan kapcsolódott a szovjet védelmi periféria kiterjesztéséhez a zóna országainak gazdasági kiszolgáltatottsága. Moszkva a teljesen vagy részben szovjet tulajdonba vett helyi vállalatok által jelentős haszonra tett szert, és gyarmati jellegű gazdasági megállapodások révén kitermelési költségen, korlátozás nélkül jutott azokhoz a nyersanyagokhoz – kőolaj, urán, bauxit, szén, mangán –, amelyekre gazdaságának újjáépítéséhez és katonai beruházásaihoz szüksége volt. A rendszerváltáskor a szovjet katonai vezetés képviselői kifogásolták, hogy a keleti blokkba tartozó országok elvesztésével a Szovjetunió újra periférikus hatalommá válik, akárcsak a világháború előtt. Vagyis Moszkva a második világháborút követő európai terjeszkedésnek köszönhette világhatalmi státusát.

De hogyan és miért jött létre a kettősztott világ, a kommunista-demokratikus megosztottságon alapuló európai rend? Ez a politikai rendszer nem 1945-ben, a háború után rajzolódott ki, hanem már a második világháború alatt. Szorosan kapcsolódik ehhez a kérdéshez, hogy létezett-e „mesterterv” a szovjet terjeszkedésre, illetve hogy a

szovjet politika a Nyugat által támasztott vélt vagy valós biztonságpolitikai kihívásra adott válaszként fogható-e fel.

A szándékosság szerepe több történeti kérdésben is megosztja a történészeket. Létezett-e német mesterterv a világ meghódítására 1914-ben? Mikor döntötte el Hitler, hogy kirobbantja a második világháborút, és minek a hatására dönt el, hogy végez a kontinens zsidó lakosságával? Mindezek olyan problémák, amelyekről sok vita folyt. Olyan mestertervek, amelyek mindent elárulnak készítőik szándékairól és a konfliktusok okairól, nem kerültek elő, és nem is nagyon valószínű, hogy valaha előkerülnek, hiszen minden bizonytalannal nem is léteznek. A részletes megtervezés hiánya azonban nem jelenti egyben a szándék hiányát, mint ahogy azt jó néhány történetíró Sztálin esetében feltételezi.

Hasonlóan problematikus az a tétel, amely szerint Sztálin csak reagált a Nyugat – elsősorban az Egyesült Államok – agresszívnek vélt külpolitikájára, amikor szovjet típusú diktatúrát vezetett be a megszállt országokban. Legtöbbször a Marshall-tervet, más néven az Európai Rekonstrukciós Programot említik a drasztikus szovjet politikát kiváltó okként, hiszen annak bejelentését követően került sor a len-

A szövetséges államok vezetői a jaltai konferencián, 1945. február 4–11. Középen Joszif Visszarionovics Sztálin és Winston Churchill. A karosszékben Franklin D. Roosevelt.

gyelországi Szklarska Porębában megtartott konferenciára, amelyen megalakították a nemzetközi kommunista szervezetet, a Kominformot, és amelyen állítólag döntés született a proleárdiktatúra bevezetéséről.

AZ OSZTOZKODÁS

A második világháborút követő rendezést két fő tényező befolyásolta. Egyrészt a szövetséges (nagy)hatalmak elképzelései arról, hogy miként hozható létre egy stabilitást adó új európai rend, másrészt pedig a háború megnyeréséhez vezető stratégia. E két feltelet összefüggött.

Sztálin nem rejtette véka alá, hogy a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken szovjet típusú politikai rendszert vezetnek be. Arról is beszélt, hogy a cárok tudták, hogyan kell megnyerni a háborút, de nem tudták megnyerni a békét, ő azonban ezt is tudja. Magyarán: nem vonul ki az általa megszállt területekről. A szovjet vezető már a harmincas évek végén bejelentette igényét arra, hogy kiterjessze a szovjet birodalom határait. A Hitlerrel kötött megállapodások révén megszerezte Lengyelország egy részét és a balti államokat. 1940 novemberében Vjacseszlav Molotov külügyminiszter Berlinbe utazott, ahol a német birodalom vezetőinél el akarta érni, hogy a Szovjetunió döntő befolyást szerezzen Bulgáriában. Mivel Hitler erre nem volt hajlandó, újabb megállapodásra nem került sor. Ezért Hitler elrendelte a Barbarossa-terv végrehajtását.

Alig több mint egy évre rá a brit külügyminiszter tárgyalt Moszkvában egy angol–szovjet barátsági szerződésről. Igencsak megváltoztak a körülmények, hiszen a német hadsereg Moszkvánál állt. Sztálin étvágya azonban nem mérséklődött, sőt inkább nőtt. Közölte Edennel, hogy a szovjet érdekszféra részeként tekint Kelet-Európára. Végül ez a kitétel amerikai nyomásra nem került bele a szerződésbe.

Nagy-Britanniának szembe kellett néznie azzal, hogy két szövetségeséhez

képest meggyengült a helyzete, miközben fenn akarja tartani nagyhatalmi státusát. Ez óhatatlanul azzal járt, hogy külpolitikai szerepvállalását a számára kulcsfontosságú területekre kellett korlátoznia. Ez London esetében a Földközi-tenger, a Közel-Kelet, illetve Görögország volt. Nagy-Britanniát sohasem érdekelte a kontinens belseje, mindig is tengeri hatalom volt. Kizárólag abban volt érdekelt, hogy a szárazföld belseje ne kerüljön egyetlen hatalom uralma alá.

A Foreign Office 1943 januárjában egyetlen példányban készült feljegyzést juttatott el Cordell Hull amerikai külügyminiszternek a brit–szovjet viszony kilátásairól. Eszerint a világpolitika egészének figyelembevételével kell megállapodni az oroszokkal. A megállapodás érdekében „*át kell engedni Romániát a farkasoknak*” a Szovjetunióval határos többi országgal együtt. Nehezítette a londoni vezetés helyzetét, hogy amikor 1943-ban Moszkvában a három szövetséges hatalom külügyminisztere között megbeszélésre került sor, Cordell Hull bejelentette, hogy a

A szovjet térfoglalást mutató francia plakát

háborút követően nem maradnak Európában az amerikai csapatok.

Rövidesen brit ajánlat érkezett Moszkvába: Görögorszáért cserébe felajánlották Romániát. Különösen a Foreign Office – az élén Edennel – sürgette az érdekszférák mentén lebonyo-

lított megállapodást, hiszen elterjedt nézet volt, hogy a nagyhatalmi hegemónia stabilizálja az egyébként kaotikus térséget. Ezt a nézetet különösen E. H. Carr történész és publicista hirdette, akinek írásai a londoni *The Times* hasábjain jelentek meg és jelentős befolyással bírt a Foreign Office-ra. Ő sugallta 1943-ban azt a cikket, amely mellett érvelt, hogy a kontinens központi részét át kell engedni az oroszoknak.

Churchill álláspontja meglehetősen kétértelmű volt: „*az Atlanti Charta kitételeit nem szabad úgy értelmezni, hogy megtagadjuk a Szovjetuniótól azokat a területeket, amelyeket a német támadás idején birtokolt*”, bár „*katasztrófa lenne – írta –, ha az orosz barbárság leigázná Európa ősi államainak kultúráját és függetlenségét*”. Ugyanakkor logikusnak tűnt számára, hogy az 1941-es megbeszélések alapján kell megegyezni Moszkvával a geopolitikai kérdésekről. A következményekről nem voltak illúziói: „*A Gonosz rászabadulhat a világra, a szovjetek megrészegülnek a hatalomtól, s nem ismernek határokat*.” Külügyminisztere, Eden 1944 nyarán felsorolta azokat az országokat, amelyek iránt London nem vállal elkötelezettséget: köztük volt Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország is.

A katonai események ekkor már egyértelműen arra utaltak, hogy a kontinens keleti fele szovjet megszállás alá kerül, és csak Sztálin jóindulatán múlik, hogy mi lesz a sorsa. Sztálin már kezdetől sürgette, hogy az angolszászok nyissanak egy második frontot a szovjet hadsereg nehezedő nyomás enyhítésére. A kérdés nemcsak az volt, hogy erre mikor lesznek képesek, hanem az is, hogy Európa melyik részén kerüljön rá sor. A hivatalos amerikai álláspont az volt, hogy a helyzín kijelölésénél nem szabad politikai szempontokat tekintetbe venni, vagyis figyelmen kívül kell hagyni a háború utáni politikai rendezés kérdését. Egyetlen szempont érvényesülhetett, hogy melyik opció a legcélszerűbb a győzelem érdekében. Annál is inkább, mivel Washingtonban nem az érdekszféra-politika mentén gondolkodtak a győzelmet követő rendezésről.

Franklin D. Roosevelt elnök arra számított, hogy Európa stabilitását két „csendőr”, Nagy-Britannia és a Szovjetunió, Ázsiáért pedig két másik hatalom, az Egyesült Államok és Kína szavatolja majd. Ez az elképzelés feltételezte, hogy a győztes hatalmak szövetsége a

AZ ELKANYARODÁSELMÉLET KRITIKÁJA

Létezik egy olyan felfogás is, amely szerint a szovjet típusú politikai rendszer átültetése úgy is felfogható, mint a térség történelmileg kialakult „elmaradott” gazdasági-politikai struktúrájának következménye. Eszerint a 17. századi Európa gazda-

sági fejlődésének szétágazásához nyúlnak vissza Kelet-Európa lemaradásának, valamint az archaikus politikai struktúrák konzerválódásának gyökerei.

A kelet-európai fejlődés elkanyarodásának elmélete azonban több problémát vet fel, mint

amennyit megold. Egyrészt nem képes megbirkózni a szovjet hatalmi beavatkozásra vonatkozó bizonyítékokkal, másrészt a végtelen regresszió logikai hibájába esik, vagyis ha igaz, hogy történelmi események okaiért a régmúltig kell visszanyúlni, úgy

egyetlen eseménynek sem találunk meg a közvetlen kiváltó okát. Végül nem magyarázza meg, hogy miként keletkeztek szinte azonos politikai rendszerek olyan eltérő múltú és kultúrájú országokban, mint Csehszlovákia vagy Bulgária.

háború után is fennmarad. Ilyen értelemben mindegy volt, hogy melyik hadsereg hol áll meg. Különösen annak fényében, hogy az amerikai politikai elit egy része úgy vélte, Sztálin országa a demokratizálódás útját járja és a béke érdekében hajlandó lesz együttműködni a Nyugattal.

Az első partraszállás Olaszország déli részén történt 1943-ban. Nem ezt szánták a fő hadműveletnek, ám Magyarországon azt a reményt táplálta, hogy az angolszászok meg sem állnak a Duna-medencéig. A térségbeli ábrándok világába tartozott még, hogy a nyugatiak a Balkánon is partra szállnak és megelőzik az oroszokat. Ebben bízott a magyar, a román és a bolgár vezetés, és ez motiválta az ún. kiugrási terveket.

SZÁZALÉKOS ELHATÁROLÁS

A történetírásban is rögzült tévhittel ellentétben Churchill sem gondolta komolyan, hogy a Balkán-félszigetről kellene a fő csapást mérni a tengelyhatalmakra. A Balkánt legjobb esetben is mellékhadszíntérnek szánta, hogy elterelje a német hadvezetés figyelmét Franciaországról. Ilyen céllal – „Jupiter” fedőnéven – még egy skandináviai hadműveletre is gondolt.

1943 augusztusában a kanadai Quebecben Rooseveltt és Churchillel megállapodott abban, hogy a második frontot Normandiában nyitják meg, és a kiegészítő hadműveletre sem a Balkánon, hanem ugyancsak francia területen kerül sor. Bár kizárólag katonai indokokkal magyarázták a döntést, nehéz nem gondolni arra, hogy ezzel akarták bebiztosítani azokat a területeket, amelyeket semmiképpen sem szerettek volna orosz kézre juttatni. Mindazonáltal a „három nagy”, Sztálin, Churchill és Roosevelt teheráni találkozóján az amerikai elnök újra felelevenítette

a balkáni terveket. Nem tudni, miért, hiszen sohasem támogatta, talán arra számított, hogy minden jelenlévő elutasítja. Ez meg is történt, és a döntést nem változtatták meg.

1944 októberében Churchill – elfogadva, hogy a továbbiakban Nyugat-Európára kell koncentrálni – immár másodszor utazott Moszkvába, hogy találkozzék a szovjet vezetéssel. Nem először tárgyalt Sztálinnal négy szemközt. Első megbeszélésük alkalmával hajnalig poharaztak, s a brit kormányfő valamelyest megkedvelte a diktátort. A hibát azzal követte el, hogy azt hitte, ez az érzelme kölcsönös. Sztálin cinikusabb volt, és úgy jellemezte Churchillel, hogy az a fajta, aki belenyúl az ember zsebébe, és az utolsó fillérig mindent kivesz belőle.

Ezen a megbeszélésen történt a híres eset, amikor a brit kormányfő egy papírfecniere piros ceruzával felírt öt országot: Bulgáriát, Romániát, Jugoszláviát, Magyarországot és Görögországot, majd mindegyik mellé felírt egy százalékos arányt a brit, illetve a szovjet befolyás mértékéről. Sztálin egyszerűen egy pipával jelezte, hogy egyetért. Másnap azonban utasította külügyminiszterét, Molotovot, hogy tárgyalja újra Magyarországot, ahol eredetileg 50-50 százalékos állapotban állapodtak meg. Nagy-Britannia is többet akart Bulgáriában, mint az eredetileg neki szánt 10 százalék, így végül mindkét országban 80-20-ra módosult az arány Moszkva javára.

Sztálin elégedett lehetett az eredménnyel, nem véletlenül rázogatta Churchill kezét a megbeszélést követő díszében. Megkapta Churchillel, amit Hitlertől és Ribbentropól négy évvel korábban nem sikerült kicsikarnia: a Balkánt. Elégedett lehetett Churchill is, hiszen „hivatalosan” is az övé lett Görögország. A 19. századot idéző nagyhatalmi osztozkodás annyira kényes volt,

hogy az arról szóló beszámólót kihagyták a minisztertanácsi jegyzőkönyvből. Később a brit politikus felvetette ugyan, hogy angolszász csapatok is vegyenek részt Magyarország megszállásában, de ennek nem volt jelentősége, hiszen a javaslat megtételek a szovjet csapatok már Szolnoknál voltak.

LENGYELORSZÁG ÉS CSEHSZLOVÁKIA

Lengyelország és Csehszlovákia nem szerepelt a megállapodásban. A csehszlovák emigráns kormány vezetője 1943 decemberében Moszkvába utazott, hogy barátsági szerződést kössön a Szovjetunióval. Edvard Beneš és köre szovjetbarát irányvonal mellett kötelezte el magát. 1938-ban a csehszlovák vezetés csalódott a Nyugatban, és arra jutott, hogy a továbbiakban csak Moszkvában bízhat a németekkel szemben. Azt remélte, hogy szovjetbarát külpolitikával elkerülhető egy esetleges kommunista hatalomátvétel. Nem mintha Beneš különösebben tartott volna ettől, hiszen azt propagálta, hogy Sztálin és a Szovjetunió már nem a régi. Sőt, arra biztatta a szovjet diktátort, hogy ne engedje át Magyarországot az angoloknak, hanem a Szovjetunió szállja meg.

Azt állította, hogy ő nem olyan radikális, mint némely kollégája, aki teljesen fel akarja számolni Magyarországot. De – mondta – „Magyarországon forradalmat kell csinálni, a feudalizmust el kell pusztítani”. Azonban az angolok és az amerikaiak félnek egy Kun Béla-féle forradalomtól. „El tudom képzelni, mi lenne, ha csak angolok lennének ott. A magyar arisztokraták elvinnék őket hétvégékre, vadászatokra, s elmagyaroznák nekik, hogy Magyarország a legrégebb európai demokrácia.” A két világháború között ez történt,

tette hozzá. „Mindez nem ismétlődhet meg, ezért fontos számunkra – magyarázta Sztálinnak –, hogy [az oroszok] részt vegyenek a megszállásban.”

Beneš szava nyilván nem volt döntő ebben a kérdésben, az ő kérése nélkül is szovjet megszállás történt volna. Kijazolódtott azonban a minta, hogy a regionális államok szovjet segítséggel kívánták a maguk ízlése szerint formálni szomszédjaik belpolitikáját. Elegendő az 1956-os forradalom és szabadságharcra vagy az 1968-os prágai tavaszra gondolni.

Bár Lengyelország volt a térség legfontosabb országa, kevés kétség férhetett hozzá, hogy Varsó sem számíthat a nyugati hatalmak – köztük az Egyesült Államok – segítségére. Sztálin itt is taktikusan járt el: hagyta, hogy az általa is sürgetett varsói felkelésben lemszárolják a szovjetellenes lengyel elemeket, és kész helyzetet teremtett azzal, hogy megalakította a kommunistákból álló lublini kormányt, miközben a győzelem a Vörös Hadseregen múlt – ez a tény politikai kérdésekben megköttötte az angolszászok kezét. Nem szabad elfelejteni, hogy – miként az amerikai vezérkari főnökök rámutattak – a Szovjetunió döntő katonai erőfölénnyel rendelkezett Közép-Európában. Rooseveltt az Egyesült Nemzetekre vonatkozó terve miatt is engedékenynek mutatkozott a Szovjetunió lengyelor-

szági törekvései iránt. Sztálin úgy akart az ENSZ-elképzelésnek keresztbe tenni, hogy minden szovjet tagköztársaságnak szavazati jogot követelt, de a lublini kormány kisebb átalakításáért cserébe végül is megelégedett azzal, hogy a Szovjetunió három szavazati jogot kapott (Szovjetunió, Belorusszia, Ukrajna).

Mindez nem jelentette azt, hogy Lengyelországot automatikusan leírták volna, de valójában szinte semmi nem állt rendelkezésre a szovjet politika befolyásolására. Harriman, Washington moszkvai nagykövete már a teheráni konferencia után észrevette, hogy a szovjet vezetés nem működik együtt a legkisebb dolgokban sem, és még azt sem sikerült elérni, hogy a szovjet csapatok által kiszabadított amerikai foglyokat saját tisztjeik meglátogathassák, mielőtt – hosszas procedúra után – végre eleresztették őket az oroszok. Igaz az is, hogy Harrimannek az a benyomása támadt, az elnököt Lengyelország kivételével nem érdekli Kelet-Európa.

Csehszlovákia helyzete más volt, hiszen az amerikai hadsereg szabadította fel az ország nyugati részét. Prága felszabadítását Moszkva kérésére az amerikaiak átengedték a Vörös Hadseregnek, és ez döntő módon befolyásolta Csehszlovákia sorsát. Ezt követően – kétoldalú megállapodás alap-

ján – mind a szovjet, mind az amerikai csapatokat kivonták az országból. Románia és Bulgária politikai eseményei már 1945-ben sem hagytak kétséget afelől, hogy ezekben az országokban kommunista berendezkedésű politikai rendszer épül ki.

SZOVJET TÉRNYERÉS MAGYARORSZÁGON

Mivel Magyarországon 1945-ben szabad választásokat tartottak és 1948-ig többpártrendszer működött, elfogadhatónak látszott a feltevés, hogy eredetileg nem volt napirenden a szovjet rendszer magyarországi bevezetése. Ezt látszott alátámasztani, hogy a hazatérő magyar kommunisták azt az utasítást kapták a Kremlben, hogy „*si-etni nem kell*”, tiszteletben kell tartani a magántulajdont. Igaz, a történelemkönyvekből gyakran kimarad az utasítás további része, amely így szólt: „*szavakkal nem kell fukarkodni, ijesztgetni azonban nem kell. De amikor megerősödnek, lehet továbbmenni [...]* Mozgatni kell minél több embert, akik hasznat hozhatnak.” Vagyis – Sztálin terminológiájával – a hasznos idiotákat. Viszsaemlékezéseiben Rákosi megírta: a kezdeti mérsékletesség, ha az addigi politikát annak lehet nevezni, csak politikai jellegű volt. Valószínűleg ez annak

A KIUGRÁSÉRT SOHASEM ÍGÉRTEK KEDVEZŐ FELTÉTELEKET NEM VOLT JÓ OPCIO

Kállay Miklós miniszterelnök már 1942 nyarán titkos tárgyalásokat kezdeményezett az angolszász szövetségesekkel a háborúból történő kiválás érdekében. Hamarosan a finnek, a románok és a bolgárok is követték a példáját. Korábban úgy gondoltuk, hogy a siker kulcsa Budapesten volt, mindössze el kellett volna fogadni a feltétel nélküli megadást. Kutatásaink viszont arra mutatnak, hogy a szövetségeseket nem különösebben érdekelte az a lehetőség, hogy leválassák a kisebb tengelyhatalmakat, egészen a quebeci konferenciáig. Ekkor fontossá vált a megfelelő pillanatban való kiugratásuk, hogy a németek kénytelenek legyenek megszállni őket, tehermentesítve ezzel a partra szálló csapatokat.

Ennek megfelelően 1943 novemberében döntés született arról, hogy ki kell kényszeríteni Magyarországot és Románia kiugrását a háborúból még abban az esetben is, ha az német megszállást von maga után. Korábban az angolszászok elfogadták, hogy a német megszállás veszélye miatt csak abban az esetben szabad szakítani Hitlerrel, ha a szövetségesek képesek kézzelfogható segítséget nyújtani. Bár 1943 decembere és 1944 februárja között Ma-

gyarország készen mutatkozott elfogadni a feltétel nélküli megadás elvét, mégsem sikerült különbékét kötni, annak ellenére, hogy 1944 márciusában egy amerikai katonai delegációt fogadtak ennek érdekében.

Az is elterjedt nézet, hogy azért állították helyre a trianoni határokat, mert Románia kivált a háborúból. Ennek ellentmond az, hogy az 1944 elején Magyarország számára készült szovjet fegyverszüneti feltételek ugyanazt a formulát tartalmazták, mint amit 1945 januárjában kellett aláírni. Edvard Beneš csehszlovák politikus már 1943 decemberében úgy értesült Moszkvában, hogy Magyarország elveszti a visszakapott területeket.

Kállay Miklóst tehát nem terheli felelősség a békefeltételekért, hiszen nem volt jó opciója, a kiugrásért sohasem ígértek kedvező feltételeket. Utólag – a kimenetel tudatában – úgy tűnik, jobban tette volna, ha nem folytatja le a béketárgyalásokat, hiszen akkor vagy nem kerül sor a német megszállásra, vagy csak később, amely esetben nem lett volna idő a zsidó lakosság deportálására.

Gerő Ernő visszaérkezik Moszkvából,
1945. augusztus 27.

volt köszönhető, hogy Moszkva be akarta várni, amíg aláírják a békemegállapodást az egykori német csatlós országokkal.

Hiba lenne a magyarországi szovjet politikát a belpolitikai berendezkedésre redukálni. Ugyanilyen fontos volt – ha ugyan nem fontosabb – a birodalmi terjeszkedés politikája, amely dinamikus viszonyban állt a fokozatos szovjetizálással. A gazdaságban lezajló szovjet térnyerés egyrészt kikezdte az ország szuverenitását, másrészt elősegítette a kommunista párt hatalomra jutását, és ezzel egy időben kiszolgálta a Szovjetunió gazdasági-katonai igényeit. 1945 decemberében Sztálin utasítására létrehozták a kommunista vezetést, név szerint Vas Zoltán irányítása alá kerülő Gazdasági Főtanácsot. Ettől kezdve itt születtek a gazdaságpolitikai

döntések, és ez a szerv döntött a központosított pénz- és nyersanyag-allokációról is. Végül, de nem utolsósorban elősegítette a német tulajdonnak minősített vállalatok szovjet kézre adását.

A potsdami deklaráció értelmében – amely a három nagyhatalom egyetértésével született – a szovjet megszállás alá került volt csatlós államok német és olasz részvényei szovjet tulajdonba kerülhettek. A Gazdasági Főtanács segítségével a magyar bányászat, nehéz- és könnyűipar, a biztosítási és bankrendszer, valamint a légi és folyami közlekedés jelentős része szovjet állami tulajdonba került. Egy 1945-ben – Gerő Ernő által – felhatalmazás nélkül parafált magyar–szovjet gazdasági megállapodás adta meg a magyar gazdaság bekebelezésének jogi kereteit, egyben ez a szerződés tette le a külkereskedé-

lem szovjet irányba történő áttérelésének alapkövét is. Tekintve, hogy az akkor még kiscgazda többségű országgyűlés nem ratifikálta volna az egyezményt, ezt a feladatot a törvényhozás funkcióját bitorló Nemzeti Főtanácsra bízta. Hasonló megállapodást kötöttek Romániával is, azzal a különbséggel, hogy az ottani gazdaság még nagyobb részére irányozták elő a SovRomnak nevezett vegyesvállalatokat, mint Magyarországon.

Gyakran előfordult, hogy a szövetséges hatalmak valamely államának tulajdonát is németnek minősítették. Így módon kerültek francia, amerikai és brit cégek is részben vagy egészben szovjet kézre. Németként kezelték az osztrák gazdasági érdekeltségeket is. Így sikerült szovjetizálni a Creditanstalt Bankvereint, amely ezt követően a magyarországi szovjet cégbirodalom pénzügyeit kezelte, de megszerezték a Julius Meinl üzlethálózatát is – annak ellenére, hogy az 1943-ban mindhárom szövetséges által elfogadott londoni deklaráció értelmében az Anschluss követően német kézbe került osztrák tulajdonokat nem lehetett németnek tekinteni.

Magyarországon két hatalmas vállalatot, az amerikai General Electric leányvállalatát, a Tungramot, illetve a MAORT-ot (Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság) nem sikerült ilyen módon megkaparintani. Utóbbi végül egy koncepció per eredményeként államosították, majd beolvastották a szovjet olajipari vállalatba, a Tungramot pedig egyszerűen állami tulajdonba vették. A szovjetizált vállalatokat az ötvenes években visszavásároltatták Magyarországgal. Ráadásul Ausztria jóvátételt követelt a szovjetek által elvett vállalatokért, amit Moszkva Magyarországra hárított. Az elvett amerikai vállalatokért a magyar állam egy 1973-ban aláírt megállapodás keretében kompenzációt fizetett.

Néhány jelentősebb cég esetében vegyesvállalatok jöttek létre. Ide tartozott az olajipar (ez egyelőre csak formális volt, amíg meg nem szerezték a MAORT-ot), a bauxitkitermelés, a légi és a folyami közlekedés. Ugyanakkor a világ egyik jelentős mangánkitermelő vállalatát egyszerűen szovjetnek minősítették. Az ezekre vonatkozó megállapodások

podásokat – a magyar szakértői véleményeket figyelmen kívül hagyva – 1946 elején aláírták. Schoenfeld amerikai követ nem véletlenül jegyezte meg, hogy kevesebb mit egy év alatt Magyarország szovjet gyarmat lett. A szovjet vállalatokat itt időkorlátozás nélkül hozták létre, ellentétben Ausztriával, ahol 50 éves időszakot állapítottak meg. Ezek profitját előre kellett kifizetni, még mielőtt ki lehetett volna deríteni, hogy valóban termelnek-e hasznot. A legfontosabb az volt, hogy termékeikre Moszkva monopóliumot szerzett.

A vegyesvállalatokra vonatkozó megállapodások súlyosan sértették a magyar gazdasági érdekeket, mivel gyarmati feltételekkel biztosították a szovjeteknek a hozzáférést az ország fontos nyersanyagaihoz. Nagy Ferenc minden bizonnyal azért fogadta el a megállapodásokat, mert abban bízott, hogy küszöbönálló moszkvai útján cserébe területi engedményeket kaphat Romániával szemben. Az amerikaiak és a britek is támogatták volna, ha csekély mértékű területi kiigazítás történik Magyarországra, a szlovák és erdélyi területekről azonban a döntés szovjet kézben volt. Erdély tekintetében a fegyverszüneti egyezmény elvileg nyitva hagyta a kaput erre. A tárgyalásról szóló magyar jegyzőkönyv szerint Sztálin nem is zárkózott el ettől. Ez azonban csak önámítás volt. Mint a szovjet jegyzőkönyvből kiderül, Sztálin világosan tudtul adta, hogy helyreállítja a trianoni határokat.

Katonai téren sem volt jobb a helyzet, hiszen a szovjet haderő egy kétoldalú egyezmény értelmében magyar költségen állomásozhatott Magyarországon az ausztriai szovjet megszálló csapatok utánpótlásvonalának biztosítására. A Szovjetunió déli hadseregcsoportjának ellenőrzése alá tartozott például a magyar légtér, és a hazai hatóságok jóváhagyása nélkül mozoghattak az idegen állam csapattestei.

NINCS MÁS ÚT

A fegyverszüneti időszakban a magyar kormány tevékenységét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelte, amelynek feladata a fegyverszüneti szerződésben előírt feltételek teljesítésének ellenőrzése volt. A SZEEN-en belül a szövetségesek – papíron – egyenrangúak voltak, valójában a bizottság a szovjet elnök akaratának végrehajtó szerve-

ként működött. Olyannyira, hogy a szervezet nyugati munkatársainak beutazását is – jogellenesen – korlátozta azzal a felkiáltással, hogy „ez a mi zónánk, és minden olyan személyről tájékoztatást kérünk, aki be akar lépni”.

Rákosi Mátyás

A SZEEN-nek kulcsszerepe volt a kommunista hatalomátvitelben is. Bár a szovjet taktika általában rugalmas volt és a helyi viszonyokhoz alkalmazkodott, bizonyos elemekhez mindenütt ragaszkodtak. Ezek közé tartozott a rendőrség, kiváltképp a politikai rendőrség kommunista uralom alá vonása, illetve a kormányzatban azoknak a tárcáknak a megszerzése, amelyek ezeket felügyelték. Az 1945-ös választást követően a szovjet szemmel leszerelt Magyar Kommunista Párt vezetése megegyezett a nyertes Független Kisgazdapárttal a tárcák elosztásáról, és a megegyezésre még a SZEEN elnöke, Vörösilov marsall is áldását adta. Moszkvából azonban megvétózták a megállapodást. Molotov utasítására egy további miniszterelnök-helyettesi posztot kellett juttatni az MKP-nak, és át kellett adni a Belügyminisztériumot is.

Puskin szovjet nagykövet elégedetten nyugtázhatta, hogy szovjet szempontból a kormány minden tagja megbízható. 1945 végén tehát az egyik totalitárius birodalmat felváltotta a másik. A kormány kulcstárcái a szovjet érdekeit képviselő kommunista párt kezében voltak. A kommunisták

tartották a kezükben a helyi önkormányzatok többségét, s uralmuk alatt állt a rendőrség, főleg a katonai elhárítás és a politikai rendőrség, amely lehallgatta a demokratikus pártokat.

Am a választási eredményeket látva a kommunisták körében eluralkodott az a nézet, hogy nemcsak parlamentáris úton lehet hatalomra jutni. Az MKP vezetése utcai demonstrációkra, az ellenzéki pártok bomlasztására adott utasítást. Tudatában van, mondotta, hogy a lakosság békére vágyik, ám meglátása szerint ennek még nem jött el az ideje. Sztálinnal folytatott megbeszélését követően Rákosi új instrukciókkal tért haza. 1946 tavaszán a kisgazdapárt belpolitikai háborúban állt a kommunistákkal. Az 1945-ben választási győzelmet aratott párt követelte a kommunista túlsúly megszüntetését a rendőrségnél és az önkormányzatoknál. Eközben a kommunista pártvezér egy zárt ülésen – a párt szűkebb vezetése számára – felfedte kártyáit.

Rákosi az MKP Központi Vezetőségének 1946. május 17-én megtartott ülésén hosszú, csapongó beszédben jelentette be, eljött az ideje, hogy felvesse a szocializmus kérdését. Tehette, hiszen – saját bevallása szerint – a demokratikus választás óta eltelt időszakban a demokratikus fejlődést sikerült balra vinni. Rákosi három olyan döntést is bejelentett, amelyeket azok, akik amellel érvelnek, hogy a Marshall-terv váltotta ki a szovjetizálást, az inkriminált beszéd utáni időszakra tesznek. Ez pedig a munkáspártok egyesítése, a proletárdiktatúra bevezetése, valamint a Kominform megalapítása volt. Beszédében kijelentette:

„Azután fel kell vetni a szocializmus kérdését. Itt meg kell mondani az elvtársaknak, hogy a tavalyihoz képest a helyzet alaposan megváltozott. Tavaly tavasszal és nyáron és a választások előtt mi szándékosan háttérbe szorítottuk a szocialista vonalunkat.” Az új koncepciónak a lényege – fejtegette Rákosi –, hogy „a változott viszonyok között, amelyik országban meg fog érni a proletariátus felszabadításának vagy a szocializmusnak az előfeltétele, ott meg fogják tenni, tekintet nélkül arra, hogy kapitalista környezetben van az ország vagy nem [...] mostantól saját munkánktól fog függni, hogy megteremtjük-e saját hazánkban a proletariátus felszabadításának az előfeltételeit.”

Rákosi felfedte – amit a nyilvánosság előtt továbbra is tagadott –, hogy a Szovjetunió által bejáratott út lesz az

irányadó, tehát szó sem lesz valamiféle nemzeti megoldásról. Kijelentette, hogy elhárult az akadály a két munkáspárt egyesítése előtt, hiszen – szerinte – nincs „*ma a világon olyan gondolkodó szociáldemokrata, aki azt mondaná, hogy helytelen volt az út, amire a Szovjetunió 1917-ben rálépett*”. Fejtegetéséből kiderül, hogy már az év legelején nyomást gyakorolt az egyébként társutas Szakasitsra az egyesülés érdekében. A háborút illetően a pártvezér viszonylag derűlátó volt, hiszen úgy vélte, 25-30 éven belül nem kerül sor újabb világháborúra. Talán nem véletlen, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom egyik vezéralakja, Nikosz Zakariadesz kijelentette: Európa népei a Szovjetunió vezetésével menetelnek előre a teljes felszabadulásért, és egyetlen hatalom sem tudja megállítani ezt a menetelést, még az angolszászok sem.

ELFELEDETT EGYETÉRTÉS

Addigra a szövetséges hatalmak egyetértése már a múlté volt, az Egyesült Államok katonai vezetése kidolgozta a Szovjetunió elleni védekező háború tervét. Néhány hónappal később Novikov

washingtoni szovjet nagykövet elemzést írt az amerikai külpolitikáról. A szöveget egyes szakértők szerint maga Molotov külügyminiszter fogalmazta meg, vagyis a legfelső szovjet vezetés nézeteit tükrözte. Ebben már nyíltan arról van szó, hogy Kelet-Európa az amerikai imperializmus terjeszkedésének védőfala. A háború kérdésében a Rákosi-beszédhez képest borúlátóbb fordulatot tükröz, hiszen kész tényként állítja, hogy Washington háborúra készül a Szovjetunió ellen.

Washington diplomáciai téren próbálta elérni a Szovjetuniónál, hogy legalább gazdaságilag ne gyarmatosítsa Magyarországot, de közvetlen támogatást nem adott a kommunisták ellenzékének. A SZEB-en belül pedig következetesen támogatta a szovjet álláspontot a volt közös ellenséggel szemben, holott a szovjet titkosszolgálat végig megfigyelés alatt tartotta. Az amerikai vezetés 1946 márciusában a Szovjetunióknak átadott jegyzékben követelte, hogy a Szovjetunió működjön együtt a nyugati hatalmakkal Magyarország gazdasági talpra állításában.

Amerika különösen két dolgot nehezményezett. Egyrészt a túlméretezett jóvátételi kötelezettségeket, másrészt pedig azt, hogy a szovjetek a szövetségesek által birtokolt javakat vet-

tek saját tulajdonukba. A Moszkvának átadott jegyzékben az amerikai diplomácia azzal fenyegetőzött, hogy a Szovjetunió nem vehet részt az amerikai égisz alatt kialakuló nemzetközi gazdasági együttműködésben. Sztálin visszautasította a vádakat, és nem reagált érdemben: ha választania kellett a Nyugat és a kizárólagos kelet-európai érdekszféra között, gondolkodás nélkül az utóbbit választotta.

Bár a kisgazdák többször folyamodtak amerikai pénzügyi támogatásért, ezt az Egyesült Államok követe elutasította. Két okra hivatkozott: egyrészt arra, hogy az Egyesült Államok hagyományosan nem avatkozik be más országok belpolitikájába, másrészt arra, hogy a demokratikus erők nem mutatnak kellő eltökéltséget a kommunista törekvések visszaverésére. Arthur Schoenfeld – az USA magyarországi követe, aki a finn-szovjet háború idején Helsinkiben képviselte hazáját – kedvezőtlen összehasonlítást tett a bátor finnek és a „nyúlszerű visításokat” hallató magyarok között. Úgy vélte, hogy csak néhány ember száll bátran szembe Rákosiékkal, a többiek – pl. Nagy Ferenc és Tildy Zoltán – könnyen beadják a derekukat.

AUSZTRIA KÜLÖNLEGES HELYZETE

Ausztria négyhatalmi megszállás alá került. Emiatt helyzete gyökeresen eltért a kizárólagosan szovjet okkupáció alá esett országokétól. Osztrák történetek munkáiból kiderül, hogy Sztálin számára minden bizonynyal kevésbé volt fontos az osztrák kommunista párt hatalomra jutása, mint a magyaré. Emellett Ausztria számíthatott a

nyugatiak támogatására. Kelet-Ausztria leválasztása és szovjetizálása pedig a jelek szerint nem merült fel. Egy főre számolva Bécs kapta Európában a legnagyobb amerikai pénzügyi segílyt. Ez nem volt véletlen, hiszen földrajzi elhelyezkedése miatt nyugati szomszédunk stratégiailag kulcspozícióban volt. Mussolini fogalmazta meg

pontosan: aki Bécsben reggelizik, Milanóban ebédel.

Emellett Németország déli részének megtartása szempontjából is elengedhetetlen volt, hogy Ausztria ne kerüljön szovjet kézre. Röviden, Ausztria egészének átadása a szovjet birodalomnak szinte kilátástalanná tette volna a Nyugat helyzetét. A Szovjetunió számára vi-

szont Magyarország területe biztosította az összekötő kapcsolatot az uralma alatt álló északi területek és a Balkán között. Terméketlen lenne arról értekezni, hogy a szovjet szféra Moszkva biztonságát szolgálta-e, avagy offenzív célokat, hiszen a biztonság és a terjeszkedés ugyanannak az éremnek a két oldala.

A valóságban az amerikai diplomátának nem volt világos fogalma a szovjetek feltétel nélküli támogatását élvező kommunista párti nyomás erejéről és a színpalak mögött érvényesülő közvetlen szovjet politikai beavatkozás mértékéről. A szovjet behatolással szembeni ellenállásra való hajlandóságot pedig mérsékelte a külső támasz hiánya, vagyis róka fogta csuka, csuka fogta róka helyzet állt elő: mivel kicsi volt az ellenállás, az amerikaiak nem támogatták a kiscgazdákat, akik viszont arra hivatkoztak, hogy nyugati segítség nélkül nincsen esélyük. Az amerikai külügyminisztérium Csehszlovákiából is kiábrándult, mivel Prága a szovjet álláspontot visszhangozta, így a pénzügyi segílyt is az amerikai imperializmus megnyilvánulásának bélyegezte.

Nagy Ferenc 1947-es lemondatása kapcsán – bár nehéz megmagyarázni, hogy a belpolitikai válság közepette miért utazott a miniszterelnök svájci szabadságra – a washingtoni vezetés komoly diplomáciai tiltakozást fontolgatott. Diplomáciai offenzívájuk sikere érdekében igyekeztek megnyerni London támogatását. Ott azonban megpróbálták lebeszélni az amerikaiakat a demarche átadásáról. Arra hivatkoztak, hogy a Szovjetunió szövetséges állam volt, és nehéz lenne ellene mozgósítani a nemzetközi közvéleményt egy korábbi csatlós állam érdekében. Valójában a britek számára nem volt különösebben érdekes, ami Magyarországon történt, hiszen Romániával együtt a

legkevésbé lényeges országok közé sorolták. Közép-Európa megítélése tekintetében a magyar-osztrák határ bizonyult a választóvonalnak.

SZTÁLINÉ A DÖNTŐ SZÓ

1947 májusában Magyarország szovjetizálásának utolsó akadályja is elhárult, amikor Sztálin levélben kézbesített utasítására Rákosi lemondásra kényszerítette a Magyar Közösség-ügyben való részvétellel vádolt Nagy Ferenc miniszterelnököt, akinek addigra már nem sok hatalma volt és nem élvezett sem belső, sem külső támogatást. Hamarosan az utolsó látszatdemokráciára is sor került. 1948 februárjában szovjet segédlettel kommunista puccsra került sor Csehszlovákiában. Edvard Beneš tíz éven belül másodsor vesztette el hatalmát és a független Csehszlovákiát. Rossz helyen kereste az ellenséget – a németekben és a magyarokban –, de ezt talán az utolsó pillanatig nem érzékelte. Hiába folytatott szovjetbarát külpolitikát, Moszkvának nem volt szüksége a híd szerepre Kelet és Nyugat között.

Prága miatt fordulat következett be az Egyesült Államok kelet-európai politikájában, bár a Szovjetunió amerikai megítélése már a Nagy Ferenc-ügy miatt drasztikusan megromlott. Washingtonban végleg leszámoltak azzal a lehetőséggel, hogy Moszkvában partnert találjanak az európai stabilitás biztosítása érdekében. Eddig inkább úgy ítélték meg, hogy a nagyhatalmi hegemónia és az európai biztonság egymást nem kizáró feltételek. Ettől kezdve az amerikaiak biztonságpolitikai kockázatnak tekintették a közép-európai szovjet hegemóniát, és a követ-

kező másfél évtizedben a nemzetállamok függetlenségének helyreállítására törekedtek. A hidegháború nem Kelet-Közép-Európa miatt keletkezett, az Egyesült Államok meg tudta tartani a nyugati biztonság alappilléreinek tekintett Törökországot és Görögországot, és megakadályozta a kommunista hatalomátvételt Ausztriában.

Csehszlovákia példája mutatja, hogy a nemzeti külpolitika eszköztelen volt, Beneš Moszkva-barát stratégiája, Csehszlovákia szövetségesi státusza sem bizonyult elegendőnek a szovjet szférába való betagozás erőszakos megvalósításának elkerülésére. A második világháborús területi foglalások, a nagyhatalmi érdekek ütközése határozták meg a demarkációs vonalakat Kelet és Nyugat között. Sztálin az autarkiára rendezkedett be, s legkésőbb 1946-ban eldöntötte, hogy kizárja a Nyugatot és a politikai pluralizmust az általa megszállt területekről. Szívesen igénybe vett volna nyugati gazdasági támogatást, de csak a saját feltételeivel. Kikényszerítette, hogy a háború által jobban lepusztított, eleve szegényebb Közép- és Kelet-Európa saját erejéből kényszerüljön gazdaságilag talpra állni.

A szovjetek által megszállt területeken az otthon totális hatalmat élvező Sztáliné volt a döntő szó. Megválaszolatlan kérdés, hogy a kommunista és szovjet térnyeréssel következetesebben szembeszegülő politika vezethetett volna-e más eredményre. A szerző álláspontja, hogy mivel az ország szovjet belbiztonsági tér volt, a játszma már akkor véget ért, amikor eldőlt, hogy nem az amerikai vagy a brit, hanem a Vörös Hadsereg szállja meg az országot. Ennek ellenkezőjére pedig minimális esély sem volt. ♦

Szviridov altábornagy és George Hutton Weems dandártábornok, a SZEB tagjai, 1947. szeptember 5.

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

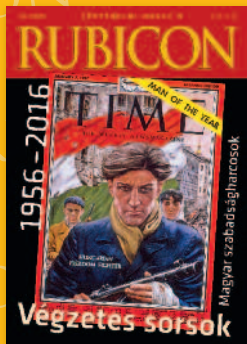
Egyenként is megvásárolható példányok

2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐
2004/12	Az Andrássyak világa	448 Ft	☐
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások - Tortúra	545 Ft	☐
2006/8	Che Guevara - Keresztések	545 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság - Titkosszolgálat	595 Ft	☐
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐
2007/1	különszám AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐
2008/1	különszám Titokzatos ókor	595 Ft	☐
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐
2009/3	A királysíroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐
2009/9	A téli háború - Kálvin és a reformáció	595 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet - Középkori magyar királynék	595 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések - Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek - Kulákok	645 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai - Károlyi Mihály	645 Ft	☐
2010/1	különszám Trianon és a revízió	645 Ft	☐
2010/2	különszám Ormos 80	645 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐
2011/3-4	A 19. század - Bethlenek	995 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai - Megszállások	645 Ft	☐
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐
2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	☐
2011/11	Az avarok	645 Ft	☐
2011/12	Gulag	645 Ft	☐
2011/1	különszám Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐
2011/2	különszám Náci örökség	645 Ft	☐
2011/3	különszám Magyar középkor	645 Ft	☐
2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐
2012/3	Kítörés	645 Ft	☐
2012/6	Adók és adófizetők - Hitler stílusa	645 Ft	☐
2012/7	Újkori olimpiák - Lovagok világa	645 Ft	☐
2012/8	Horthy István halála - Kádár arcai	645 Ft	☐
2012/9-10	Klebsberg - Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2012/12	Sztálin - Nagy perek - A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2012/1	különszám Boszorkányság	645 Ft	☐
2012/2	különszám A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2013/1	Híres merényletek - Gestapo	695 Ft	☐
2013/2-3	Nagy Szulejmán - Pápák és a Pápaválasztás	995 Ft	☐
2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2013/5	Horthy Istvánné - Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2013/6	Szent István nyomában - Fehérvár	695 Ft	☐
2013/7	Bethlen Gábor - Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2013/8	A mohácsi csata - II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2013/9-10	Napoleon - A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2013/11	Hősök tere - Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2013/1	különszám A borgiák - Firenze és a Mediciék	695 Ft	☐
2013/2	különszám Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2014/3	Dózsa György, 1514 - Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2014/4-5	Seuzo-kincs - Az I. világháború	995 Ft	☐
2014/6	A béke kálváriútján - Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2014/7	Egy magyar mítosz - Az aranycsapat	695 Ft	☐
2014/8	Sopron - A hűség városa	695 Ft	☐
2014/9	Isonzó - Doberdó - Caporetto	695 Ft	☐
2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2014/12	Magyar béketörekvések - Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2014/1	különszám Európa	695 Ft	☐
2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	☐
2015/2	Islám radikalizmus - Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2015/4	1945, egy végzetes év - Hóman Bálint	695 Ft	☐
2015/5-6	Örmény genocídium 1915 - Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2015/9	A Nádasdyak - Málénkij Robot	695 Ft	☐
2015/10	Koncepciók perek	695 Ft	☐
2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2015/12	Koronás fők	695 Ft	☐
2016/1	Migráció	695 Ft	☐
2016/2	Széll Kálmán	695 Ft	☐
2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	☐
2016/4	Mátyás király	695 Ft	☐
2016/5-6	Teleki Pál - Báthori István - GULAG	995 Ft	☐
2016/7	Honfoglalók	695 Ft	☐
2016/8	Verdun, 1916	695 Ft	☐
2016/9	Széchenyi István - a legnagyobb magyar	695 Ft	☐
2016/10-11	1956-2016 - Végzetes sorsok	995 Ft	☐
2016/12	Amerikai elnökök - 1789-2016	695 Ft	☐
2017/1-2	Koronázások Magyarországon 1526-1916	995 Ft	☐
2017/3	A GULAG szomorú világa - Olofsson Placid atya	695 Ft	☐
2017/4	Mindszenty - Kádár	695 Ft	☐
2017/1	különszám SISI - Erzsébet a magyarok királynéja	695 Ft	☐
2017/5	Kállay Miklós	695 Ft	☐
2017/6	Jászok és kunok	695 Ft	☐
2017/7-8	Trianon - 1920	995 Ft	☐
2017/9	Szent László	695 Ft	☐
2017/10	Forradalmak	695 Ft	☐
2017/11	Görög mitológia	695 Ft	☐
2017/12	A reformáció kezdetei	695 Ft	☐

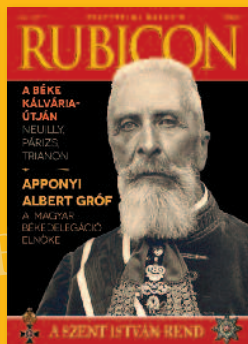
EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2018/2-2019/1 (12 szám) 6950 Ft

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu

Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.).

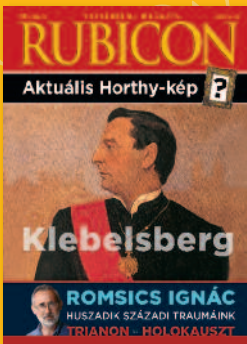
2016/10-11.

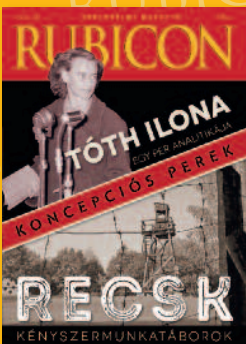
2014/6.

2017/7-8.

2012/9-10.

2015/10.

Sikerszámaink!

2016/10-11.

2016/9.

2013/8.

2017/9.

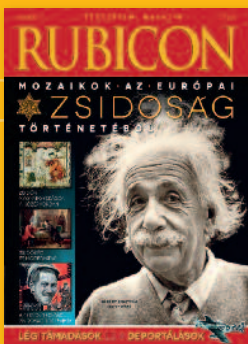
2016/7.

2014/1.

2015/1.

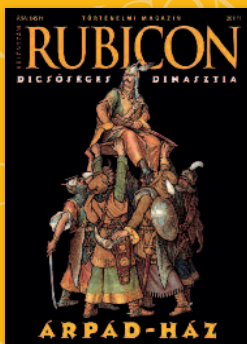
2013/4.

2016/3.

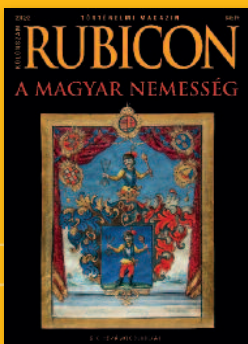
2012/3.

2011/1. különszám

2011/3. különszám

2012/2. különszám

2017/1. különszám

2012/1. különszám

GÖRGEI ARTÚR

Paczka Ferenc olajfestménye, 1916.

*Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnok.*

Görgeit baráti kapcsolat fűzte
a Paczka művész házaspárhoz,
ő volt az esküvői tanújuk Rómában.

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu